

Михі думки мої жрії уклали
Мим безіменним на пам'ятник-камінь:
„За Українську державу ці впали,
Жам же іти їх слідажи!“

Іван Ірлявський „Пам'ятник“.

КАРПАТСЬКІЙ
УКРАЇНІ
- 70 РОКІВ

2009

Альманах УЖС

**АЛЬМАНАХ
УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО
СОЮЗУ**

2009

РІЧНИК 99-ИЙ

**ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА“
Парсиппані, Нью-Джерсі**

**ALMANAC
OF THE
UKRAINIAN NATIONAL
ASSOCIATION**

2009

SVOBODA PRESS
Parsippany, New Jersey

Стефан Качарай – президент Українського Народного Союзу

Рома Гадзевич – головний редактор „The Ukrainian Weekly“ і „Свободи“

Редактор Альманаху-2009 – Петро Часто

Обкладинка Степана Слуцького

Printed in USA

Svoboda–P.O. Box 280, 2200 Route 10, Parsippany, NJ, 07054

СІЧЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліанський
ю. г. дні

григоріянський

19	1	Ч	Боніфатія, мч.		Наймен. Хр., Вас. Вел.	
20	2	П	Ігнатія Богоносця, свт.		Сильвестра Папи, свт.	
21	3	С	Юліяни, мч.		Малахії, прор.	
22	4	Н	ПЕРЕД РІЗДВОМ Анастасії, вмч.	Гл. 4 Єв. 7	ПЕРЕД ПРОСВІЧЕННЮ Собор 70 Апостолів	Гл. 1 Єв. 1
23	5	П	10 мучеників у Криті.		Навечір'я Богоявління	
24	6	Н	Навечір'я Різдва, Євгенії, прмч.		БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЄ	
25	7	С	РІЗДВО ХРИСТОВЕ		Собор Івана Христителя	
26	8	Ч	Собор Пресв. Богор.		Юрія, Омеляна, пр.	
27	9	П	Стефана, первомученика		Полієвкта, мч.	
28	10	С	Мучеників у Нікомидії		Григорія з Нісси, Дометіяна, пр.	
29	11	Н	ПО РІЗДВІ Дітей убитих у Вифлеємі	Гл. 5 Єв. 8	ПО ПРОСВІЧЕННЮ + Теодосія Вел., пр.	Гл. 2 Єв. 2
30	12	П	Анісії, мч. Зотика, пр.		Татіяни, мч.	
31	13	В	Меланії Римлянки, пр.		Єрмила і Стратоніка, мч.	
1	14	С	Наймен. Хр., Вас. Вел.		Отців із Синаю, прмч.	
2	15	Ч	Сильвестра Папи, свт.		Павла і Івана, пр.	
3	16	П	Малахії, прор.		Поклін кайданам ап. Петра	
4	17	С	Собор 70 Апостолів		+ Антонія Вел., пр.	
5	18	Н	ПЕРЕД ПРОСВІЧЕННЮ Навечір'я Бог., Теопемпта	Гл. 6 Єв. 9	31 п. ЗІСЛАННЯ Атанасія і Кирила, свт.	Гл. 3 Єв. 3
6	19	П	БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЄ		Макарія, пр.	
7	20	В	Собор Івана Христителя		+ Євтимія Великого, пр.	
8	21	С	Юрія, Омеляна, Домініки, пр.		Максима, ісп.	
9	22	Ч	Полієвкта, мч.		Тимотея, ап.	
10	23	П	Григорія з Нісси, 13 Пратулин. мч.		Климентя, свмч., 13 Пратулин. мч.	
11	24	С	+ Теодосія Вел., пр.		Ксені Римлянки, пр.	
12	25	Н	ПО ПРОСВІЧЕННІ Татіяни, мч.	Гл. 7 Єв. 10	32 п. ЗІСЛАННЯ + Григорія Богослова, свт.	Гл. 4 Єв. 4
13	26	П	Єрмила і Стратоніка, мч.		Ксенофонта і Марії, пр.	
14	27	В	Отців із Синаю, прмч.		+ Перен. мощей Івана Зол.	
15	28	С	Павла і Івана, пр.		Єфрема Сирійця, пр.	
16	29	Ч	Поклін кайд. ап. Петра		Пер. мощей Ігнатія Богоносця	
17	30	П	+ Антонія Великого, пр.		+ Трьох Святителів	
18	31	С	Атанасія і Кирила, свт.		Кира й Івана, чуд.	

ЛЮТИЙ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліянський

григоріянський

ю. г. дні

19	1	Н	32 п. ЗІСЛАННЯ Макарія, пр.	Гл. 8 Єв. 11	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ Навечір'я Стрітення	Гл. 5 Єв. 5
20	2	П	+ Євтимія Великого, пр.		Стрітення Господнє	
21	3	В	Максима, ісп., Неофіта, мч.		Симеона й Анни, прор.	
22	4	С	Тимотея, ап.		Ісидора, пр.	
23	5	Ч	Климентія, свмч.		Агафії, мч.	
24	6	П	Ксені Римлянки, пр.		Вукола, пр.	
25	7	С	+ Григорія Богослова, свт.		Партенія, свт.	
26	8	Н	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ Ксенофонта і Марії, пр.	Гл. 1 Єв. 1	БЛУДНОГО СИНА Теодора Стратилата, вмч.	Гл. 6 Єв. 6
27	9	П	+ Перен. мощей Івана Зол.		Никифора, мч.	
28	10	В	Єфрема Сирійця, пр.		Харалампія, мч.	
29	11	С	Пер. мощей Ігнатія Богоносця		Власія, свмч.	
30	12	Ч	+ Трьох Святителів		Мелетія з Антіохії, свт.	
31	13	П	Кира й Івана, чуд.		Мартиніяна, пр.	
1	14	С	Трифона, мч.		+ Кирила, ап., Авксентія, пр.	
2	15	Н	БЛУДНОГО СИНА Стрітення Господнє	Гл. 2 Єв. 2	М'ЯСОПУСНА Онисима, ап.	Гл. 7 Єв. 7
3	16	П	Симеона й Анни, прор.		Памфіла і Порфірія, мч.	
4	17	В	Ісидора, пр.		Теодора Тирона, вмч.	
5	18	С	Агафії, мч.		Льва, папи Рим., свт.	
6	19	Ч	Вукола, свт.		Архипа, ап.	
7	20	П	Партенія, свт.		Льва Катанського, пр.	
8	21	С	Теодора Стратилата, вмч.		Тимотея, пр.	
9	22	Н	М'ЯСОПУСНА Никифора, мч.	Гл. 3 Єв. 3	СИРОПУСНА Відн. мощ. у Євгенії	Гл. 8 Єв. 8
10	23	П	Харалампія, мч.		Полікарпа, свмч. (1 день в.п.)	
11	24	В	Власія, свмч.		+ 1 і 2 Найд. гол. Ів. Христ.	
12	25	С	Мелетія з Антіохії, свт.		Тарасія, свт.	
13	26	Ч	Мартиніяна, пр.		Порфірія з Гази, свт.	
14	27	П	+ Кирила, ап., Авксентія, пр.		Прокопія, ісп.	
15	28	С	Онисима, ап.		Василія, ісп.	

БЕРЕЗЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліанський

григоріянський

ю. г. дні

16	1	Н	СИРОПУСНА Памфіла і Порфірія, мч.	Гл. 4 Єв. 4	1 ПОСТУ Євдокії, прмч.	Гл. 1 Єв. 9
17	2	П	Теодора Тирона, вмч. (1 день в.п.)		Теодота, свмч.	
18	3	В	Льва, папи Римського, свт.	Єв. 7	Євтропія, Клеоніка, мч.	
19	4	С	Архипа, ап.		Герасима, пр.	
20	5	Ч	Льва Катанського, пр.		Конона, мч. (поклони)	
21	6	П	Тимотея, пр.		42 мучеників в Аморії	
22	7	С	Відн. мощ. у Євгенії		Мучеників в Херсоні	
23	8	Н	1 ПОСТУ Полікарпа, свмч.	Гл. 5 Єв. 5	2 ПОСТУ Теофілакта, свт.	Гл. 2 Єв. 10
24	9	П	1 і 2 Найд. гол. Ів. Христ.		+ 40 мучеників із Севасти	
25	10	В	Тарасія, свт.		Кондрата, Кипріяна, мч.	
26	11	С	Порфірія з Гази, свт.		Софронія, свт.	
27	12	Ч	Прокопія, ісп.		Теофана, ісп.	
28	13	П	Василія, ісп.		Перен. мощ. Никифора, свт.	
1	14	С	Євдокії, прмч.		Венедикта, пр.	
2	15	Н	2 ПОСТУ Теодота, свмч.	Гл. 6 Єв. 6	ХРЕСТОПОКЛІННА Агапія й інших мч.	Гл. 3 Єв. 11
3	16	П	Євтропія, Клеоніка, мч.		Савина і Папи, мч.	
4	17	В	Герасима, пр.		Олексія, пр.	
5	18	С	Конона, мч.		Кирила з Єрусалиму, свт.	
6	19	Ч	42 мучеників в Аморії		Хризанта й Дарії, мч.	
7	20	П	Мучеників в Херсоні		Оо. вбитих у м. св. Сави	
8	21	С	Теофілакта, ісп.		Якова, ісп.	
9	22	Н	ХРЕСТОПОКЛІННА + 40 мучеників із Севасти	Гл. 7 Єв. 7	4 ПОСТУ Василія, свмч.	Гл. 4 Єв. 1
10	23	П	Кондрата, Кипріяна, мч.		Нікона та його уч., прмч.	
11	24	В	Софронія, свт.		Захарії, пр.	
12	25	С	Теофана, ісп.		БЛАГОВІЩ. ПР. БОГОРОДИЦІ	
13	26	Ч	Перен. мощ. Никифора, свт.		Собор Арх. Гавриїла	
14	27	П	Венедикта, пр.		Матрони, мч.	
15	28	С	Агапія й інших мч.		Іларіона, пр. (Акаф. Суб.)	
16	29	Н	4 ПОСТУ Савина і Папи, мч.	Гл. 8 Єв. 8	5 ПОСТУ Марка і Кирила, свмч.	Гл. 5 Єв. 2
17	30	П	Олексія, пр.		Івана Ліст., пр.	
18	31	В	Кирила з Єрусалиму, свт.		Іпатія, свт.	

КВІТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліянський

григоріянський

Ю. Г. ДНІ

19	1	С	Хризанта і Дарії, мч. (поклони)	Марії Єгипетської, пр.
20	2	Ч	Оо. вбитих у м. св. Сави, бл. М. Чар.	Тита, пр., бл. Миколи Чарнецького
21	3	П	Якова, ісп.	Микити, пр.
22	4	С	Василія, свмч. (Акаф. Суб.)	Йосифа і Юрія, пр. (Лаз. Суб.)
23	5	Н	5 ПОСТУ Нікона та його уч., прмч.	Гл. 1 Єв. 9 КВІТНА (Вербна) Теодула, мч.
24	6	П	Захарії, пр.	+ Методія, свт.
25	7	В	БЛАГОВІЩ. ПР. БОГОРОДИЦІ	Юрія, свт.
26	8	С	Собор Арх. Гавриїла	Іродіона й інших ап.
27	9	Ч	Матрони, мч.	ВЕЛИКИЙ ЧЕТВЕР (Страсті)
28	10	П	Іларіона, пр.	ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ
29	11	С	Марка і Кирила, свмч. (Лаз. Суб.)	ВЕЛИКА СУБОТА
39	12	Н	КВІТНА (Вербна) Івана Ліствичника, пр.	ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ
31	13	П	Іпатія, пр.	СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК
1	14	В	Марії Єгипетської, пр.	СВІТЛИЙ ВІВТОРОК
2	15	С	Тита, пр.	Аристраха, Пуда, ап.
3	16	Ч	ВЕЛИКИЙ ЧЕТВЕР (Страсті)	Агапії, Ірини і Хіонії, мч.
4	17	П	ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ	Симеона, пр.
5	18	С	ВЕЛИКА СУБОТА	Івана, учня Григорія, пр.
6	19	Н	ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ	ТОМИНА Івана Печерника, пр. Єв. 1
7	20	П	СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК	Теодора Трихіни, пр.
8	21	В	СВІТЛИЙ ВІВТОРОК	Януарія й інших свмч.
9	22	С	Євпсихія, мч.	Теодора, Віталія, пр.
10	23	Ч	Терентія, Помплія, мч.	+ Юрія Переможця, вмч.
11	24	П	Антипи, свмч.	Сави Стратилата, мч.
12	25	С	Василія, ісп.	+ Марка, ап. і єван.
13	26	Н	ТОМИНА Артемона, свмч.	МИРОНОСИЦЬ Василія, свмч. Гл. 2 Єв. 3
14	27	П	Мартина, папи, ісп.	Симеона, свмч., Стефана, свт.
15	28	В	Аристраха, Пуда, ап.	Ясона і Сосипатра, ап.
16	29	С	Агапії, Ірини і Хіонії, мч.	9 мучеників у Кизиці
17	30	Ч	Симеона, пр.	+ Якова, ап., брата Ів. Бог.

ТРАВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліянський

григоріянський

ю. г. дні

18	1	П	Івана, учня Григорія, пр., бл. К. Шепт.	Єремії, проп., бл. Климентія Шепт.
19	2	С	Івана Печерника, пр.	Атанасія Великого, пр.
20	3	Н	МИРОНОСИЦЬ Теодора Трихіни, пр.	РОЗСЛАБЛЕНОГО + Теодосія Печер., пр.
			Гл. 2 Єв. 3	Гл. 3 Єв. 4
21	4	П	Януарія й інших свмч.	Пелагії, мч.
22	5	В	Теодора, Віталія, пр.	Ірини, мч., Никифора, пр.
23	6	С	+ Юрія Переможця, вмч.	Йова многотраждального
24	7	Ч	Сави Стратилата, мч.	Поява Чес. Хреста, Акакія, мч.
25	8	П	+ Марка, ап. і євангелиста	+ Івана Богослова, ап. і еван.
26	9	С	Василія, свщ.	+ Перен. мощей св. Миколая
27	10	Н	РОЗСЛАБЛЕНОГО Симеона, свщ., Стефана, свт.Єв. 4	САМАР'ЯНКИ + Симеона Зилота, ап.
			Гл. 3 Єв. 4	Гл. 4 Єв. 7
28	11	П	Ясона і Сосипатра, ап., Максима	+ Кирила і Методія, ап. слов.
29	12	В	9 мучеників в Кизиці	Єпіфанія і Германа, свт.
30	13	С	+ Якова, ап., брата Ів. Бого.	Глікерії, мч.
1	14	Ч	Єремії, проп.	Ісидора, мч.
2	15	П	Атанасія Великого, свт.	Пахомія Вел., пр.
3	16	С	+ Теодосія Печер., пр.	Теодора, пр., Модеста, мч.
4	17	Н	САМАР'ЯНКИ Пелагії, мч.	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО Андроніка й ін. ап.
			Гл. 4 Єв. 7	Гл. 5 Єв. 8
5	18	П	Ірини, мч., Никифора, пр.	Теодота, Петра, Діонісія, мч.
6	19	В	Йова многотраждального	Патрикія, свмч.
7	20	С	Поява Чес. Хреста, Акакія, мч.	Талалея, мч.
8	21	Ч	+ Івана Богосл., ап. і еван.	ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ
9	22	П	Пер. мощ. св. Миколая	Василікса, мч.
10	23	С	+ Симеона Зилота, ап.	Михайла, свт.
11	24	Н	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО + Кирила і Методія, ап. слов.Єв. 8	ОТЦІВ Симеона, Микити, пр.
			Гл. 5 Єв. 8	Гл. 6 Єв. 10
12	25	П	Єпіфанія і Германа, свт.	+ 3 віднай. Голови Ів. Хр.
13	26	В	Глікерії, мч.	Карпа, ап.
14	27	С	Ісидора, мч.	Терапонта, свщ.
15	28	Ч	ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ	Микити, свт.
16	29	П	Теодора, пр., Модеста, мч.	Теодосії, прмч.
17	30	С	Андроніка й ін. ап.	Ісаакія Далматського, пр.
18	31	Н	ОТЦІВ Теодота, Петра, Діонісія, мч.Єв. 10	ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА
			Гл. 6	

ЧЕРВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліянський

григоріянський

ю. г. дні

19	1	П	Патрикія, свмч.		Пресвятої Тройці	
20	2	В	Талалея, мч.		Никифора, свт.	
21	3	С	+ Константина й Олени, ап.		Лукиліяна й ін. мч.	
22	4	Ч	Василіска, мч.		Митрофана, свт.	
23	5	П	Михаїла, свт.		Доротея, свмч.	
24	6	С	Симеона, Микити, пр.		Висаріона, Іларіона, пр.	
25	7	Н	ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА		ВСІХ СВЯТИХ	Гл. 8
					Теодота, свмч.	Єв. 1
26	8	П	Пресвятої Тройці		Пер. мощ. Теодора Тир., вмч.	
27	9	В	Терапонта, свмч.		Кирила Олек., свт.	
28	10	С	Микити, свт.		Тимотея, свмч.	
29	11	Ч	Теодосії, прмч.		ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ	
30	12	П	Ісаакія Далматського, пр.		Онуфрія Великого, пр.	
31	13	С	Єрмія, ап., Єрмея, мч.		Акилини, мч.	
1	14	Н	ВСІХ СВЯТИХ	Гл. 8	2 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1
			Юстина Філософа, мч.	Єв. 1	Єлисея, прор., Методія, свт.	Єв. 2
2	15	П	Никифора, свт.		Амоса, прор., Єроніма, пр.	
3	16	В	Лукиліяна й ін. мч.		Тихона з Алатуни, свт.	
4	17	С	Митрофана, свт.		Мануїла, Савела, Ізмаїла, мч.	
5	18	Ч	ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ		Леонтія, мч.	
6	19	П	Висаріона, Іларіона, пр.		ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ	
7	20	С	Теодота, свмч.		Співстражд. Пр. Богородиці	
8	21	Н	2 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1	3 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2
			Пер. мощ. Теодора Тир., вмч.	Єв. 2	Юліяна, мч.	Єв. 3
9	22	П	Кирила Олек., свт.		Євсевія, свмч.	
10	23	В	Тимотея, свмч.		Агрипини, мч.	
11	24	С	+ Вартоломея і Варнави, ап.		Різдво Івана Христителя	
12	25	Ч	Онуфрія Великого, пр.		Февронії, прмч.	
13	26	П	ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ		Давида, пр.	
14	27	С	Спів. Пр. Богор., 28 нових укр. мч.		28 нових укр. мучеників	
15	28	Н	3 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2	СВЯТИМ УКР. НАРОДУ	Гл. 3
			Амоса, прор., Єроніма, пр.	Єв. 3	Пер. мощ. Кира й Івана	Єв. 4
16	29	П	Тихона з Алатуни, свт.		ПЕТРА І ПАВЛА, АПОСТОЛІВ	
17	30	В	Мануїла, Савела, Ізмаїла, мч.		+ Собор 12 Апостолів	

ЛИПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліанський

григоріянський

ю. г. дні

18	1	С	Леонтія, мч.		Косми і Дам'яна, чуд.	
19	2	Ч	+ Юди Тадея, ап.		+ Пол. Ризи Пр. Богородиці	
20	3	П	Методія, свмч.		Якинта, мч., Анатолія, свт.	
21	4	С	Юліяна, мч.		Андрія Критського, свт.	
22	5	Н	СВЯТИМ УКР. НАРОДУ Євсевія, свмч.	Гл. 3 Єв. 4	5 п. ЗІСЛАННЯ + Атанасія Атонського, пр.	Гл. 4 Єв. 5
23	6	П	Агрипини, мч.	Єв. 3	Сісоя Вел., пр.	Єв. 8
24	7	В	Різдво Івана Христителя		Томи й Акакія, пр.	
25	8	С	Февронії, прмч.		Прокопія, вмч.	
26	9	Ч	Давида, пр.		Панкратія, свмч.	
27	10	П	Самсона, пр.		+ Антонія Печерського, пр.	
28	11	С	Перен. мощ. Кира й Івана, Гош. Бог.		Ольги, кн. Київської, Гошівської Богор.	
29	12	Н	5 п. ЗІСЛАННЯ ПЕТРА І ПАВЛА, АПОСТ.	Гл. 4 Єв. 5	6 п. ЗІСЛАННЯ Прокла й Іларія, мч.	Гл. 5 Єв. 6
30	13	П	+ Собор 12 Апостолів		Собор Арх. Гавриїла	
1	14	В	Косми і Дам'яна, чуд.		Акили, ап.	
2	15	С	+ Полож. Ризи Пр. Богородиці		+ Володимира Великого	
3	16	Ч	Якинта, мч., Анатолія, свт.		Атиногена, свмч.	
4	17	П	Андрія Критськ., свт., бл. Тарсикії		Марини, вмч., бл. Тарсикії	
5	18	С	+ Атанасія Атонського, пр.		Якинта, Еміліяна, мч.	
6	19	Н	6 п. ЗІСЛАННЯ Сісоя Вел., пр.	Гл. 5 Єв. 6	7 п. ЗІСЛАННЯ Макрини, пр.	Гл. 6 Єв. 7
7	20	П	Томи й Акакія, пр.		+ Іллі пророка	
8	21	В	Прокопія, вмч.		Симеона і Єзекиїла, прор.	
9	22	С	Панкратія, свмч.		Марії Магдалини, рівноап.	
10	23	Ч	+ Антонія Печер., пр., Чудо в Почаєві		Трофима, Теофіла, мч., Чудо в Почаєві	
11	24	П	Ольги, кн. Київської		+ Бориса і Гліба, мч., Христини, вмч.	
12	25	С	Прокла й Іларія, мч.		+ Успіння св. Анни	
13	26	Н	7 п. ЗІСЛАННЯ Собор Арх. Гавриїла	Гл. 6 Єв. 7	8 п. ЗІСЛАННЯ Єрмолая, Параскевії, мч.	Гл. 7 Єв. 8
14	27	П	Акили, ап.		+ Пантелеймона, вмч.	
15	28	В	+ Володимира Великого		Прохора, Ніканора, ап.	
16	29	С	Атиногена, свмч.		Калинка, мч.	
17	30	Ч	Марини, вмч.		Сили, Силуана, ап.	
18	31	П	Якинта, Еміліяна, мч.		Євдокима, пр.	

СЕРПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліянський

григоріянський

ю. г. дні

19	1	С	Макрини, пр.		7	Макавейських мучеників	
20	2	Н	8 п. ЗІСЛАННЯ + Іллі пророка	Гл. 7 Єв. 8	9 п. ЗІСЛАННЯ Перен. мощей Стефана, пермч.	Гл. 8 Єв. 9	
21	3	П	Симеона, Єзикиїла, прор.		Ісаакія, Далмата й Фавста, пр.		
22	4	В	Марії Магдалини, рівноап.		7 молодців з Ефезу, мч.		
23	5	С	Трофима, Теофіла, мч.		Євсигнія, мч.		
24	6	Ч	+ Бориса і Гліба, мч., Христини, вмч.		Преображення Господнє		
25	7	П	+ Успіння св. Анни		Дометія, прмч.		
26	8	С	Єрмолая, Параскевії, мч.		Еміліяна, ісп.		
27	9	Н	9 п. ЗІСЛАННЯ + Пантелеймона, вмч.	Гл. 8 Єв. 9	10 п. ЗІСЛАННЯ + Матія, ап.	Гл. 1 Єв. 10	
28	10	П	Прохора, Ніканора, ап.		Лаврентія, архидиякона, мч.		
29	11	В	Калиніка, мч.		Євпла, мч.		
30	12	С	Сили, Силуана, Андроніка, ап.		Фотія й Аникити, мч.		
31	13	Ч	Євдокима, пр.		Максима, ісп.		
1	14	П	7 Макавейських мучеників		Пер. мощ. Теодосія Печ.		
2	15	С	Пер. мощ. Стефана, Первомуч.		УСПІННЯ ПР. БОГОРОДИЦІ		
3	16	Н	10 п. ЗІСЛАННЯ Ісаакія, Далмата, пр.	Гл. 1 Єв. 10	11 п. ЗІСЛАННЯ Діюмида, мч.	Гл. 2 Єв. 11	
4	17	П	7 молодців з Ефезу, мч.		Мирона, мч.		
5	18	В	Євсигнія, мч.		Флора й Лавра, мч.		
6	19	С	Преображення Господнє		Андрія Страт., мч.		
7	20	Ч	Дометія, прмч.		Самуїла, прор.		
8	21	П	Еміліяна, ісп.		Тадея, ап., Васси, мч.		
9	22	С	+ Матія, ап.		Агатоніка, мч.		
10	23	Н	11 п. ЗІСЛАННЯ Лаврентія, архидиякона, мч.	Гл. 2 Єв. 11	12 п. ЗІСЛАННЯ Луппа, мч., Іринія, свмч.	Гл. 3 Єв. 1	
11	24	П	Євпла, мч.	Єв. 10	Євтиха, свмч.	Єв. 4	
12	25	В	Фотія і Аникити, мч.		Тита й Вартоломея, ап.		
13	26	С	Максима, ісп.		Адріяна й Наталії, мч.		
14	27	Ч	Пер. мощ. Теодосія, Печ.		Пімена, пр.		
15	28	П	УСПІННЯ ПР. БОГОРОДИЦІ		Мойсея, пр., Августина, свт.		
16	29	С	Діюмида, мч.		+ Усік. Гол. Івана Христителя		
17	30	Н	12 п. ЗІСЛАННЯ Мирона, мч.	Гл. 3 Єв. 1	13 п. ЗІСЛАННЯ Олександра, Івана, свт.	Гл. 4 Єв. 2	
18	31	П	Флора й Лавра, мч.		+ Пол. Пояса Пр. Богородиці		

ВЕРЕСЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліанський

григоріанський

ю. г. дні

19	1	В	Андрія, Страт., мч.		+ Початок Церковного Року
20	2	С	Самуїла, прор.		Маманта, мч., Івана Посн.
21	3	Ч	Тадея, ап., Васси, мч.		Антима, свмч.
22	4	П	Агатоніка, мч.		Вавили, свмч., Мойсея, прор.
23	5	С	Луппа, мч., Іринея, свмч.		Захарії, прор.
24	6	Н	13 п. ЗІСЛАННЯ Євтиха, свмч.	Гл. 4 Єв. 2	14 п. ЗІСЛАННЯ Чудо арх. Михаїла
25	7	П	Тита й Вартоломея, ап.		Созонта, мч.
26	8	В	Адріана й Наталії, мч., Вишгор. Бгр.		Різдво Пресв. Богор. , Вишгор. Бгр.
27	9	С	Пімена, пр.		Йоакима й Анни, прав.
28	10	Ч	Мойсея, пр., Августина, свт.		Минодори, мч.
29	11	П	+ Усік. Гол. Ів. Христителя		Теодори, пр.
30	12	С	Олександра, Івана, свт.		Автонома, свмч.
31	13	Н	14 п. ЗІСЛАННЯ + Пол. пояса Пр. Богородиці	Гл. 5 Єв. 3	15 п. ЗІСЛАННЯ Корнилія Сотника, свмч.
1	14	П	+ Початок Церковного Року		Воздвиження Чесного Хреста
2	15	В	Маманта, мч., Івана Посника		Микити, вмч.
3	16	С	Антима, свмч.		Євфимії, вмч.
4	17	Ч	Вавили, свмч.		Софії, Віри, Надії, Любови, мч.
5	18	П	Захарії, прор.		Євменія, пр.
6	19	С	Чудо арх. Михаїла		Трофима, Саватія, мч.
7	20	Н	15 п. ЗІСЛАННЯ Созонта, мч.	Гл. 6 Єв. 4	16 п. ЗІСЛАННЯ Євстатія (Остапа), вмч.
8	21	П	Різдво Пресв. Богородиці		Кондрата, ап.
9	22	В	Йоакима й Анни, прав.		Фоки, свц., Йони, прор.
10	23	С	Минодори, мч.		Зачаття Івана Христителя
11	24	Ч	Теодори, пр.		Теклі, Первомучениці
12	25	П	Автонома, свмч.		Єфросинії, пр.
13	26	С	Корнилія Сотника, свмч.		+ Івана Богослова, ап.
14	27	Н	16 п. ЗІСЛАННЯ Воздвиження Чесного Хреста	Гл. 7	17 п. ЗІСЛАННЯ Калістрата, мч.
15	28	П	Микити, вмч.		+ Харитона, ісп.
16	29	В	Євфимії, вмч.		Киріяка, пр.
17	30	С	Софії, Віри, Надії, Любови, мч.		Григорія Вірменського, свмч.

ЖОВТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліянський

григоріанський

ю. г. дні

18	1	Ч	Євменія, пр., бл. Никити Будки		Покров Пр. Богор. , бл. Никити Будки	
19	2	П	Трофима, Саватія, мч.		Кипріяна, свмч., Юстина, мч.	
20	3	С	Євстатія (Остапа), вмч.		Діонісія, свмч.	
21	4	Н	17 п. ЗІСЛАННЯ Кондрата, ап.	Гл. 8 Єв. 6	18 п. ЗІСЛАННЯ Єротєя, свмч., Франціска Асж.	Гл. 1 Єв. 7
22	5	П	Фоки, свмч., Йони, прор.		Харитини, мч.	
23	6	В	Зачаття Івана Христителя		+ Томи, ап.	
24	7	С	Теклі, Первомучениці		Сергія і Вакха, мч.	
25	8	Ч	Єфросинії, пр.		Пелагії, пр.	
26	9	П	+ Івана Богослова, ап.		+ Якова Алфеєва, ап.	
27	10	С	Калістрата, мч.		Євлампія й Євлампії, мч.	
28	11	Н	18 п. ЗІСЛАННЯ + Харитона, ісп.	Гл. 1 Єв. 7	19 п. ЗІСЛАННЯ Филипа, ап. диякона	Гл. 2 Єв. 8
29	12	П	Киріяка, пр.		Прова й інших мч., Косми, пр.	
30	13	В	Григорія Вірменського, свмч.		Карпа, Папіли, мч.	
1	14	С	Покров Пресв. Богородиці		Параскеви, пр., Назарія, мч.	
2	15	Ч	Кипріяна, свмч.		Євтимія, пр.	
3	16	П	Діонісія, свмч.		Лонгіна Сотника, мч.	
4	17	С	Єротєя, свмч., Франціска Асж.		Осії, прор., Андрія Крит., прмч.	
5	18	Н	19 п. ЗІСЛАННЯ Харитини, мч.	Гл. 2 Єв. 8	20 п. ЗІСЛАННЯ + Луки, ап. й єван.	Гл. 3 Єв. 9
6	19	П	+ Томи, ап.		Іоїла, прор., Уара, мч.	
7	20	В	Сергія і Вакха, мч.		Артемія, вмч.	
8	21	С	Пелагії, пр.		Іларіона Вел., пр.	
9	22	Ч	+ Якова Алфеєва, ап.		Аверкія, свт.	
10	23	П	Євлампія й Євлампії, мч.		Якова, ап.	
11	24	С	Филипа, ап. диякона		Арети й ін. мч.	
12	25	Н	ЦАРЯ ХРИСТА Прова й ін. мч., Косми, пр.		ЦАРЯ ХРИСТА Маркіяна й Мартирія, мч.	
13	26	П	Карпа, Папіли, мч.		+ Димитрія Великомученика	
14	27	В	Параскеви, пр., Назарія, мч.		Нестора, Капітолїни, мч.	
15	28	С	Євтимія, пр., Лукіяна, прмч.		Терентія й Неонїли, мч.	
16	29	Ч	Лонгіна Сотника, мч.		Анастасії, Аврамія, прмч.	
17	30	П	Осії, прор., Андрія Крит., прмч.		Зиновія й Зиновії, мч.	
18	31	С	+ Луки, ап. й єван.		Стахія, Амплія, ап.	

ЛИСТОПАД

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліянський

григоріянський

ю. г. дні

19	1	Н	21 п. ЗІСЛАННЯ Йоїла, прор., Уара, мч.	Гл. 4 Єв. 10	22 п. ЗІСЛАННЯ Косми і Дам'яна, чуд.	Гл. 5 Єв. 11
20	2	П	Артемія, вмч.		Акиндина, Пигасія, й інших мч.	
21	3	В	Іларіона Великого, пр.		Акепсима, Йосифа, мч.	
22	4	С	Аверкія, свт.		Йоанікія, пр., Єрмея, мч.	
23	5	Ч	Якова, ап.		Галактіона й Епістими, мч.	
24	6	П	Арети й ін. мч.		Павла, ісп.	
25	7	С	Маркіяна й Мартирія, мч.		33 мучеників, Лазаря, пр.	
26	8	Н	22 п. ЗІСЛАННЯ + Димитрія Великомуч.	Гл. 5 Єв. 11	23 п. ЗІСЛАННЯ Собор Арх. Михаїла	Гл. 6 Єв. 1
27	9	П	Нестора, Капітолїни, мч.		Матрони, Теоктисти, пр.	
28	10	В	Терентія, Неонїли, мч.		Ераста, Олімпія й інших ап.	
29	11	С	Анастасії, Аврамія, прмч.		Теодора Студ., пр., Віктора, мч.	
30	12	Ч	Зиновія й Зиновїї, мч.		+ Йосафата, свмч.	
31	13	П	Стахія, Амплія, ап.		+ Івана Золотоустого, свт.	
1	14	С	Косми і Дам'яна, чуд.		+ Филипа, ап.	
2	15	Н	23 п. ЗІСЛАННЯ Акиндина, Пигасія й ін. мч.	Гл. 6 Єв. 1	24 п. ЗІСЛАННЯ Гурія, Самона, ісп. (Пилипівка)	Гл. 7 Єв. 2
3	16	П	Акепсима, Йосифа, мч.		+ Матея, ап. і еван.	
4	17	В	Йоанікія, пр., Єрмея, мч.		Григорія Неокесарії, свт.	
5	18	С	Галактіона й Епістими, мч.		Платона й Романа, мч.	
6	19	Ч	Павла, ісп.		Авдія, прор.	
7	20	П	Йосафати Гордашевської, пр.		Йосафати Гордашевської, пр.	
8	21	С	Собор Арх. Михаїла		Вхід у храм Пресв. Богород.	
9	22	Н	24 п. ЗІСЛАННЯ Матрони, Теоктисти, пр.	Гл. 7 Єв. 2	25 п. ЗІСЛАННЯ Филимона й інших ап.	Гл. 8 Єв. 3
10	23	П	Ераста, Олімпія й інших ап.		Амфілохія і Григорія, свт.	
11	24	В	Теодора Студ., пр., Віктора, мч.		Катерини, Меркурія, вмч.	
12	25	С	+ Йосафата, свмч.		Климентя, папи, свмч.	
13	26	Ч	+ Івана Золотоустого, свт.		Аліпія, пр.	
14	27	П	+ Филипа, ап.		Якова Перс., вмч.	
15	28	С	Гурія, Самона, ісп. (Пилипівка)		Стефана Нового, прмч.	
16	29	Н	25 п. ЗІСЛАННЯ + Матея, ап. і еван.	Гл. 8 Єв. 3	26 п. ЗІСЛАННЯ Парамона, Філумена, мч.	Гл. 1 Єв. 4
17	30	П	Григорія Неокесарії, свт.		+ Андрія Первозваного, ап.	

ГРУДЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

юліянський

григоріанський

ю. г. дні

18	1	В	Платона і Романа, мч.		Наума, прор.	
19	2	С	Авдія, прор.		Авакума, прор.	
20	3	Ч	Григорія, пр.		Софонії, прор.	
21	4	П	Вхід у храм Пресв. Богород.		Варвари, вмч., Ів. Дамаск., пр.	
22	5	С	Филимона й інших ап.		+ Сави Освященного, пр.	
23	6	Н	26 п. ЗІСЛАННЯ Амфілохія і Григорія, свт.	Гл. 1 Єв. 4	27 п. ЗІСЛАННЯ Миколая Чудотворця, свт.	Гл. 2 Єв. 5
24	7	П	Катерини, Меркурія, вмч.		Амвросія, свт.	
25	8	В	Климента, папи, свмч.		Патапія, пр.	
26	9	С	Аліпія, пр.		Непорочне Зачаття	
27	10	Ч	Якова Перс., вмч.		Мини, Ермогена, мч.	
28	11	П	Стефана Нового, прмч.		Даниїла стовпника, пр.	
29	12	С	Парамона, Філумена, мч.		Спиридона, свт.	
30	13	Н	27 п. ЗІСЛАННЯ + Андрія Первозваного, ап.	Гл. 2 Єв. 5	ПРАОТЦІВ + Євстратія, Ореста, мч.	Гл. 3 Єв. 6
1	14	П	Наума, прор.		Тирса, Левкія й інших мч.	
2	15	В	Авакума, прор.		Елевтерія, свмч., Павла, пр.	
3	16	С	Софонії, прор.		Агея, прор.	
4	17	Ч	Варвари, вмч., Ів. Дамаск., пр.		Даниїла й Ананії, прор.	
5	18	П	+ Сави Освященного, пр.		Севастіяна і вояків, мч.	
6	19	С	Миколая Чудотворця, свт.		Боніфатія, мч.	
7	20	Н	28 п. ЗІСЛАННЯ Амвросія, свт.	Гл. 3 Єв. 6	ПЕРЕД РІЗДВОМ, ОТЦІВ Ігнатія Богоносця, свмч.	Гл. 4 Єв. 7
8	21	П	Патапія, пр.		Юліяни, мч.	
9	22	В	Непорочне Зачаття		Анастасії, вмч.	
10	23	С	Мини, Ермогена, мч.		10 мучеників у Криті	
11	24	Ч	Даниїла стовпника, пр.		Навечір'я Різдва, Євгенії, прмч.	
12	25	П	Спиридона, свт.		РІЗДВО ХРИСТОВЕ	
13	26	С	+ Євстратія, Ореста, мч.		Собор Пресв. Богородиці	
14	27	Н	ПРАОТЦІВ Тирса, Левкія й інших мч.	Гл. 4 Єв. 7	ПО РІЗДВІ Стефана, первомученика	Гл. 5 Єв. 8
15	28	П	Елевтерія, свмч., Павла, пр.		Мучеників у Нікомидії	
16	29	В	Агея, прор.		Дітей убитих у Вифлеємі	
17	30	С	Даниїла й Ананії, прор.		Анісії, мч., Зотика, пр.	
18	31	Ч	Севастіяна і вояків, мч.		Меланії Римлянки, пр.	

ДО 70-РІЧЧЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Дмитро ДОРОШЕНКО

УГОРСЬКА УКРАЇНА

Угорська Русь – це найдальший закуток української землі на заході, в сусідстві зі словаками, мадярами й румунами. Протяглась вона вузькою смугою в 350 кілометрів завдовжки і не більше 60–70 кілометрів завширшки по південно-західних схилах Карпат, починаючи од річки Попрада, що впадає в Дунаєць і входить у систему Вісли – на північному заході, і до верхів'я Золотої Бистриці, що несе свої води ерез Прут у Чорне море – на півдні. Усього простору землі, заселеної тут нашими людьми, нараховується коло 15,000 квадратних кілометрів. На сході угорські українці весь час межують зі своїми галицькими братами, а в південно-східньому кутку – з буковинцями: східня границя одмежована тут кряжем Карпатських гір. Зате на заході нема в Угорській Русі сталої, фізично зазначеної границі, і тут наші люди межують з оселями словаків на північному заході (трохи межують вони тут коло річки Попрада і з поляками), далі понад річкою Тисою мають своїми сусідами мадярів, а на півдні

– румунів. На цій межі українські оселі мішаються з чужими, особливо зі словацькими, так що трудно часом розпізнати, де кінчається українське населення і починається вже словацьке.

Українці живуть у семи адміністративних округах, які звуться „столицями”, „жупаніями” або „комітатами”. Ці округи витворилися протягом довгого історичного життя і принатурені до географічних умовин. Ті столиці, де українці живуть більшими масами, називаються Мараморш, Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш, Спиш. Головні міста на цій території – Пряшів, Ужгород (Унгвар), Мукачів і Мараморш-Сигот...

Скільки є тепер всіх українців на Угорській Русі? Докладно означити їх число дуже важко, бо офіційна мадярська статистика весь час намагалася зменшити його, записуючи багато українців як мадярів. В 1900 році, коли було зроблено загальний перепис людности на Угорщині, українців було нараховано 429,447 душ. Але українські вчені, які спеціально працювали над обчисленням угорських українців, доводять, що це число має бути побільшене принаймні ще на кілька десятків тисяч. Я. Головацький у 1878 році нарахував 476,560 душ, так що ми не помилились, коли скажемо, що тепер угорських українців є принаймні пів мільйона. А колись їх було значно більше: ще в 1826 році їх нараховувалося 800,000. Та з того часу багато наших людей пословачилось, а ще більше – помадярилось...

Етнографи ділять угорських українців на чотири групи: верховинців, які живуть у горах, безпосередньо прилягаючи до Галичини, і заселяють комітати Марамороський, Березький і Ужгородський; долиняни, які живуть нижче в рівних місцевостях тих же комітатів, а крім того ще в Сатматрському, Угочанському і Соболчанському; крайняки – живуть в комітатах Земплинському, Шаришському і Абуїварському; спіжаки – в Спишському комітаті.

Верховинці більше, як інші угорські українці зберегли свій первісний тип – сильного пастушого народу. Чоловіки роблять взагалі приємне враження, хоч риси обличчя в них і не зовсім правильні. Жінки на вигляд кращі, вони дуже жваві, в них гарно окреслені округлі обличчя, палкі очі і надзвичайно маленькі ноги. Але жінки-верховинки дуже скоро старіють і під вагою тяжкої праці втрачають свою принадність. Верховинці, в порівнянні з

мадярами, відзначаються бистрішим розумом, але дуже не на користь собі одрізняються од мадяр своїм упаданням і улегливістю перед старшими і значнішими; мадяр завжди являється мужчиною з характером, а українець – ніби дитиною. Всі верховинці мають темне волосся...

Верховинець взагалі добродушний, услужливий, роботящий, дуже прив'язаний до своїх гір. Покликані до військової служби верховинці дуже часто дезиртирують з туги за рідним краєм. Верховинці дуже побожні, але разом з тим і забобонні. Вони мають великий нахил до чарки. Їхні обряди, особливо празникові на Різдво й на Великдень, такі самі, як в усіх інших українців. Особливо бучно справляють свято Івана Купайла. Найулюбленіший танець – коломийка. Верховинці дуже співучий народ, і етнографи позаписували од них велику силу пісень. Найлюбіше заняття верховинців – годівля худоби...

Долиняни – найкращий, а може, і найсильніший тип угорських українців. Більшість їх відзначається дуже великим ростом. В протилежність до верховинців, темперамент у долинян більш гарячий, вдача більш енергійна, вони більш підприємливі, палкі та чутливі... Лице в долинян одкрите, його вираз приємний і ласкавий. Окрім годівлі худоби, долиняни займаються ще хліборобством, а іноді й ремеслами. Найбільше число священників на Угорській Україні – долиняни. Завдаки родючій землі і теплому клімату їжа долинян краща і пожиточніша. Звичайна їжа – овочі, сало, свинина, сир, хліб кукурудзяний. Горілку п'ють не так охоче, а більше люблять вино. У всіх відносинах, а також і в архітектурі будівель, і в одезі наближаються долиняни до мадярів. Хати в них чистіші, із свіжішим повітрям, побілені, обмазані глиною. Долиняни менш релігійні, як верховинці, і менш забобонні. Звичаї їхні й обряди такі ж, як у веровинців.

Спіжаки й крайняки у фізичному та моральному відношенні стять найнижче од усіх угорських українців. Слабкий склад тіла, брак мускулів, бліде лице характеризують цих бідних людей. Плоскі й викривлені ноги у них – типове явище. Вони здебільшого ліниві, неенергійні, оспалі, дуже нахильні до пияцтва, щоб заглушити журбу і заморити голод. Вони не прив'язані до своїх осель і охоче мандрують в чужі сторони. Спіжаки й крайняки дуже забобонні, шанують усяких ворожбитів та знахарок. Найлюбіша

страва в них – вівсяні прироги з картоплею. Хати подібні до верховинських. Впадає в око велика сила подушок та перин...

Мова угорських українців – це так зване карпатське піднаріччя червоноруського наріччя вкраїнської мови... Угорські українці говорять однаковим наріччям з мешканцями південно-західної частини Станіславського, південих частин Стрийського, Самбірського, більшої частини Сяноцького і Новосанчеського повітів Галичини, отже, творять одну мовну групу разом з галицькими лемками...

Серед угорських українців розповсюджені варіанти тих самих пісень, що співаються і в нас на Наддніпрянській Укріні, наприклад, „Їхав козак за Дунай”, „Журилася попадя своєю бідою”, „Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці”, „Стукнуло, грюкнуло в лісі...”, „Ой, ти дівчино, заручена“, а на галицько-угорській границі, серед лемків, записано навіть пісню про Саву Чалого – найкращий доказ суцільности й нероздільности українського племені од Кубані до Тиси!

Дуже цікаві деякі угро-українські приказки, в яких позначилися відносини наших закарпатських земляків з їх найближчими сусідами: „Душа спати не ходить”, „Біда чоловіка знайде, хоч і сонце зайде”, „Жид і молячися учиться обманути”, „Волох у два роти: одним їсть, другим бреше”, „Біда з бідою ходить, а маляр сам по собі”.

Культура і просвіта серед народної маси на Угорській Русі стоять дуже невисоко – наслідком тяжких історичних обставин і невідрадного політичного й соціально-економічного стану в сучасності, про що будемо говорити нижче. Школи з чисто народною, рідною усім мовою, немає. У середніх і вищих школах наука ведеться „язичієм”, мішаниною слів церковно-слов'янських, українських і московських. Та й тих шкіл дуже мало, спеціально українських маємо тільки дві духовні семінарії – у Пряшеві і в Ужгороді, школу для дяків в Ужгороді, приют для хлопців-сиріт в Ужгороді і для дівчат-сиріт в Мукачеві. Народних шкіл коло 500 (на 2,918 сільських громад з присілками), та й то не чисто українських, а мішаних, українсько-мадярських...Інтелігенція здебільшого говорить тільки по-мадярськи...

Коли оселились українці на Закарпатті, докладних відомостей про це ми не маємо. У всякому разі вони з'явились тут не пізніше,

як угри, отже, не пізніше кнця IX віку. Коли прийшли зі сходу угри, то вже застали тут українців. Протягом XII–XIII століть не раз бувало, що українці більшими групами приходили на Закарпаття й оселялися тут. Цьому сприяли й династичні зв'язки українських князів з угорськими королями, починаючи ще з великого князя Ярослава. Коло 1100 року угорський король Коломан оженився на Преславі, дочці Святополка київського, і з нею в Угорщину прийшло багато українських родин. Такі переселення бували й за часів королів Андрія II (1205–1235), Бели IV (1235–1270) і Володислава (1272–1290). Угорські королі загорнули під свою владу землі на захід від Карпат, не раз пробували опанувати й Галичину. Внутрішні усобиці, якими багата була історія Галицької України, в другій половині XII і в XIII віках давали угорським королям добру нагоду встрявати у галицькі справи. Так, король Андрій захопив був на початку XIII ст. збройною силою Галич і прийняв титул „короля Галичини й Володимирії”. Трохи згодом він посадив був на галицькому столі свого малого сина Коломана. Галичани таки вибили угрів, але цей час короткого панування угорських королів став кілька сот літ пізніше основою „історичного права”, на підставі якого Австро-Угорщина прилучила до себе в 1772 році Галичину...

В церковному відношенні угорські українці довго жили спільним життям з Галичиною і, не маючи власних єпископів, підлягали перемиському владиці. Релігійними осередками Угорської Русі були монастирі св. Миколя в Мукачеві і св. Михайла під Мараморошем. Мукачівський монастир був заснований ще в XIV ст. Федором Коріятовичем. Так само в XIV а може, й раніше, був заснований і Михайлівський монастир. Самостійна єпархія на Угорській Русі появилася в Мукачеві при кінці XV ст. Вона обіймала собою весь край.

Просвіта на самій Угорській Русі в той час стояла не дуже високо: книжки привозилися з Галичини, священники також добували освіту в Галичині і навіть в Молдавії. Просвітній рух, який з великою силою обхопив західню Україну в кінці XVI ст., знаходив дуже слабкий відгомін на Угорській Русі. В половині XVII ст. маляри заходились зводити серед українців унію. Але народ кріпко держався православної віри...

Тільки в 1680-их роках, коли Австрія твердо огою стала в східній Угорщині, унія за допомогою австрійського уряду стала певніше поширюватися в західній частині Угорської Русі... У XVIII ст. унія вже твердо укріпилася в Мукачівській окрузі, але в Марамороші, по сусідству з православною Молдавією, православні владики трималися аж до 1735 року. Та й пізніше тутешні священики ще довго висвячувались у православних молдавських владик. В 1760-их роках востаннє прокинувся рух у народі проти унії в Марамороській околиці. Австрійський уряд мусив звернути посилену увагу на цей рух і дошукуватися його причин. Представники місцевої адміністрації вказували, як на причину цього руху, на тяжке матеріальне становище нижчого духовенства, на його неосвіченість. Тоді австрійський уряд заходився коло піднесення морального і матеріального становища уніятської Церкви в Угорщині. Мукачівська єпархія була увільнена від влади католицького єпископа, уніятське духовенство було урівняне в правах з латинським.

Новий єпископ Мукачівський Андрій Бачинський (1772-1809) дуже діяльно заходився коло поднесення свого духовенства. Біля нього зібралася громада доволі освічених, як ті часи, людей, які помагали йому в культурно-просвітніх заходах і з-поміж яких вийшло чимало помітних діячів не тільки на Угорській Русі, але й у Галичині і навіть у далекій Росії. Так само щиро дбали про освіту своїх земляків і піднесення їхнього культурного рівня наступники А.Бачинського Олекса Повч (1817-1831), який завів виклади українською мовою в Мукачівській семінарії, і Василь Попович (1837-1864), який дуже багато зробив для поліпшення матеріального добробуту української шкільної молоді.

Ще в 1750 році в Мукачеві було засновано богословську школу. У 1778 році її переведено до Ужгороду, де вона дістала характер духовної семінарії. Виклади відбувалися тодішньою книжною мовою, і аж тільки в 1809 році заведено виклади латинські. У 1774 році, зараз по прилученні Галичини до Австрії, уряд заснував у Відні генеральну греко-католицьку семінарію при церкві св. Варвари, через що її прозвали Барбареум. Вона призначалася для вищої духовної освіти українців Галичини й Угорщини. Щороку з галицької і мукачівської єпархій висилали до Відня по 26 молодих людей, які не тільки слухали найкращих столичних

професорів, але мали змогу брати участь у культурному житті столиці, знайомитись з різними націями, їх історією та життям, а це дуже впливало на поширення їх власного світогляду. Цей Барбареум проіснував десять років, коли замість нього в 1784 році засновано університет у Львові для всіх українців Австро-Угорщини. При університеті засновано і генеральну семінарію для богословської освіти. Але в 1803 році Барбареум було відкрито знову.

Ці просвітні заходи мали свій вплив на загальне піднесення культурного рівня на Угорській Русі. З-поміж місцевих українців почали виходити освічені люди, вчені і письменники. Коли скоро по відкритті Львівського університету цісар Йосиф II дозволив, щоб замість німецької та латинської мови на богословському та філософічному факультетах наука відбувалася українською мовою, то зараз же знайшлися і професори, які могли читати по-українському. Серед них були двоє угорських українців: Іван Земанчик і Петро Лодій. Цей Лодій був потім професором у Росії. Крім цього, ще декілька угорських українців зробили собі наукову і літературну кар'єру в Росії. Це Балудянський, що був першим ректором Петербурзького університету; Орлай, директор Ніжинського ліцею; Венелін, відомий вчений-славіст; брати Кукольники – російські літератори, та інші. Але цей умовий рух був неглибокий, він зачепив тільки верхні прошарки і не торкнувся народної маси. Тим більше, що його діячі не вміли поставити своїх національних змагань на народному ґрунті, а в своїх літературних заходах – опертись на стихію живої народної мови.

Наступив 1848 рік, який приніс фатальні наслідки для угорських українців. В цьому році, скоро після революції у Відні проти старого абсолютизму, мадяри підняли повстання, щоб добути собі незалежність од Австрії. Тоді австрійський уряд, щоб урятувати цілість держави, вирішив опертись в боротьбі з мадярами на подавлені ними народності – на хорватів, словаків, українців. Він дав їм різні пільги, щоб вдержати їх на своїй стороні і навіть знайти серед них оружну поміч. Але всього цього було мало. Мадяри брали гору і вже загрожували самому Відню. Тоді російський цар Микола, який з тривогою дивися на революцію в Австро-Угорщині, вирішив підтримати „законний” лад і правитель-

ство та вислав на поміч Австрії стотисячну армію, яка перейшла через Галичину і Карпати і в 1848 році вступила на Угорщину. Саме тоді серед угорських українців знайшовся дуже сміливий і відважний чоловік, який зумів собі придбати дуже впливове становище і стати на чолі всього руху серед своїх земляків. Це був Адольф Добрянський.

Син священника Пряшівської єпархії, він народився в 1817 році, здобув вищу освіту в університеті та гірничій академії, і ще студентом виробив собі погляд, що будучність Угорської Русі лежить у повному засвоєнні російської мови, культури і якнайтіснішому зближенні з Росією. Обставини склалися так, що якийсь час йому можна було свої мрії переводити в практичне життя. Коли почався революційний рух в Угорщині, він, як відомий уже моквофіл, утік до Галичини і тут на зборах „Руської Головної Ради” виступав як репрезентант Угорської Русі.

Коли московський цар Микола вислав військо для приборкання мадяр, то Добрянський прийшов на Угорщину з московською армією як австрійський імператорський комісар при ній. Угорське повстання було задавлене москалями, і австрійське правительство дуже суворо покарало мадярських патріотів. Багатьох було покарано на смерть, багато утекло з краю. Добрянський, який мав велику популярність серед своїх земляків, організував угорську інтелігенцію і намовив її вислати до цісаря депутацію з проханням виділити територію, заселену українцями, в окрему округу, призначити в ній на урядові посади тільки українців, запровадити в урядових інституціях діловодство українською мовою, завести в школах навчання українською мовою, заснувати в Ужгороді українську академію і т.п. Цісар прийняв депутацію дуже прихильно. Добрянського було призначено намісником (наджупаном) чотирьох комітатів, у яких здебільшого жили українці, і він заходився заводити свої реформи. Завели українську мову в діловодстві, ужгородській гімназії, на таблицях з назвами вулиць. Правда, це не була народна українська мова, а книжне „язичіє”, мішанина слів слов'янських, московських, українських, яка вивалася у письменстві й у церковних справах Угорської України. Але все ж таки й це піднімало дух українського громадянства й народу на Угорщині. Та всю справу попсувало москвофільство Добрянського: він занадто виявляв себе прихильником Росії й

усього російського. Це не могло подобатися ні австрійському урядові, ні, тим більше, мадярам, які скоро оправились після погрому 1849 року і знову почали забирати до своїх рук силу в країні. Вони зненавиділи Росію і все, що було з нею зв'язане. „...На українців мадяри перенесли всю ненависть, якою палали до росіян... Нищити українців зробилося немов обов'язком мадярським...” (Це слова зі статті Івана Франка „І ми в Європі”, в журналі „Житте і слово”, 1896 року. – Редактор Альманаху).

...Інтелігенція українська не могла їм дати одсіч. Її було мало, вона була слабка, а найголовніше – вона свій культурний рух оснувала не на народному ґрунті, а на елементі російському, чужому для місцевого жителя і місцевих обставин. Росія заімпонувала українській інтелігенції на Угорщині своєю мілітарною силою, своїм державним блиском. Їм, що звикли жити в принижені і поневірянні. Ось вони почали обертати свої очі виключно до цієї Росії, від неї сподіваючись порятунку, на неї покладаючи всі свої надії. Але їй довелось познайомитись і зіткнутися з Росією офіційною, зверхньою, яка справді здалеку здавалася такою пишною і принадною. Демократичні ідеї відродження своєї народности через прищеплювання їй передових ідей свого часу у формі національного письменства на народній, зрозумілій широким масам мові, – не встигли ще доторкнутися Угорської України, хоч вони вже пустили свої коріння і на російській Україні, і в Галичині; а тим часом перед її зором став пишний образ російської літератури, яка була таким контрастом до її власної мізерії...

Український рух у Росії й у Галичині був ще занадто слабкий, щоб простягти руку помічі своїм угорським землякам, а в найближчій до них Галичині до того ще і в самій панувало москвофілство. Отже, не дивно, що українська інтелігенція на Угорщині, не зумівши опертись на народну стихію, не маючи постійної твердої допомоги збоку, дуже скоро почала мадяризуватися, а та, що ще признавалася до „руської” народности, перебувала у крузі перестарілих ідей і поглядів...

Ця література, яку витворила угро-руська інтелігенція і якою вона думала годувати свій народ і задовольняти його духовні потреби, насправді була мертвою і за своїм змістом, і за своєю формою...

Одним з перших угро-руських діячів, які виразно і свідомо стали насаджувати на Угорській Русі московську мову в письменстві, був священик Іван Раковський (1815–1885). Од 1844-го до 1850 року він був віце-ректором Унґварської семінарії, а потім кілька разів перекладачем „Вістника державних законів” на українську мову, де замість української, він завів чистісіньку московську мову... Він видав у Будапешті „Граматику русскую” Духновича, змінивши без дозволу автора правопис книжки, „на основані чисто-русской орфографії”, чим Духнович був дуже обурений. У своїй літературній діяльності Раковський доводив, що угорські русини і москалі – це один народ, що на Угорській Русі українством і не пахне.

Тільки що згаданий Олександр Духнович (1803–1865), священик, був великим добродієм сиріт і бідних дітей, але разом з тим він займався і літературою, склав „Буквар”, молитовник „Хліб душі”, далі – „Короткій землепис” „Литургический катехизис”, альманах „Поздравление Русинов на 1851 и 1852 года”, драму „Добродітель превисшаєт богатство”. „Сокращенную грамматику русскаго языка” та ін. Щоб покаати, як то була „русская” мова Духновича, про яку він щиро думав, що так само балакають і пушуть в Москві і Петербурзі, наведемо уривок із зложеного ним „Русского маршу”:

*Русски дети, вам свитает,
Уж зорничка всходит вам,
Слава мати вас витает
И зовет к своим рядам.
Ноже, хлопци, в раз
Поставайте в Божий час,
Скоро, скоро под знамя
Ставайте в Боже имя,
Летите на слави двор,
Ставайте в раз под прапор,
Бодро, крепко, храбро, сильно,
Ржавий в руки берьте зброй,
Безустрашно і правильно,
Отважно грядьте на бой!*

Співробітником Духновича був другий священик, Олександр Павлович, який писав страшним „язичієм” різні статті, вірші, оди. От, наприклад, його „Новая ода к старой реверенде”:

*Реверенда! Ти старий, ти верний друг мой,
Двадцять пять годов жили ми в купе!
Жаль! Ты пойдешь уж в заслуженный покой.
Уви! Как горько мне при сей то разлуке!
Я долго жил, лечал во сладкой надее,
Что пробродя житья буристое море,
Лагнем ми раз вместе во одной могиле,
Чтоб так верних друзей било обще горе!..
Сверх же того била моя ряска долга
Покрывалом многих нежных недостатков,
У мяя – так немножко – крива одна нога,
Ряска же укрила ю от насмешных взоров,
Сталось и то нераз, что продерлись штани
Икь вставил я на них небольшие платки,
Она заслонила сии штанов тайни,
Отбив от мяя чрез то колячие шутки.*

Така була мова, такий був дух того письменства, яке утворювали угро-руські прихильники „общерусского единства”. Вони закладали товариства, видавали часописи, але й там віяв той же дух мертвеччини й одірваності од народного ґрунту..

Тяжке матеріальне становище з одного боку, і невпинне товкмачення, що тільки зв’язок з Росією, поміч від неї може врятувати угорських українців од загину, – з другого, – все це утворювало добрий ґрунт для стихійного і, так би мовити, ідеального москвофільства серед народної маси Угорської України. Разом з цим москвофільством ішли в парі й симпатії до православ’я, яко прадідівської й чистої „руської” віри. Цими симпатіями зручно користувалися різні пройдисвіти, підохочувані з Росії, для пропаганди православія. Саме перед великою світовою війною вя пропаганда прийняла такі розміри, що угорське правительство злякалося й побачило в цьому справу політичну, трохи не державну зраду, хоч у дійсності цього, розуміється, не було. Проти кілких десятків угро-руських селян було розпочато політичний

процес в Мараморош-Сиготі. Цей процес наробив гомону на цілий світ завдяки російській пресі, яка зробила з героїв процесу – темних українських селян, збаламучених двома-трома агітаторами, – мучеників за „русскую идею”. Процес цей відбувся весною 1914 року і скінчився засудженням кількох людей.

Коли почалася велика всесвітня війна і коли восени 1914 року москалі зайняли були всю східню вкраїнську Галичину, і вже подекуди проривалися на Угорщину, зробилася Угорська Русь найближчим тилом австрійських та німецьких військ і несла на собі весь тягар страшної, кривавої боротьби мільйонних армій. Австрійські військові власті, а особливо мадярські, причиною всіх своїх військових невдач готові були бачити чиясь „зраду”, вічно підозрювали українське населення в шпигунстві на користь Росії, в симпатіях до російського війська. Багато сотень і тисяч українських селян заплатили за те своїм життям з рук мадярських катів: це так діялося як на угорському, так і на галицькому боці Карпат...

В часі війни серед певної частини мадярських політиків уі журналістів виник інтерес до українського питання. Так само, як і німецькі часописи, мадярські дебатували проблему утворення української держави, яка б могла служити оборонним валом для Австро-Угорщини від російського імперіялізму. З початком 1916 року в Будапешті став виходити часопис „Україна” (латинкою) (огляд українсько-мадярських відносин), під редакцією Гіядора Стрипського... В часописі взяв участь цілий ряд визначних мадярських політичних діячів, професорів, урядовців, літераторів. „Україна” поставила собі метою вияснити перед мадярським громадянством українські справи і пропагувати спільність інтересів обох націй... Одначе, вже в першій своїй вступній статті „Україна”, пишучи про потребу утворення української держави, в якій би український народ знайшов захист своїх культурно-національних та економічних інтересів, а мадяри – доброго сусіда, вважала потрібним підкреслити, що „під Україною треба розуміти ту область, яку обіймає українське населення по другім боці північно-східніх Карпат: у Галичині, на Буковині та в південній частині російського низу”... „Україна” підкреслювала, що мадяр „ніколи не зарахує сюди тих греко-католицьких угорських громадян, що живуть у північно-східніх комітатах, і що він

ніколи не ідентифікує їх з українцями, отже, виключає їх зовсім з поняття українці”.

Цитуючи цю статтю, німецька „Osteropaishe Zukunft” зовсім справедливо зауважила, що „коли признавати угорських руснаків українцями, – чого не можна обминути з мовно-історичного і расового погляду, – то угорська держава не може не дати також цим українцям того, чого вони потребують, щоб вдержати свою національність...”.

Одначе, світові події пішли так, як їх не могли передбачити не тільки новоявлені мадярські українофіли та льояльні до Угорської держави українці. Велика революція в Росії принесла відродження укрїнської державности. Війну центральні держави програли, і восени 1918 року Австро-Угорська монархія розвалилась, а на її руїнах народи почали будувати собі нове життя. Почався великий політичний, національний і соціальний рух на Угорщині. Нове угорське правителство, підтримуване змадяризованою угро-руською інтелігенцією, оповістило в грудні 1918 року автономію Угорської України з міністром Орестом Сабовим на чолі. Але цей акт викликав опозицію серед угро-руського населення і його свідомішої інтелігенції, на чолі якої стали д-р Брацкайко і священник Долинай. Проте мадярське правителство прийняло автономію „Руської Країни”.

А тим часом 3 січня 1919 року в Станіславові, на свято злучення Української Народної Республіки, прибули представники Угорської України, які заявили про її бажання також приєднатися до спільного національного тіла. Віче українців 4 січня в Мараморош-Сиготі ухвалило цей вчинок представників у Станіславові. На 21 січня було скликане в Хусті велике віче, на яке з усіх частин Угорської Русі було прислано 420 делегатів. Воно ухвалило одногосно прилучення до Соборної Великої України і обрало делегацію, яка мала виїхати до Києва і там заявити про це українському правителству. Одночасно з тим відділи українського війська з Галичини перейшли Карпати і зайняли Мукачів, Сигот і ще деякі пункти Угорської України.

Але обставини для української справи склались трагічно. У той час, як з Угорської України вибирались делегати до Києва, українське правителство мусило звідти вийти перед напором російських большевиків. Українське військо мусило покинути

Угорську Україну, бо треба було обороняти Галичину од поляків. Знов українці на Угорщині полишені були їх власній долі.

Саме тоді на Угорщині запанував комуністичний уряд. Він оповістив про самовизначення всіх країн і народів Угорщини, визнав самостійність „Руської Країни” з тим, щоб її управління було збудовано на „советській” основі.... Колишній міністер „Руської Країни” Августин Штефан, який заступив Сабова, признаний був народним комісаром „Руської Країни” в раді совітського правительства Угорщини, а в Будапешті почала виходити під редакцією Г. Стрипського „Русько-Країнська правда, просвітньо-політична тижнева газета”, видавана доволі гарною народною мовою й правописом фонетичним, близьким до загальноукраїнського...19 червня в Мукачеві відбувся великий український концерт – перший, писалося в „Русько-Країнській правді” концерт на Угорщині, відколи лиш живуть українці на Угорщині. На цьому концерті Августин Волошин і Г. Стрипський сказали промови про потребу культурно-національної праці на занедбаній угро-руській ниві.

Одначе, новому ладові не судилося бути переведеним у життя. Угорську Україну чекала інша доля. Видно було, що Велика Україна, знемагаючи під ударами зовнішніх ворогів і серед внутрішніх незгод, не може подати руку помочі й пригорнути до себе Україну Угорську. Це осмілило ті елементи, які веь час були проти злуки з Україною – москвофілів і колишніх „мадяронів”. Москвофіли повели агітацію проти Укрїни і на місці, і серед американських емігрантів з Угорської Русі. Мов тіні забутих могил появились на сцені колишні провідники галицького москвофільства, щоб наести удар ненависному українству хоч тут, на Угорській Русі, коли пропали надії на це на Наддніпрянщині й у Галичині. Вони виставили гасло приєднання до Чехословацької республіки...

В Америці було піднято дуже енергійну пропаганду об'єднання Угорської України з Чехією. Були пущені в хід зв'язли з всемогутнім Вільсоном, було проведено плебісцит серед емігрантів, який дав такі наслідки: в голсуванні взяло участь 70,000 людей, з них 70 відс. зааявило про бажання прилучитися

До Чехословачини, 23 відс. – до України, решта – хто за прилучення до Угорщини, хто до Росії! До Парижу було вислано делегатів, які мали перед мировою конференцією обстоювати

думку про злучення Угорської України з Чехословаччиною. В Парижі вже сидів відомий москвофільський діяч Марков і працював у тому ж напрямі. Прихильники злучення з Україною вислали до Парижу голову з'їзду в Хусті Брацайка, але там справа була вже вирішена: більша частина мусила бути прилучена до Чехословацької республіки, а менша, з Марамором-Сиготом – до Румунії. Внаслідок такого рішення чеські й румунські війська почали у квітні займати Угорську Україну, витісняючи відділи малярських військ. У Пряшеві москвофіли зараз же організували „Карпато-Руську Народну Раду” з д-ром А. Бескидом на чолі. Почали видавати „Голос руссаго народа” і тріюмфували, що тепер, мовляв, Угорська Русь „назавжди забезпечена од української агітації”. Почали дунати голоси в новопосталій „русскій” пресі, і в чеській, що автономна „Карпатська Русь” в складі Чехословаччини – це міст між останньою і майбутньою великою Росією, що на Угорській Русі нема ніякого українства, а є тільки чистісінька „русская” народність і „русскій” язик. Новоутворений чеський „карпаторусизм” одразу прийняв виразну українофобську барву. Ветерани колишнього україножерства в Галичині Марков, Церканович та ін. вирішили зробити з Угорської України останню фортецю москвофільства, щоб звідти почати новий наступ, нову руйнуючу роботу отруєння народної української душі отрутою пропаганди неґації власного національного обличчя...

...Менше всього ми можемо мати якісь претензії до чехів, що вони так, а не інакше ведуть свою політику щодо наших закарпатських земляків. Вони ведуть її так, як зручніше й вигідніше для їхньої теперішньої державної справи. Коли ж ця політика може болюче одбиватися на нашій національній справі, то винуваті ми самі, що не зуміли, не змогли улаштувати свою державу так, щоб вона могла зібрати докупи, пригорнути під своє крило всі українські землі і оборонити їх від сусідських апетитів. Винуваті наші нещасливі, просто трагічні обставини, що тоді, коли ми виставляємо гасло самостійної української держави, збудованої на щиро демократичних основах, переводимо це гасло в життя і боронимо оружною силою свою молоду республіку, підіймаються ворожі нашій державності елементи в самому нашому краї, іде внутрішній розклад, а сусіди зараз же поспішають заявити свої „історичні” й всілякі інші претензії на наш край

і вирізують живі шматки з нашого національного тіла. Та ми віримо, що наша національна справа не загине ні при яких обставинах, що український народ таки прийде на всіх просторах своєї широкої землі до національної свідомости і об'єднається в одним стремлінні здійснити „в своїй хаті свою правду й волю”...

Прага, май 1919 року

Про автора:

Дмитро Дорошенко – видатний представник доби українських державотворчих змагань першої половини ХХ ст., колишній голова Генерального секретаріату Центральної Ради, міністер закордонних справ в уряді Гетьмана Павла Скоропадського, відтак – професор у Празькому, Віденському, Мюнхенському та Варшавському університетах, один з найавторитетніших українських істориків. Друкується у скороченні, збережено правопис автора.

Кость ЛЕВЧЕНКО

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ВІД РУСИНСТВА ДО УКРАЇНСТВА

Початок ХІХ ст. був визначальним для української культури – вже з'явилися твори Івана Котляревського, інших провісників українського літературного слова. Щоправда, голоси їх ще не набули всенародного звучання і сприймалися як прояви етнографічних дивацтв. Тільки поява Тараса Шевченка змусила суспільство Російської імперії прислухатися до голосу „малоросів“, сприйняти або засудити його, як це зробив Вісаріон Белінський, а владу мобілізувала до пильності та репресій.

Так було в Росії. А на її околицях українське слово мало ще важчу долю. На теренах майбутньої Карпатської України, що ниділа під владою Австро-Угорщини та Румунії, про українську мову й слухати не хотіли. То, мовляв, мужицька, селянська говірка, непридатна до творчости.

В кінці XVIII і на початку XIX ст. ряд висококваліфікованих інтелектуалів, які не знайшли пристосування на своїй „вужчій батьківщині“, переїхали працювати до Галичини і Росії, де здобули високі службові й академічні становища. У письменстві, яке віддалилося від народної мови, запанувала латина і церковно-слов'янщина.

Одним з таких шукачів щастя на чужині став Яків Головацький (1814-1888), дитинство якого пройшло в селі на межі Росії і Галичини. З малих літ він був тісно пов'язаний з життям українських селян, знав українську мову, вчився у Львові, де приятелював з Маркіяном Шашкевичем та Іваном Вагилевичем. Приятелів називали „Руською трійцею“. Вони заснували русинський гурток, у якому вели альбом „Руська зоря“. Гурток мав виразно слов'янські імена (Шашкевич – Руслан, Вагилевич – Далібор, Головацький – Ярослав, його брат Іван – Богдан, Ількевич – Мирослав, Лопатинський – Велимир і т. д.). Гаслом гуртка були слова з пісні Михайла Максимовича, що їх М. Шашкевич вписав до спільного альбому: „Світи, зоре, на все поле, поки місяць зійде“.

Збираючи усну народну творчість, вивчаючи історію рідного народу, перекладаючи твори слов'янських будителів та пишучи власні літературні й наукові твори, учасники гуртка твердили, що русини є частиною українського народу. Істотною їх заслугою було видання в 1837 році альманаху „Русалка Дністровая“, що, замість „язичія“, впровадив в Галичині живу народну мову, розпочавши там нову українську літературу. Я. Головацький закінчив у Львові університет, одружився з Марією Бурачинською і став священником у Микитинцях. Вже через шість років, в 1848-му, він став професором Львівського університету, згодом його ректором. Але його московфільські виступи, участь у Московському слов'янському з'їзді призвели до політичних переслідувань в Австрії і він був змушений виїхати в Росію. Щоправда, це була не корінна Росія, а Вільно, де місцева влада спершу неприхильно зустріла українського священника-уніята, але згодом усе уладналося, гість перейшов у православ'я, дістав чин статського радника, високу посаду і право на пенсію з зарахуванням галицького стажу праці.

Дослідники відзначали значимість діяльності Я. Головацького. Учений Федір Аристов у своїй монографії „Карпато-руські письменники“ (1916 рік) писав: „Виданням „Русалки Дністрової“ він узакон-

нив перехід від церковно-слов'янської мови до місцевого галицького мовлення, своєю граматиною визначив форми малоросійської мови і її співвідношення з загальноросійською мовою, складенням підручників поклав основи руської освіти в Галичині“.

Етнограф Михайло Сперанський на прохання Ф. Аристового писав: „Романтичне захоплення своєю народністю дало у висліді для Я. Головацького серйозне устремління до збирання матеріалів для вивчення цієї народности як в минулому, так у теперішньому (...). Ця праця привела Я. Головацького до чіткого і дуже позитивного висновку: руська народність в Галицькій і Угорській Русі, не дивлячись на важкі умови політичного життя, впродовж століть достатньо зберегла свою духовне багатство“.

На Великдень 1888 року Я. Головацький не зважив на прохолодну погоду, застудився і через три дні помер. На похороні промовляв галичанин, колишній редактор львівського слова, москвофіл Венедикт Площанський. Галичани поклали на могилу вінок з живих квітів.

Революційні події 1848-1849 років торкнулися й русинів. Чимало з них захопилися гаслами угорської революції, проте шовіністичний характер угорського руху відштовхував слов'ян до союзу з Віднем. Серед русинів, які поставилися вороже до угорської революції, були найвидатніші постаті – письменник і просвітитель о. Олександр Духнович (1803-1865) та енергійний політик і публіцист Адольф Добрянський (1817-1901).

О. Духнович дев'ятирічним хлопцем почав вчитися в Ужгороді, де вперше зустрівся з переслідуванням українців з боку мадярів. Але родинні перекази про українське походження їхнього роду вберегли його національне усвідомлення. О. Духнович був настоятелем церкви в селі Біловежі, де збирав народні пісні, клопотався про друкування книг „народною мовою“, видавав їх у Львові, Відні і Будапешті, писав вірші і прозу. У поетичних переспівах народних пісень він писав: „Я русин був, є і буду, народився русином, чесний рід свій не забуду і залишусь його сином. Русин був мій батько, мати, руська вся родина, русини сестри, брати й широка дружина“. О. Духнович першим в Карпатській Україні почав писати народною мовою.

А. Добрянський здобув освіту, жив і працював в Угорщині, але з молодих років співчував русинам Карпатської України і навіть був

змушений рятуватися втечею від мадярів, котрі хотіли його вбити. Під впливом А. Добрянського словацькі учасники Слов'янського конгресу в Празі висунули проект, щоб у складі Угорщини була створена Автономна словацько-українська область. А. Добрянський очолив делегацію від закарпатських українців до цісаря Франца Йосифа I, яка пред'явила у Відні постулат про створення в межах Угорщини Руського воеводства з національно-територіяльною і культурною автономією.

Уряд не виконав прохання про виділення Закарпаття в окрему одиницю, але А. Добрянський й інші закарпатські діячі отримали високі пости в закарпатській адміністрації.

У висліді посилення абсолютизму в Австрії та з новим зростанням угорського націоналізму серед закарпатської інтелігенції посилюється орієнтація на зовнішні чинники, поширюється ідеологія москвофільства, яке пропагував о. Іван Раковський, редактор видаваної урядом „Церковної газети“ (1856-1858). Розвиткові москвофільства сприяли традиційні серед закарпатського духовенства думки про потребу всеслов'янської письменної мови. Москвофільство все дужче зверталось в бік Росії. Це призвело до розриву між інтелігенцією і селянством та ніяк не могло перешкодити угорським впливам.

І. Раковський був великим прихильником православ'я, вчив парафіян села Ізи руського письма, протистояв переслідуванням і репресіям з боку влади. Вже після смерті І. Раковського селяни зазнали переслідувань за прихильність до православ'я, у 1904 році 22 з них було поставлено перед судом і трьох засуджено до ув'язнення і грошової кари. Жандарми вішали русинів за ноги, а коли вони непритомніли, обливали водою і продовжували знущання. В селі Ліпші від таких тортур померла жінка. 11 дівчат, які переховувалися в лісі, жандарми спіймали роздягли, загнали в крижану ріку і тримали у ній дві години, після чого погнали до в'язниці.

Погодження між Австрією й Угорщиною 1867 року у формі австро-угорської монархії кинуло національні меншини на поталу мадярської олігархії. Завмирили русинські парафіяльні школи, зникали газети, поглиблювалася ізоляція Закарпаття від Галичини. Так було до проголошення Карпатської України.

До речі, дослідники вважають, що етнонім „русин“ вживався як самоназва всього українського народу впродовж XIII-XVIII ст.

Зокрема він є у творах Феодосія Софоновича, Григорія Граб'янки, Климентія Зіновієва, „Літопису Самовидця“, „Літопису Самійла Величка“, а також у гетьманських документах того періоду. Сама Україна тоді звалася „Руссю“. Росію називали Московією, Білорусь – Литвою. Назва „Україна“ була крайовим топонімом, яким називали козацькі території. Вона й означала, власне, „кордон“, про що писав Михайло Грушевський.

У XVIII-XIX ст. в підросійській Україні, насамперед серед політичної еліти, етнонім „русин“ витісняє офіційна, прийнята в Росії форма „малоросіяни“, пізніше зміненою на „малороси“. Цей термін ввели в обіг самі українці, хоча зміст його спочатку був зовсім іншим, ніж пізніше. Походить він від назви „Мала Росія“, яку разом з назвою „Велика Росія“ ввів в обіг Константинопольський патріархат у XIV ст. При цьому греки, за аналогією з термінами „Мала Греція“ і „Велика Греція“, під Малою Росією розуміли метрополію – теперішню Україну, а під Великою Росією – її віддалені колонії й окраїни. Офіційні кола Росії перейняли цю назву, але змінили її зміст, який став тепер означати росіян, тільки вже „малих“.

Так що карпато-руські письменники і діячі XIX ст. були вже українцями і прокладали шлях до повернення русинського краю до матері-України.

Петро ЧАСТО

СЮЖЕТИ ОДНОГО ЖИТТЯ

На думку психологів, про кожну людину можна написати велику книжку й її буде цікаво читати. Ледве чи це справді так. Тобто, що кожна людина самотня у своєму глибинному естві – заперечити годі. Добряче пошпортатися в душі навіть пересічного чоловіка – і відкриється неповторний мікрокосм, з властивим лише йому світовідчуттям і світобаченням. Але щоб пошпортатися – треба, аби власник душі дозволив на це, або щоб залишив по собі такі рясні і яскраві сліди, за якими можна було б безпомилково реконструювати прожите людське життя. Отож усі люди цікаві внутрішньо, але більшість і більшість зостається „річчю в собі”, й тому тим прискіпливішу увагу привертають до себе особистості, відкриті назовні, чий життєпис сповнений багатьма очевидними ділами – як ми кажемо, служінням своєму народові.

Про героя цього біографічного нариса можна написати не тільки одну книжку, але, мабуть, цілу бібліотеку літератури в різних жанрах – таким багатоманітним, як на ті домодерні часи, було його

життя. Бо, наприклад, є більш ніж досить підстав для наукової монографії, темою якої могли б слугувати його філософські погляди: він був поважним кантіянцем і, як згадує про це в автобіографії, „дуже плідно вивчав німецьку мову, вдень і вночі студіюючи філософську систему Канта”.

Можна присвятити цілу книжку його захопленню музикою: вже в ранній юності володів нотною грамотою, добре грав на скрипці і навіть заробляв собі цим, а в зрілі літа „з музики мав ту користь, що любив укладати в гармонію церковні пісні і навчати дяків на норму”.

Цілком можлива солідна літературознавча розвідка: він писав вірші і, як сам згодом зізнавався, „над усе любив поезію, з незвичним успіхом займався нею вже в граматичній школі і користувався нею як покровителькою своєї долі”. То були переважно класичного стилю оди, латинською і мадярською мовою, але також і рідною, українською чи, як тоді її називали, „руською”, і саме вони в найбільшій мірі належать не до віршування „з приводу”, а таки до чистої поезії, котра самовільно, як вищий голос, час від час проривається з надчутливої душі. Як у цьому випадку не дивно, але дух чистої поезії і цноти ллється з його еротичних віршів – тепер такої безгрішної еротики вже не пишуть...

Глибоко, як лише дозволяли тодішні умови, цікавився астрономією, антропологією, фізикою, зокрема теоріями світла, електрики і магнетизму. Цими зацікавленнями природним чином доповнювалися його філософські пошуки, і врешті вони виявилися настільки значними, що його було обрано членом-кореспондентом Угорської академії наук. „З усіх титулів цей подобався йому найбільше”, – зазначав він в автобіографії.

Гідним книги є його будівничий хист: збудував церкви в Довгім, в Задньому, у Березниках, у Лучках, в Мукачеві, а „з Лучок до Мукачева, з заможнішого беніфіція у бідніший, перейшов тільки тому, щоб зробити щось доброго в цій метрополії русинів, опустілій після тривалого занедбання...”.

Або, за автобіографією, наступна сторінка з його життя: „...Сільське господарство ніколи не міг полюбити, хоч сварлива дружина його до цього постійно спонукала. До такого роду сільських поглядів відчував відразу. Ось – син селянина до якої міри змінився! – втім, парафіяльні землі, де б він їх не мав, ніколи не занедбував,

засівав і збирав плоди – не задля самих плодів, але, принаймні, щоб йому не докоряли, що занедбує господарство. Проте ревно, навіть пристрасно, дбав про садівництво, бджільництво...”

І така ось самохарактеристика: „Був надзвичайним цінителем часу. Сильно переживав, коли доводилося марнувати час, відведений для власного вдосконалення... Природним наслідком цієї суворої бережливості часу було те, що любив годинники, які вимірювали час, і вимагав від них точного ходу. Так трапилося, що в Довгім, віддаленому місці, з якого дуже тяжко було діставатися до годинникаря, не міг собі інакше порадити з годинниками: сам почав вивчати майстерство і, придбавши необхідні інструменти, доклавши старань, домігся, що сам ремонтував годинники...”

Вкрай напруженим вийшов би й сюжет з його родинного життя. З автобіографії: „...Одружився з Ганною Ляхович, дочкою ужгородського пароха Івана, з якою жив у злагоді, хоч вона завжди жалкувала, що вийшла за нього заміж”. Мали вони восьмеро дітей, з яких п'ятеро вмерли у дитячому віці. Найбільшою трагедією була смерть семирічного сина Адама, „якого любив над усе за подібність до батькового розуму та за надзвичайне обдарування, котре проявлялося в дитячій душі...Якби керівник смерти перед тим уклав з ним угоду, то він готовий був би замість того свого сина віддати усіх інших своїх дітей, а також дружину з майном, аби лише він залишився жити...”

А паралельною сюжетною лінією тривало, протягом усього його життя, нерозділене кохання до Агнешки Візер...

Нарешті, цілком застосовний до цієї багатогранної і напруженої, немов струна, біографії й жанр детективу. Бо тільки цьому чоловікові, одному-єдиному, довірив таємницю свого життя легендарний зайда Костянтин Матезонський, засновник першого в краї багатоголосого хору „Гармонія”.

Тому що в останні роки вже чимало написано про унікальну в українській духовній історії постать, дехто з читачів, певно ж, здогадався, про кого йде мова. Про закарпатського філософа, поета, музиканта і греко-католицького священика Василя Довговича.

Перше і разом з тим найповніше дослідження про його життя і діяльність побачило світ поза Україною, й це не дивно, бо прослава священиків у радянські часи, м'яко кажучи, не заохочувалася. В 1982 році „Науковий збірник Музею української культури

у Свиднику” вмістив у рубриці „Першоджерела” присвячену В. Довговичеві (до 200-річчя від народження) ґрунтовну розвідку професора Пряшівського відділу української літератури Братиславського словацького педагогічного видавництва Івана Мацінського, разом з рукописною збіркою „Roemata Bazilij Dovahovith”, в перекладі з латинської і мадярської мов. 18 віршів збірки написані „по-руськи”, тобто закарпатським діалектом української мови.

Василеві Довговичеві судилося жити у не найкращі часи: народившись у сім’ї кріпака й вибившись „в люди” завдяки вродженому талантові й надзвичайно цілеспрямованій волі, він міг би, за інших історичних умов, потужно вплинути на тодішнє суспільство всіма гранями своїх рідкісних обдарувань, а склалося інакше: вірші за його життя так і не були друковані, з філософських праць побачили світ лише дві угорськомовні – „Новий фізико-теологічний доказ існування Бога” і “Про будову світу одним кроком вище, ніж Декарти і Ньютон”, в рукописах залишилися філософський словник, два томи про систему Канта, десять зошитів наукових статей з етнографії, мовознавства та природознавства, промови і проповіді, книжка про бджільництво та чимало іншого.

Так само не знайшла суспільного відгуку його смерть.

Це був 1849 рік. Угорцям, чії бурхливі визвольні змагання закінчилися агресивною інтервенцією російського війська, було не до академіка десь у глухій королівській провінції. А українська національна самосвідомість ще не мала своєї публічної трибуни, і навіть в Галичині перший друкований орган виник лише під впливом революції 1848 року. Тож зайве було б звинувачувати русинського поета і філософа у тому, що він своїми талантами підпирав угорську культуру, що саме тоді бурхливо розвивалася під радикально націоналістичним гаслом Іштвана Сечені: „Угорщини ще не було. Вона ще тільки буде!”. Але навіть на цьому тлі В. Довгович постає щирим і відданим сином свого народу, духовно залишаючись до самої смерти однодумцем закарпатського греко-католицького єпископа-просвітителя Андрія Бачинського, якому поет присвятив аж декілька захоплених віршів, а наприкінці життя – глибшу науково-історичну працю.

Після епохи українського церковно-культурного відродження, котра почалася з А. Бачинського і ним, властиво, закінчилася, В. Довгович опинився самотнім, не потребуваним навіть найближчим

священичим середовищем, всуціль змадяризованим. Душа поета-любомудра мусила блукати по далеких чужих світах, вишукуючи асоціації в римській і грецькій мітології, в німецькому ідеалізмі. Він так ось пояснює в автобіографії, чому поезія відступила на задній плян: „... Більш зрілий і сильний інстинкт невдовзі перемиг у ньому всі інші і став домінувати на все життя. То був інстинкт до вивчення філософії...”. По десятирічному захопленні Кантом „віддав перевагу системі Фіхте, а згодом за цим – системі Шеллінга. Ці три системи мав за кумирів, до яких не перестав докладати всіх своїх старань протягом десяти років, однак, коли минув цей період, почав дбати про створення власної системи...”.

До відомого історичного феномену, що кожна філософська система, пройшовши поріг моди, була відіпхнута наступною, колись Володимир Соловейов застосував слова Апостола Петра: „Вже ноги біля дверей, і винесуть тебе”.

Ні, не кожна. Система поглядів В. Довговича на світ, його космогонія не тільки не застаріли, але все ще чекають, коли людство внутрішньо визріє до такого розуміння. Хоч, певно ж, воно не нове, бо не відірване від прадавніх прагнень людини дошукатися вічних істин. Те, що відкрив для себе академік-русин, добре знали, через аскетичне самозаглиблення, духовним зором споглядали містики всіх часів і народів: що наша земля – жива істота і, як усе живе, чекає від нас любови.

Це рідкісне поєднання в одній натурі поетичности, глибокого пієтизму перед Божим світом і, поряд з цим, особливої розумової проникливости, раціональності в будіванні висновків створювали довкола нього відовідну авру, котру могли відчутти лише близькі за духом люди. Тому, мабуть, і не дивно, що Костянтин Матезонський, з'явившись в Угорській Русі, знайшов весною 1833 року дорогу до хати В. Довговича. Вони так порозумілися і зблизилися, що між ними не було жодних недомовок і таємниць. По тому чверть віку прожив в Ужгороді Матезонський, регент хору катедрального греко-католицького собору, але вже ніхто інший, крім В. Довговича, не знав, хто ж ця людина. Він приїхав з Перемишля, закінчивши там хорovu школу, засновану єпископом Іваном Снігурським, але в тій школі його знали як Костянтина Білорусина. З собою на Закарпаття він чомусь не привіз ніяких документів. Побачивши його музичні здібності, єпархіяльна управа взяла прибульця до праці,

але по трьох-чотирьох місяцях попросила все ж поїхати до Перемишля за „забутими” документами і привезти їх. Від доїхав тільки до Мукачева, знов таки до хати В. Довговича, і на цей раз прожив там майже рік, поки гострота питання трохи вляглася і його взяли до Ужгороду, вже не питаючи про документи.

До речі, у перемиській хорувій школі К. Матезонський навчався в ті роки, що й Михайло Вербицький, дуже плідний церковний композитор, автор музики до гимну „Ще не вмерла Україна”. Про цю славу школу, котрою керували чехи Алоїз Нанке і Вікентій Версавій, М. Вербицький згодом згадував, що вона „... стала консерваторією в мініатюрі, а хор дорівнював добрій опері, і здавалося, що в Європі, крім трьох відомих категорій музики – німецької, італійської та французької – існує ще четверта категорія – українська...”.

Отже, від осені 1833 року до пізнього літа 1834 року вони мали доволі часу наговоритися і наслухатися один одного. На той час вже була готовою у рукописній збірці Довговичевих поезій, і Матезонському, можна припустити, судилося бути першим її читачем та, цілком можливо, критиком. Мабуть, було їм приємно удвох, хоч, швидше за все, були дуже різні за характерами, темпераментами, за життєвим досвідом. Але ці різниці топилися в чарці доброго священичого вина, й збереглися свідчення сучасників про те, що Костянтин Матезонський, залишаючись до смерті самотнім, ділив свою журбу і свою таємницю зі щоденною чаркою.

Після смерті засновника і диригента ужгородського катедрального хору „Гармонія” почалися різні дослідження, виникали все ближчі до правди версії. Професор-історик Ужгородського університету Яків Штернберг висловив здогад, що то міг бути один з російських декабристів або людина з їхнього кола. Запобігаючи перед панівними в рядянській науці тенденціями, професор зобразив Матезонського пропагандистом російської культури, зокрема поезії Олександра Пушкіна – на тій підставі, що диригент навчив своїх хористів співати „Чорную шаль”, романс на слова Пушкіна. Ймовірніше, проте, що цей романс приваблював диригента саме мелодією, а не тим, що його написав О. Пушкін.

Пошуки істини щодо Матезонського, початі ще Олександром Духновичем, не припиняються й тепер. У збірнику „Культура Українських Карпат”, виданому за матеріалами міжнародної

наукової конференції в Ужгороді 1-4 вересня 1993 року, вміщено доповідь істориків Олександра Борця та Павла Федаки „Сім'я Драгоманових і Закарпаття”, і в ній майже доведено, що під псевдами „Білорусин“ і „Матезонський“ ховався Яків Якимович Драгоманов – рідний брат Петра Драгоманова, батька Ольги Петрівни Драгоманової-Косач, тобто матері Лесі Українки. Білорусин – це псевдо могло походити з тієї обставини, що Яків Драгоманов служив в Бобруйській кріпості, в Білорусі. Кажемо „майже доведено”, тому що в цій версії все ще не всі кінці з кінцями сходяться, хоч в цілому вона виглядає вельми правдоподібною.

Чому – „Матезонський” і що означає це псевдо, залишається загадкою.

Микола ВЕГЕШ

ВЕЛИЧ І ТРАГЕДІЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

---

70 років тому, 14 березня 1939 року, отець Августин Волошин проголосив державну незалежність Карпатської України. Закарпатські українці, забувши про традиційні суперечки між народовцями і русофілами, згуртувалися навколо Українського Національного Об'єднання в єдину монолітну силу, завершивши, за словами покійного академіка Олекси Мишанича, еволюцію від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Погано озброєні й недосвідчені, в основному юнаки і дівчата, в тому числі з-під польських Галичини і Волині, пішли на ворога – угорських гонведів. Та сили були нерівні – 18 березня припинили опір останні захисники держави, якій історія дала лише неповну сотню дорогоцінних годин.

Матеріали про Карпатську Україну вміщені в підручниках з історії для шкіл та вищих навчальних закладів. Президент Карпатської України Августин Волошин удостоєний посмертно звання Героя України, а один із його ювілеїв відзначався на державному рівні. Однак, вченим ще чимало треба зробити, аби в історії Карпатської України не залишилося жодних „білих плям“...

Утворення й падіння уряду Андрія Бродія

8 травня 1919 року Центральна Руська Народна Рада прийняла в Ужгороді рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії; однак, празький уряд постійно зволікав із виконанням своїх обіцянок – закарпатці, мовляв, ще не „дозріли“ до самостійного життя. Перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 року Це була перемога всіх політичних сил краю, які протягом міжвоєнного періоду боролися за автономні права. Ще 2 вересня 1938 року представники русофілів (москвофілів) і народовців (українофілів) підписали декларацію, на яку чехословацький уряд не відреагував. Вимоги, які оголосив Едмунд Бачинський, передбачали приєднання Пряшівщини до Підкарпатської Русі, надання фінансової допомоги верховинським округам і персональну заміну представників в урядових установах.

На початку жовтня 1938 року відновилися переговори між представниками двох напрямків з метою створення автономного уряду Підкарпатської Русі. 8 жовтня в Ужгороді була створена Національна Рада Підкарпатської Русі, до складу якої ввійшли представники всіх основних політичних сил краю.

На першому засіданні Ради був прийнятий меморандум, який закінчувався вимогою негайно прийняти закон про Підкарпатську Русь. 8 жовтня 1938 року прем'єр-міністр Чехословаччини Я.Сирови звільнив з посади губернатора краю К.Грабаря і призначив І.Парканія. Останній в черговий раз наголосив на вимогах Національної Ради. Тим часом представники москвофілів і народовців обговорювали кандидатури на посади міністрів Підкарпатської Русі. Українську делегацію очолив А.Волошин, москвофільську – Йосиф Камінський.

Подібні суспільно-політичні процеси відбувались у Словаччині. 6 жовтня 1938 року провідники Словаччини зібралися в Жиліні і вимагали автономних прав. 7 жовтня 1938 року прем'єр-міністр Чехословаччини Я.Сирови задовольнив їхнє прохання, і Й.Тісо був призначений прем'єр-міністром Словаччини. Я.Сирови, згідно з 60 параграфом Конституції Чехословаччини, виконував на час відсутности Е.Бенеша (емігрував 5 жовтня 1938 р. – М.В.) президентські функції.

11 жовтня 1938 року було зформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив Андрій Бродій – провідник русофілів. Міністрами були призначені Е.Бачинський і Юліян Ревай. Слідом за ними міністерську посаду зайняв Степан Фенцик, а А.Волошин та Ілько П'єщак стали державними секретарями.

Автономно-Землеробський союз (АЗС), очолюваний А. Бродієм, від початку свого утворення в 1923 році, на перший план постійно висував головне політичне завдання – здобуття автономії. У своїй статті „Ми, автономісти, будуємо нову вільну автономну Підкарпатську Русь“, опублікованій у 1935 році, А. Бродій писав: „Коротко скажу, чого ми, автономісти, хочемо і за що боремось: Підкарпатська Русь в її етнографічних кордонах від Попраду до Тиси, як вказано в Сен-Жерменському мирному договорі і Конституції Чехословацької Республіки...“. Але А. Бродій і керівництво АЗС вели подвійну гру, орієнтуючись на Угорщину, що викликало незадоволення представників українського напрямку. Газета „Нова свобода“ звинувачувала прем'єра у сприянні антиукраїнським виступам.

Досить швидко з'ясувалося, що А. Бродій вже тривалий час працював на уряд Угорщини під агентурним псевдо „Берталон“.

17 жовтня 1938 року Ю.Ревай попередив міністра закордонних справ ЧСР Ф.Хвалковського про зв'язки А.Бродія з урядом Угорщини. Міністр внутрішніх справ ЧСР Я. Черний ствердив, що відомості з нарад міністерської ради потрапляють до угорського посольства в Празі. А.Бродія звинуватили в порушенні „Закону про охорону республіки“ і заарештували.

Після арешту А.Бродія новим прем'єр-міністром празький уряд призначив А.Волошина – провідника українського напрямку. У виголошеній 26 жовтня 1938 року промові А.Волошин заявив, що забезпечить „народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної“. 27 жовтня 1938 року в газеті „Нова свобода“ було опубліковано звернення Української Народної Ради „До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали“, яке свідчило про чітку українську спрямованість уряду А. Волошина: „Ми віримо, – говорилося у зверненні, – що

великий 50-мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми“. Це звернення було розцінене українцями, зокрема в Галичині, як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславові, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

А.Волошин зформував новий уряд майже виключно з представників українського напрямку. Виняток становив лише Е.Бачинський. Урядові А. Волошина довелося діяти у вкрай складних умовах, адже не припинялися напади угорських і польських терористів на міста і села Карпатської України, своєї кульмінації досягла руйнівна діяльність проугорської „п'ятої колони“. Якщо до цього додати, що вкрай несприятливою була міжнародна ситуація (нечітка позиція Німеччини, слабкість Чехословаччини, що перебувала на грані розпаду, відверта ворожість Угорщини та Польщі), то стане зрозумілою і орієнтація на Німеччину, і численні спроби домовитися з урядом Румунії... Український прем'єр, будучи політиком-реалістом, намагався зробити неможливе: зберегти хоча б і неповну незалежність краю, докладаючи зусиль, щоб Карпато-Українська держава – складова покищо єдиної Чехословаччини – продовжувала нормально функціонувати.

Уряд Карпатської України робив усе для того, щоб відносини між українцями й чехами, які проживали в краї, залишалися добросусідськими. Призначаючи А.Волошина прем'єр-міністром, чехословацький уряд покладав на нього великі надії, як на поміркованого політичного діяча, сподіваючись на його неутралітет у внутрішній політичній боротьбі, яка не припинялася в краї. А.Волошин добре це усвідомлював, коли закликав місцеве населення виконувати „правильно свої повинності в межах Чехословацької Республіки“.

В лютому 1939 року в краї проживало 8,5 тисячі чеських чиновників (разом із сім'ями – 15 тисяч). Переважна більшість із них вороже ставились до влади А. Волошина і всього українського, боячись процесів українізації. Однак, конфронтацію у чесько-українські стосунки вносили обидві сторони. Чехи не сприймали українську владу та її рішення, а українці намагалися позбутися „опіки“, нерідко використовуючи для цього різні методи, іноді такі, що суперечили Конституції Чехословаччини.

Українсько-чеські відносини різко загострилися після призначення чеського генерала Людвіга Прхали третім міністром Карпатської України. 20 січня 1939 року А.Волошин у листі до Л.Прхали писав: „Це порушення автономних прав К.У. (П.Р.) викликало велике обурення між карпато-українським населенням. Свідчать про це стихія демонстрацій, які дуже згіршили дотепер на загал добрі відносини між карпато-українським населенням і чеським урядництвом К.У. ...Співпраця з Вами у правительстві К.У. за тих обставин є неможливою“. Справа закінчилася компромісом: Л.Прхала виконував обов'язки міністра транспорту.

Наприкінці 1930-х років Чехословаччина була державою, в якій вільно функціонували понад тридцять різноманітних політичних партій та об'єднань. 25 жовтня 1938 року празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій. Проте партії та об'єднання продовжували діяти. Найбільше від цього рішення постраждали закарпатські комуністи.

20 січня 1939 року уряд Карпатської України, „виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих в Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена, загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищенаведеного розпорядження чехословацького уряду“. Закарпатська преса цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрости: „Політичне керівництво й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолідації й концентрації національних сил Карпатської України... В цьому органі не панує жадна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...“.

Розпускаючи всі політичні партії, А.Волошин дав дозвіл „зложити політичну партію під назвою Українське Національне

Президент Карпатської України
о. Августин Волошин

Об'єднання (УНО)". 24 січня центральний провід УНО очолив голова УЦНР Федір Ревай. Утворення УНО свідчило про те, що уряд Карпатської України не зміг повністю відмовитися від існування партій. Але водночас це було і проявом певної самостійності української влади, яка розпорядженням про утворення УНО порушувала попередні рішення празької влади.

Вибори до Союму були призначені на 12 лютого 1939 року. Голосування мало проходити на основі виборчого закону ЧСР, який продовжував діяти на території краю. Очевидець писав, що „результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України“. З 92,5 відс. населення, що взяли участь у виборах, 92,4 відс. проголосували за УНО.

Згідно з Конституційним законом №328 від 22 листопада 1938 року, що узаконював автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Союму Карпатської України. В ньому так визначалися хронологічні рамки проведення першого крайового парламенту: „Союм Карпатської України буде вибраний найпізніше в квітні 1939 року та скликаний в місяць по виборах президентом республіки до міста, яке означить карпато-українська влада“. Уряд А.Волошина плянував відкриття Союму провести в Рахові 2 березня 1939 року, однак, президент ЧСР Е.Гаха сесії на той день не скликав; невдалою була також спроба провести відкриття 9 березня в Хусті. Е.Гаха дозволив скликати Союм Карпатської України 21 березня 1939 року, але на прохання А.Волошина змінив дату на 15 березня.

Й от 14 березня 1939 року А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення міністерство закордонних справ Німеччини. Представникові при уряді Чехословаччини Вікентієві Шандорові було запропоновано „виконати акт незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба“. На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули чинники міжнародного характеру, зокрема проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі події свідчили про державний розпад ЧСР. Однак, історично є хибним – стверджувати, що цими чинниками все обмежувалося. Закарпатські українці довели, що вони

готові до державницького життя, є складовою частиною великої української нації.

Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин, за якого проголосували всі послы (депутати).

Сойм проходив у той час, коли угорська армія розпочала окупацію Карпатської України. Незважаючи на короткочасність існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало усьому світові, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами з Великої України. Це підтверджується „Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу“, прийнятим 10 лютого 1939 року: „Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!“.

На листопад 1938 року припадає утворення Організації Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС), хоча перші січові загони ще на початку 1930-их років почав формувати Д.Климуш з Ясіня. Вони були звичайними протипожежними і культурно-просвітніми товариствами, як і в сусідній Галичині. Не було і потреби створювати паралельні чехословацькій армії українські збройні сили, адже вона справедливо вважалася однією із наймодерніших і найбоездатніших в Європі. Наприкінці 1930-их років різко загострилася міжнародна ситуація. Напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської „п'ятої колони“, бажання допомогти чехословацьким військам захищати територію краю, змусило уряд А.Волошина прискорити процес створення місцевих збройних сил.

9 листопада 1938 року в Хусті відбулися установчі збори ОНОКС (Організація Народної Оборони Карпатська Січ), на яких було прийнято Статут організації. Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті. Комендантом Карпатської Січі було обрано Д.Климуша.

Військовий штаб спочатку очолював полковник М. Аркас, потім полковник Г. Стефанів. Поет і науковець Олег Кандиба (Ольжич), який в ОУН займав посаду культурного референта, став координатором ідеологічної і політичної роботи в Карпатській Україні. Залучалися до військових справ колишні генерали Української Галицької Армії В. Курманович і В. Петрів. До штабу Карпатської Січі також увійшли майбутній командарм УПА Роман Шухевич (Щука), Зенон Коссак (Тарнавський), Григорій Барабаш (Чорний), Євген Врецьона (Волянський)...

До команд Карпатської Січі масово вливалася молодь, однак, лише одиниці взяли участь у боях з угорським військом. Кількість вишколених січовиків, або так званих дійсних членів Січі, не перевищувала двох тисяч.

Найбільш боєздатні військові частини Карпатської Січі знаходилися в Хусті. Складна ситуація була з озброєнням. П. Стерчо писав, що „січовики зброї не мають. Тільки від випадку до випадку приділяється їм зброя для служби безпеки“.

Розбудова Карпатської Січі вимагала значних коштів. А. Волошин звернувся до громадян краю та української діаспори. Очікувана допомога незабаром почала надходити. 19 лютого 1939 року канадські українці вислали 5200 дол. на руки прем'єра о. А. Волошина... „для розбудови Карпатської Січі“. Надходили пожертви від окремих політичних діячів краю, а також громадян. У січні 1939 року в Підкарпатському банку нараховувалося 34688 крон чеських, висланих для розбудови Карпатської Січі.

В ніч з 13 на 14 березня 1939 року в Карпатській Україні відбулися події, які мали значний вплив на подальшу долю краю. Йдеться про військові сутички між карпатськими січовиками і чехословацьким військом, які збіглися із вторгненням хортистської армії. Ці події вилилися в безглузде кровопролиття, яке зробило неможливим військове співробітництво. Уряд Угорщини ніколи не покидав думки про розширення своєї території за рахунок Закарпаття. В березні 1939 року ці настрої стали особливо відчутними. Угорщина концентрує свої збройні сили на кордоні з Карпатською Україною. Відповідали за територіальну цілісність Карпатської України чехословацькі війська, однак, напередодні агресії вони були деморалізовані.

„Тоді, коли вісім мільйонів чехів віддало себе під панування німецької держави без найменшого спротиву, – писав кореспондент галицького журналу „Жіноча воля“, – в той час тисячі українців збройно виступили проти мадярської кількатисячної армії“. Про битву на Красному полі повідомляв львівський часопис „Нова зоря“: „... Під Хустом відбулася велика битва, в якій з обох сторін полягло багато соток вояків. Мимо всієї симпатії до мадярів, не можемо не підкреслити, що український народ... хоробро боровся“. Угорські власті визнали, що „під час березневих операцій на Карпатській Україні мадярська армія мала 72 убитих, 163 ранених, 4 пропалих безвісти і 2 полонених“. Сучасні дослідники мають можливість назвати точніші дані про втрати обох сторін. На центральному напрямі бої січовиків з угорськими військами відбулися в Чинадієві, на околиці міст Сваляви та Іршави. 17 березня угорські військові частини втратили 37 чоловік убитими і 134 пораненими. Січовики втратили близько 200 убитими і понад 400 пораненими; в полон було взято близько 300 осіб. В боях на Красному Полі загинуло близько 230 січовиків, чеських воїнів і добровольців. Втрати угорців: убитими близько 160 чоловік і близько 400 чоловік одержали поранення. В боях по лінії фронту від Королева до Хуста угорці взяли в полон багато чехів і 450 січовиків, серед яких було чимало галичан.

18 березня 1939 року останні захисники Карпатської України припинили опір, однак окремі відділи Січі продовжували боротьбу в партизанських загонах. Генеральний штаб угорської армії в березні 1939 року прийняв рішення провести ряд бойових операцій з „очищення“ Карпатської України „від чужих елементів і доповідати про це кожні десять днів“. „Чужі елементи“, до яких відносили і галичан, виводили до угорсько-польського кордону і там передавали на розправу полякам. Хортисти збільшували кількість військ і жандармського корпусу в окремих округах.

Вже перебуваючи в еміграції, А.Волошин писав: „Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядників всякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась у вогнище наруги“. Навівши конкретні факти

про різке падіння матеріального і духовного добробуту закарпатців, А. Волошин підсумував: „Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя...“.

Репресії хортистів стосовно карпатських січовиків були прикладом грубого порушення міжнародних угод відносно трактування військових полонених.

* * *

Автономна Підкарпатська Русь, а згодом самостійна Карпатська Україна, існувала протягом надзвичайно короткого відрізка часу: з жовтня 1938 року до 15–18 березня 1939 р. Незважаючи на це, в краї відбувався такий бурхливий розвиток політичних подій, що до Карпатської України була прикута увага всієї світової громадськості.

Проголошення незалежності 14 березня 1939 року пояснювалося прагненням українського населення краю до свободи. Незважаючи на деяку спонтанність і поспішність, ця історична подія в житті не тільки закарпатських українців, але й усього українського народу мала велике історичне значення. Це була друга, після 21 січня 1919 року – Акту Злуки УНР і ЗУНР, спроба заявити перед цілим світом, про самодостатність української нації. І хоча цей акт проголошення незалежності, ратифікований 15 березня 1939 року на Соймі Карпатської України, був скоріше символічним, аніж реальним, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. Саме в період існування Карпатської України завершився своєрідний перехід у свідомості – від підкарпатських русинів до закарпатських українців.

Про автора:

Микола Вегеш – директор Науково-дослідного інституту карпатознавства, завідувач катедри політології Ужгородського національного університету.

Богдан ЯКИМОВИЧ

ГЕРОЇЧНА І БЕЗСМЕРТНА КАРПАТСЬКА СІЧ

Коли під впливом міжнародних подій в Чехословачині на-стала політична криза, уряд у Празі, під тиском обставин, на початку жовтня 1938 року дав згоду на створення у Закарпатті автономії, яку очолив прем'єр Андрій Бродій. Внаслідок велетенської культурно-просвітницької праці, в тому числі емігрантів з Галичини і Наддніпрянщини, український рух, спираючись на живий зв'язок з народом, на молоду інтелігенцію, що вийшла з народних низів, у протигагу до старої інтелігенції й угрофільських священників, здобув неабиякі політичні успіхи. На політичну сцену виходять такі визначні закарпатські українці, як Августин Волошин, брати Бращайки та Реваї, Августин Шефан, Степан Ключурак, Василь Гаджега та інші.

У зв'язку з відверто проугорським курсом прем'єра А. Бродія, 26 жовтня 1938 року його замінив о. д-р А. Волошин, політичною метою якого було будівництво автономної Карпато-Української

держави. За новим політично-правовим статусом Закарпаття від 22 листопада 1938 року, краєм мав керувати окремий автономний уряд, з законодавчою владою в руках новообраного Карпато-Українського Союму.

У висліді політичної змови між гітлерівською Німеччиною і гортистською Угорщиною дійшло до так званого Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року, який віддав Угорщині південну частину Закарпаття з містами Ужгород, Мукачево, Берегове. Столицю краю перенесли до Хусту. На виборах 12 лютого 1939 року до першого Союму Карпатської України повну перемогу отримало Українське Національне Об'єднання.

Ще у вересні 1938 року в Ужгороді було створено Українську Національну Оборону (УНО). Установчі збори УНО відбулися 4 вересня в Ужгороді. Головою УНО було обрано д-ра Степана Росоху, членами проводу – по одному представникові від кожного повіту. Начальниками штабу організації стали фахові військовики, які в той час мешкали в краї, – полковник Микола Аркас, полковник Григорій Стефанів, сотник Клименко. За один місяць було розбудовано організаційну мережу у великих селах та містах. УНО мало до 1000 членів. Відділи очолювали колишні старшини армії Української Народної Республіки, Української Галицької Армії. Зброї для структур УНО чеський уряд не давав, і члени організації добували її від мадярських і польських диверсійних банд, які діяли на кордонах.

Після Віденського арбітражу, вже в Хусті, Українська Національна Оборона була перетворена в Карпатську Січ. Її очолив Дмитро Климпуш. Вже 4 грудня 1938 року відбувся Перший з'їзд Карпатської Січі, що розглянув внутрішні організаційні справи, а 19 грудня того року – Другий з'їзд, продемонструвавши військову силу 10-тисячним походом січовиків у столиці краю. Січові залоги було створено в особливо важливих пунктах – в Королеві над Тисою, в Іршаві, Торуні, Ставному, Перечині.

До Генерального штабу Карпатської Січі входила низка активістів Організації Українських Націоналістів. Наприклад, шефом Генштабу був один з військових ідеологів організації, військовий референт крайової екзекутиви, автор праць „Українська воєнна доктрина” та „Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття” Михайло Гузар-Колодзінський. У штабі працювали також че-

тар Кріс, поручний Чорний, поручний Шука (майбутній Головний командир УПА Роман Шухевич), четар Зенон Коссак та інші. М. Колодзінський і З. Коссак невдовзі покладуть свої голови на полі бою під Буштином. Р. Шухевич, будучи старшиною, часто їздив до Праги, Відня, Берліну, завдяки його домовленостям з українськими підприємцями Галичини було добуто гроші на одяг і озброєння для шести тисяч вояків Карпатської Січі. Доручення українського націоналістичного піділля на Закарпатській Україні виконував і видатний поет, син Олександра Олеся Олег Ольжич (Кандиба).

В ніч з 13 на 14 березня 1939 року мадярська армія розпочала воєнні операції на відтинку фронту в районі Мукачева. Прем'єр А. Волошин наказав комендантові жандармерії видати резервну зброю Карпатській Січі. Натомість, призначений Прагою, всупереч волі законного уряд Карпатської України, на посаду міністра внутрішніх справ чеський генерал Людвіг Прхала дав команду чеському військову роззброїти Карпатську Січ. 14 березня Хуст прокинувся від пострілів з крісів і кулеметних черг – чеське військо обстріляло будинок Головної команди Карпатської Січі. У бою брали участь чеські панцерники і легкі гармати. Вістка про це доходить до всіх міст і сіл краю. Відділи Карпатської Січі починають роззброювати місцеву жандармерію і поспішають на допомогу до столиці. Перекнавшись, що це – всенародний здвиг, генерал Прхала наказав чеському війську припинити бої. Карпатська Січ бере на себе відповідальність за порядок і оборону всієї країни.

У цей же час мадярське військо на мукачівському відтинкові займає три перші українські села: Підгіряни, Кольчино і Коропець. Того ж дня Сойм Словаччини проголошує свою самостійність. Прем'єр Карпатської України А. Волошин змушений діяти негайно – через хустське радіо проголошує самостійність Карпатської України й оголошує мобілізацію. З кінців краю до столиці прибувають добровольці, Карпатська Січ озброїла свої полки. Того дня, 14 березня 1939 року, Президент Чехословаччини д-р Гаха прийняв протекторат Німеччини над чеськими землями (Чехією та Моравією), а наступного дня зранку німецькі війська окупували Чехію – без жодного пострілу з боку добре озброєної і вишколеної чеської армії.

15 березня 1939 року у Хусті відбулося засідання Союму Карпатської України, який проголосив її як незалежну Карпатсько-

Українську Республіку і вибрав президентом д-ра Августина Волошина. Було ухвалено конституційний закон. А вже увечорі 15 березня мадярсько-німецькі агресори зробили що одну спробу без бою заволодіти Карпатською Україною. Німецький консул Гофман передав Президентові А. Волошинові телеграму від Гітлера, щоб територія краю без бою була передана мадярам. На це президент Карпатської України гідно відповів: хоч Карпатська Україна хоче жити в мирі зі своїми сусідами, одначе, зі зброєю в руках виступить проти всіх, хто хоче порушити її свободу і державні кордони. Такою була воля народу. Вперше на шляху до опанування Європою і світом німецькі агресори отримали належний спротив. Інша річ, що багато юнаків і дівчат добровільно бажали вступити у Карпатську Січ, та не було для них зброї, а чехи не хотіли її віддати.

Криваві бої точилися на лінії Ужгород–Мукачево, Мукачево–Берегово – Виноградів. Карпатська Січ виказувала винятковий героїзм в обороні краю. Скажімо, сотня під командуванням Михайла Стойка під селом Горондою 16 годин протистояла понад тисячі нападників. Не меншу силу стримувала сотня Н. Романенка під Іршавою. Та сили були нерівні. Проти крихітної держави, котра щойно народилася ворог кинув озброєну найсучаснішою зброєю армію. Військовим міністром було призначено Степана Ключурака, головнокомандуючим – Сергія Єфремова. Переговори щодо оборони краю з командантом чеських військ на Закарпатті генералом Сватеком нічого не дали, бо генерал Прхала заборонив Сватеку робити це і відіслав чеські війська до Польщі. Відходячи, вони прихопили й скарбницю Карпатської України.

Героїчна оборона краю може послужити сюжетами для романів та кінофільмів. Наприклад, віддаль від Виноградова до Хусту – тільки 25 кілометрів, одначе, мадярські моторизовані війська дісталися туди аж через 30 годин, січовики боронили кожен п'ядь закарпатської землі.

Під Виноградовом студенти місцевої вчительської семінарії під командуванням сотника Якова Голоти повторили подвиг під Крутами. Ударні частини мадярської армії змогли взяти Хуст лише надвечір 16 березня.

Та ще був клопіт з чеськими військами. У запіллі частини чеського війська озброїли місцевих мадярів, котрі вдарили ззаду і захопили Тячів та Солотвинські копальні. Це погіршило зв'язок з Вели-

ким Бичковим, куди виїхав уряд держави і де мав організуватися другий фронт. Назустріч мадярам вздовж північних кордонів насувалося польське військо. Січові частини у Бичкові переходять до Румунії, де їх роззброїли, пограбува і передали в руки мадярів. Озвірілі окупанти розстрілювали полонених.

На інших ділянках фронту бої не припинялися, триваючи вздовж середньої лінії Карпатської Укаїни – від Березнянщини через Сваляву, Воловеччину, Довге, Нересницю, Рахів, і мадяри змогли перемагти лише під кінець березня. Північну частину краю ворог завоював тільки у першій половині квітня, а прикордонну з Галичиною смугу мадяри здобули тільки у травні 1939 року.

Численні відділи Карпатської Січі відступили в гори і розпочали партизанську боротьбу, яка тривала весь період мадярської окупації. Довго воювали січовики на Воловеччині під команду поручника Федора Тацинця, який загинув в одному з боїв. На Гуцульщині (верхи Кобилецької і Косівської Полян) діяв загін під команду поручника Миколи Крупи, після загибелі якого командування перебрав хорунжий Олекса Ворохта. У цьому відділі деякий час перебував і член Головної команди поручник Степан Росоха. Січовиків, які під ударами мадярів перейшли через польський кордон, польська прикордонна служба розстрілювала на місці. П'ятнадцять вояків пробилось до Румунії, де їх роззброїли і передали мадярам, а ті розстріляли січовиків на мості, скинувши трупи в Тису. У Королеві, Копані, Виноградові розстріляли, крім чоловіків, також дівчат з Жіночої Січі та Січового Червоного Хреста. У Хусті без суду і слідства розстріляли понад 200 січовиків. У Тячеві і Трибушанах полонених перед розстрілом нелюдськи катували. Окрім військовиків, окупанти розстріляли поетів Івана Григу та Василя Лацанича, учителя Дмитра Митровича та інших свідомих українців. Срібна земля спливала кров'ю.

До повалення молодого держави спричинилося багато зовнішніх чинників – комбінації гортистської Угорщини, гітлерівської Німеччини, панської Польщі та сталінської тюрми народів, які були абсолютно незацікавлені у відродженні української державності на будь-якому відтинку українських земель. Радянська Україна, ледве не смертельно зранена страшним Голодомором 1932-1933 років і майже тотальним винищенням цвіту української нації, була зведена до рівня колонії.

Але навіть у таких умовах зблиск української незалежності на крайньому заході міг запалити спротив режимові на Великій Україні. Тому створення Карпато-Української Держави так турбувало Сталіна. Виступаючи 10 березня 1939 року на 18 з'їзді ВКП(б), він гостро застерігав Німеччину проти використання Закарпаття як пляцдарму для наступу на СРСР і попередив, що питання Карпатської України є для нього пробним каменем ставлення Гітлера до Радянського Союзу. Фюрер мав тоді свої інтереси: він не хотів допустити до порозуміння між СРСР і англо-французьким бльоком. Тому так просто вже 12 березня 1939 року Гітлер дав згоду на окупацію Закарпаття Угорщиною.

Та великі гравці на карті Європи прорахувалися. Карпатська Україна, мініятюрна за кількістю населення і територією, стала могутнім муром на шляху регулярної армії Угорщини, яка мала у своєму розпорядженні літаки, танки, іншу сучасну зброю. Карпатська Україна у боротьбі за незалежність витримала довше, ніж Франція, Польща та Чехословаччина. Остання, щоб оборонити себе, не зробила жодного пострілу, хоч можливості чехословацької армії були велетенські у порівнянні з можливостями Карпатської України.

Недовга доба незалежної Карпатської України, героїчна боротьба Карпатської Січі з агресорами – це одна з найяскравіших сторінок новітньої воєнної історії України.

Христина ВОЛИЦЬКА-ФЕРЕНЦЕВИЧ

ПЛАСТ – У СВЯТІЙ БОРОТЬБІ

Закарпаття – це частина нашої землі, що нерозривно пов'язана з усією Україною, зокрема і своєю героїчною історією. Незважаючи на всі зусилля угорських (XX ст. – 1918 рік і 1939-1944 роки), чеських (1919-1939 роки), російських (1944-1991 роки) колонізаторів, український дух тут нікому не вдалося знищити. Протягом століть існував на Закарпатті опришківський рух як протест проти соціального і національного поневолення українців. Як писав у своєму вірші Святослав Гординський:

*...Там Довбуш приходив, що волю ніс у тайстрі,
опришківських пісень там чути ще луну...*

Відзначаючи 70-річчя (березень 1939 року) збройного виступу закарпатців у змаганні до здійснення прагнень багатьох поколінь – вибороти волю тій оспіваній, благословенній Божою красою нерозривній частині всієї України, належить пригадати про знач-

ний вклад молоді Буковини, Волині, Галичини та, в першу чергу, Закарпаття, вихованій у рядах Пласту. Вони ж бо були тими першунами, що стали пліч-о-пліч з січовиками Карпатської Січі, щоб загородити окупантові шлях. Про них та їхні змагання палко писав закарпатський поет Олекса Гренджа-Донський:

*...Ми - криця-сталь, новітнії титани,
Від пориву ніхто не здержить нас,
Загояться тяжкі, народні рани,
Бо ось надходить наш великий час!...*

*...Ми є сини великого народу,
Що ріками пролив за волю кров,
За Україну, за її свободу
До боротьби вже кожний з нас готов.*

97 років тому в Україні мав свій початок рух молоді, який протривав через лихоліття двох світових воєн, чорні дні трьох окупаційних режимів і еміграційні негаразди. Цей рух, базований на організаційних формах англійського скавтіngu, в Україні оформився в Пласт, організацію української молоді для патріотичного і всебічного самовиховання. З записаних аналізів майже 100-річної історії Українського Пласту бачимо, що вихованці Пласту стали непересічними особистостями у різних ділянках української та інших громад. Крім того, від самого початку свого існування з рядів Пласту вийшов цілий рад осіб, які активно боролися та гинули в рядах Українських Січових Стрільців, Української Галицької Армії, Української Повстанської Армії, Дивізії „Галичина“, Карпатської Січі у боротьбі за незалежну Соборну Україну.

Тепер в Україні пластуном може бути кожний громадянин України, незалежно від національності чи етнічного походження, якщо він чи вона готові прийняти присягу, яка включає три головні обов'язки українського пластуна („Бути вірним Богові й Україні, помагати іншим, жити за Пластовим законом та слухатись пластового проводу“).

Молодь, вихована у Пласті, завжди була активна в українській суспільно-корисній діяльності – Церкві, політиці, економіці, науці, освіті, мистецтві, суспільній службі і т.д.

Початки українського Пласту творилися у Львові. У 1911 році організувалися перші гуртки при Академічній гімназії. 12 квітня 1912 року засновник Пласту д-р Олександр Тисовський прийняв Пластову Присягу від першого гуртка юнаків. Цей день офіційно вважається днем народження Пласту. Співзасновниками організації також були Петро Франко (син Івана Франка) та Іван Чмола.

У 1913 році з'явився перший пластовий підручник О. Тисовського „Пласт“, книжка П. Франка „Пластові ігри та забави“. Влітку цього ж року відбувся й перший виховно-мандрівний пластовий табір.

За свого опікуна Пласт прийняв св. Юрія – найбільшого лицаря серед святих, щоб на його геройських вчинках гартувала характер українська молодь. Відзнака Пласту – золотий український тризуб і трилиста лілея, сплетені в одну гармонійну цілість, а кличем є СКОБ – чотири символи: Сильно, Красно, Обережно, Бисто – це характер, здоров'я й сила, зручність і швидкість. Мета вихованих у Пласті особистостей ідеально висловлені у Пластовому обіті де пластуни обіцяють:

*...На лицарську честь і на предківську славу,
Вітчизні обіти складаю такі.
Плекатиму силу і тіла, і духа, –
Щоб нарід мій вольним, могутнім зростав,
Щоб в думках журливих невольнича туга
Замовкла, а гордо щоб спів наш лунав.*

*...Промірю тернисті шляхи України,
До щастя Вітчизну мою поведу.*

Коли у 1914 році вибухає Перша світова війна, багато пластунів стає у ряди Українських Січових Стрільців. На межі Закарпаття і Галичини 27-28 вересня 1914 року впали перші жертви УСС – Василь Чехут та Данило Корінь (член Пласту). У Воловці 29 листопада 1914 року помер провідник Пласту у Самборі, кавалер першої бойової нагороди для УСС – срібної медалі хоробрости – Лев Коберський.

У 1918 році на сході України за ініціативою Василя Плюща виник перший скавтський загін у Чернігові. У цьому ж році у Білій Церкві Євген Слабченко організував пластові дружини. Згодом дружини українських скавтів організовано у Глухові, Києві, Житомері, Харкові, Катеринославі, Каневі, Бинниці, Одесі.

Після програних Визвольних змагань і упадку Української держави Пласт відновляє діяльність, спершу в Західній Україні, а також серед української іміграційної молоді в країнах Західної Європи. Постійно зростає діяльність Пласту, що не подобається польській окупаційній владі, котра утруднює працю Пласту, а згодом забороняє легальну діяльність пластової організації, на Волині 1928 року, а в Галичині 1930 року. Пласт продовжує тоді свою діяльність нелегально через Комісію виховних осель і мандрівок молоді (КВОМ). Єдиною легальною пластовою організацією в тому часі був Союз українських пластунів-емігрантів (СУПЕ) у Празі.

У 1920-1930 роках Пласт рпзгорнув широку діяльність на Закарпатті. Перший курінь заснував Андрій Дідик 1 жовтня 1921 року у Берегово, потім створилися відділи в Хусті, Ужгороді, Ясіні Сваляві, Виноградіві, Великому Бичкові, Перечині, Тячеві, Мукачевому, Рахові. У 1926 році на Закарпатті було 28 пластових куренів з 658 пластунами і пластунками. Український Пласт на Закарпатті був частиною Союзу Скавтів Чехословаччини. У 1929 році найвищу команду перейняла Краєва Пластова Старшина, яку очолювали Андрій Алиськевич (1929-1934) та Володимир Бірчак (1934-1939). Великим приятелем Пласту був о. Августин Волошин, обраний у 1934 році почесним членом Краєвої Ради Скавтів.

Традиційною для пластунів Закарпаття і Союзу українських пластунів-емігрантів (СУПЕ) стала мандрівка до озера Синевир, Колочави, гору Попадю і на Говерлю. Наприкінці 1920 – початку 1930 років старшопластунські курені „Орден Залізної Остроги“ та Загін „Червона Калина“ влаштовували щороку зустрічі пластунів Буковини, Галичини і Закарпаття, які тоді були під окупацією трьох різних держав. Там від пластунів з Закарпаття та Праги брали підпільні видання УВО і ОУН і переносили в Галичину. До перенесення через кордон нелегальної літератури були залучені Степан Бандера, Степан Охримович, Ярослав Рак та інші старші пластуни з Стрийщини.

Восени 1939 року колишні пластуни і вояки Карпатської Січі Дмитро Бандусяк і Михайло Габовда почали відновлювати мережу ОУН на Закарпатті. Відомі, що пластуни першими вступали в ряди Карпатської Січі, як і їхні друзі з Галичини, Волині та Буковини, на захист від мадярського окупанта цієї знедаланої української землі.

До Головної Команди Карпатської Січі входили Євген Кульчицький (організатор старшопластунства у Львові і Чехословаччині), Степан Росоха, Іван Рогач (член Пласту). В лавах Карпатської Січі опинилося багато галицьких пластунів, включно з майбутнім Головним Командиром УПА Романом Шухевичем.

В боях з мадярами в лавах Карпатської Січі загинули, серед інших, закарпатські пластуни Іван Андрейчик, Василь Байда, Іван Біловар, Олекса Блистів (Блестів), Василь Вайда, Іван Галас, Іван Грицак, Емерих Юда, Митрофан Зарицький та Ярема Савчинський (з Наддніпрянщини), Михайло Клодзінський, Петро Козак, Михайло Козичар, Зенон Коссак, Іван Кость, Василь Небола, Юрій Пекар, Михайло Підмалівський, Іван Попович, Іван Рак, Василь Тацинець, Михайло Тегза, Осип Шкіряк та інші.

Незважаючи на тяжку поразку, пластуни-бійці та їхні молодші друзі не зневірилися, але ще завзятіше включилися у дальшу боротьбу за незалежність України та волю її народу. Вони вступали в лави дивізії „Галичина“ та ряди УПА, бо вірили, що їхня мета – вільна і незалежна Україна – стане дійсністю.

У 1941 році член Проводу ОУН, вихованець золочівського Пласту Василь Кук організував перехід підпільників з Закарпаття в Галичину для боротьби на найважчому фронті – протибольшевицькому. При переході з Галичини на Закарпаття в районі Славська у 1940 році загинув член підпільного Пластового Центру Сергій Костецький, який восени 1938 року належав до штабу акції підтримки Карпатської України у Львові.

Місцевих відділів УПА на Закарпатті не було, але у 1945 році, мав постати Закарпатський тактичний відтинок УПА, а його командиром призначено Івана Кедюлича, колишнього пластуна, він загинув 1 серпня 1945 р. біля с. Лісники Бережанського р-ну. Військовий референт окружного проводу пластун Андрій Цуга працював над організацією куреня УПА. Проте в бою 2 серпня 1945 року він був важко поранений, помер від рани. Він був учасником

боїв Карпатської Січі з мадярами, крайовим провідником ОУН Закарпаття (1940-1942), політв'язнем мадярських тюрем (1942-1944).

Колишній член Пласту та кошовий Михайло Орос був засуджений до розстрілу, який згодом замінили на 20 років каторжних робіт, які відбував до 1960 року. Дожив до омріяної незалежності і помер 29 вересня 1994 року

Дмитро Бандусяк з 25 серпня 1919 року був членом Пласту, воював у лавах Карпатської Січі. В час угорської окупації – заступник крайового провідника ОУН Закарпаття (1940-1942), політв'язень (1942-1944), засуджений на 12 років. Окружний провідник ОУН Закарпаття (від 1944). Загинув у бою, оточений відділом НКВД, у 1946 році.

Карпатська Україна засвідчила непоборність українського духу, що рвався до самостійности та свободи. Серед її борців – велика кількість пластунів, що гідно виконали свою Пластову присягу – вірність Богові і Україні.

Олекса МИШАНИЧ

КАРПАТОРУСИНСТВО: ЗЕРНО – ВІД ПОЛОВИ...

Українські Карпати впродовж сторіч входили до різних державних організмів – Польщі, Угорщини, Австро-Угорщини, Чехо-Словаччини, Румунії, однак, народна культура залишалася цілісною, не втрачаючи свого слов'янського, руського, а в нові часи – українського характеру. Об'єднувало карпатських русинів багато чого: мова, релігія, звичаї, побут, одяг, спосіб ведення господарства. Термін „Карпатська Русь” у науковій літературі ХІХ ст. вживався однаково для визначення Галицької, Буковинської і Угорської Русі, населення яких називалося „австро-угорськими русинами”, або „русинами Астро-Угорської держави”. Назви „Русь”, „руський” до середини ХІХ ст. не мали тут нічого спільного з подібними назвами в Російській імперії – „Русь”, „русскій”, „російський”, „великоруський”. Лише з часів революції 1848-1849 років, коли на західноукраїнських землях зародилося „москвофільство”, виникла термінологічна плутанина, котра була використана прихильниками російської імперської політики.

„Москвофільство” в Галичині, Буковині і на Закарпатті утвердилося як культурно-національна і політична течія в річищі ширших тоді ідей панславізму і панрусизму. Поневолені слов'янські народи Австро-Угорщини тягнулися до великої слов'янської держави Росії, сподіваючись знайти у неї захист своїх культурно-національних прав, вберегтися під її покровом від денационалізації. Росія загрозувала із слов'янськими народами Австро-Угорщини, але водночас гнобила і не визнавала за окремі народи українців і білорусів. На галичан і закарпатців вона дивилася тільки як на „руських”, що приймають великоруську національну орієнтацію, російську мову і культуру. Якщо в середині XIX ст. „москвофіли” ще вагалися у виборі національної орієнтації і мови, то на кінець століття вони повністю перейшли на ренегатські позиції, відверто стали на службу російській імперській ідеї. Ця ганебна роля „москвофільства” досить вичерпно висвітлена в наукових працях Івана Франка, Кирила Студинського, Володимира Гнатюка, Михайла Возняка, Миколи Андрусяка та інших учених. Галичина прийшла до свого національного самоусвідомлення ще на початку XX ст., і позніші рецидиви „москвофільства” вже не впливали на її політичне і культурно-національне життя.

Інакше склалися умови на Закарпатті, яке до 1945 року у науковій літературі мало безліч назв: Карпатська Русь, Підкарпатська Русь, Прикарпатська Русь, Угорська Русь, Підкарпаття, Закарпатська Україна, Карпатська Україна, Русінско, Фелфідек та ін., а його населення, крім численних етнічних самоназв, (верховинці, гуцули, бойки, лемаки, бляхи та ін.), в цілому називалися русинами, руснаками, угро-росами, угро-русами, карпато-росами, угорськими русинами, карпатськими руськімі, греко-католицькими мадярами, венгерськими руськімі та ін. За влучним спостереженням чеського письменника Івана Ольбрахта, це – „земля без імені”, бо ж уперше офіційну назву „Підкарпатська Русь” вона одержала з рук чеського уряду в 1919 році. Протрималася вона до 1938 року і була замінена „Карпатською Україною”, ставши в 1944 році „Закарпатською Україною”, а в січні 1946 року – Закарпатською областю в складі Української РСР.

З кінця IX ст. частина території слов'янського Закарпаття була підкорена кочовими племенами угрів, що перейшли Карпати й осіли на Дунайській рівнині, витіснивши звідти інші слов'янські

народи. До початку XIV ст. Угорщина підтримувала дружні зв'язки з Київською і Галицько-Волинською Руссю, через політичні та династичні зв'язки двір Арпадовичів у XI-XIII ст. мав слов'янський, руський характер. Угорські королі тривалий час намагалися утвердитися на галицькому престолі. Закарпаття за цей період зазнало кілька припливів руської колонізації, найбільшою з яких було надання наприкінці XIV ст. у володіння подільському князеві Федорові Корятовичеві Мукачівської домінії. За історичними джерелами, Ф. Корятович привів з собою на Закарпаття дружину у складі 40 тис. осіб, яка осіла тут, зміцнивши слов'янське Закарпаття новим східнослов'янським, руським, фактично українським елементом. Закарпатські русини повністю були підкорені Угорщиною тільки на початку XIV ст., після вимертя роду Арпадовичів. Далі вони розділили долю угорського народу, зберігши свою мову, віру, звичаї, орієнтуючись у культурному житті на схід – Львів і Київ.

Державною мовою в Угорщині до початку XIX ст. була латинська, тому винародовлення неугорського населення майже не відчувалося. Тільки з 1825 року, коли угорці домоглися визнання своєї мови державною, вони почали наступ на національні меншини, що й породило знаменитий угорський шовінізм: кожен житель королівства мав стати мадяром, знати угорську мову. Асиміляція угорських русинів особливо посилилася після так званого австро-угорського дуалізму у 1867 році, коли Угорщина домоглася своїх державних прав як рівноправна у двоєдиній Австро-Угорщині. Шовіністична політика угорської правлячої верхівки привела до деформації культурно-національного життя національних меншин країни. У найгіршому станновищі опинилися русини, які не мали за собою свої держави, а та, від якої вони сподівалися захисту, – Росія – теж не оберігала їхньої національної ідентичності, а намагалася русифікувати, відірвати від матірнього, бездержавного українського народу. Самозрозуміло, йдеться тільки про інтелігенцію, бо простий народ залишався майже неписьменним й активної участі у міжнаціональних чварах не брав. Руську інтелігенцію на Закарпатті у XIX – першій половині XX ст. склали переважно греко-католицьке духовенство, учительство і незначна частина дрібних урядовців. Вищої освіти на Закарпатті до 1946 року не було, студенти навчалися в чужих університетах – угорських і чехо-словацьких.

Закарпатське „москвофільство” зародилося разом з галицьким у 1830-1840 роках. Воно не мало за собою сильних традицій, його ідеологія спиралася на віру в доброго „руського царя”, який стане на захист „руського народу” і „руської віри” за Карпатами. „Москвофіли” тягнулися не до російського народу і його культури, а до Російської держави і її царя. Цю властивість закарпатського „москвофільства” спостеріг Михайло Драгоманов, відзначивши, що „коли держави українсько-руської нема, а московсько-петербурзька єсть, то архінатурально, що націоналісти угро-руські потягнулись думками до сеї держави”.

Закарпатське „москвофільство” пройшло ту ж еволюцію, що й галицьке – від загравання з російськими політичними і культурними діячами до повного переходу на службу панрусистській ідеї, від легковажної спроби „в одін час научіться по-руськи” до зречення рідної мови, експерименту з „язичієм” і до прийняття російської літературної мови. Це був шлях національного ренегатства, частково прийнятий заради ідеї, а частково оплачений московськими рублями.

Відійшовши від живої народної мови, закарпатські „будителі” Олександр Духнович, Олександр Павлович, Адольф Добрянський, Іван Сільвай, Євген Фенцик, Олександр Митрак, Юрій Сваровський-Поправдов та ін. фактично завели культуру краю у безвихідь. Їхньої російської мови і культури народ не прийняв, а угорський уряд, скориставшись такою ситуацією, почав активно мадяризувати населення.

Мадяризації найбільше сприяли руські греко-католицькі священики, які орієнтували свою паству тільки на Будапешт. У 1880-их роках у Березькому комітаті було засноване ціле товариство, метою якою була мадяризація русинів. Зі 100 його членів у 1886 році було 50 русинів, чотири угорці і шість німців. Товариство зажадало від уряду, щоб на його діяльність виділявся один відсоток грошей від усіх податкових надходжень.

У 1896 році в зв'язку зі святкуванням тисячоліття Угорщини галицькі русини виступили з „Протестом” проти шовіністичної угорської політики на Закарпатті. У „Протесті” відзначалося, що мадяри перенесли на русинів „всю ненависть, якою палали до росіян за погром 1849 року, нищити русинів зробилося немов патріотичним обов'язком мадярським...”.

До початку ХХ ст. угорська офіційна влада визнавала закарпатських русинів за окрему народність. Оскільки русини в цей час не тягнулися до окремого політичного і державного життя, вони не були небезпечними для угорської корони. Та коли з початком ХХ ст. заявила про себе українська Галичина, коли після темної ночі валуєвських циркулярів і емських указів культурно і політично відродилась Східня Україна, – становище на Закарпатті змінилося. Ідеї „москвофільства” вичерпали себе, закарпатці потягнулися до своїх природних коренів, інтелігенція почала повертатися до народної мови, за Карпати інтенсивно проникає українське слово. На міжнародну арену виходить Україна, до якої прихилилися всі колишні русини Австро-Угорщини. З початком Першої світової війни стало очевидним, що на сході Європи виникне нова незалежна держава – Україна, яка об'єднає і карпатських русинів. Угорщина не допускала втрати Закарпаття, тому офіційна угорська пропаганда почала творити під Карпатами окремих, „карпаторуський”, народ, котрий нібито належить до корони св. Стефана і не має нічого спільного з українцями на схід від Карпат. Для цього знайшлися і свої торетики, змадяззовані русини Антал Годінка, Шандор Бонкало і Гіядор Стрипський. Саме ці університетські професори ще до Першої світової війни почали „науково” обґрунтовувати етнічну, культурну і політичну окремішність підкарпатських русинів, пов'язувати їх історично тільки з угорською короною. Продовжували вони цю діяльність у 1920-1930-ті роки й особливо активізувалися у 1939-1944 роках, коли Закарпаття було окуповане фашистською Німеччиною. Проте створити новий слов'янський народ в центрі Європи Угорщині так і не вдалося.

Ідеологія русинізму у ХХ ст. будувалася на руїнах панславізму і „москвофільства”, які пережили себе і пішли в небуття разом із зникненням Російської імперії в 1917 році. Їхнім спадкоємцем мав стати „свой малий, но сильний русинізм” (так писла ужгородська „Неділя” 8 листопада 1936 року), який, на відміну від всеслов'янського панрусизму, звужувався до льокальних, обласних рамок Підкарпатської Русі і головним своїм ворогом вважав Україну й українську культурно-національну ідеологію. За випробуваними віками російськими імперськими рецептами політичний русинізм створив свій „образ ворога”, нещадну боротьбу з яким

оголосив основним смислом свого існування. Таким „образом во-рога” для політичного руснізму у ХХ ст. стала Україна.

Після розвалу Австро-Угорщини і закінчення Першої світової війни руське населення Закарпаття само вирішило свою долю. Любовнянська, Свалявська, Мараморош-Сигітська Ради, а також Всенародний конгрес угорських русинів у Хусті 21 січня 1919 року прийняли рішення про приєднання Закарпаття до Соборної України, однак, історичні обставин тоді склалися несприятливо. За активною участю американських русинів, Ужгородська Центральна Руська Народна Рада 8 травня 1919 року прийняла рішення про злуку Закарпаття з Чехословачиною. За Сен-Жерменським мирним договором від 10 вересня 1919 року Закарпаття відійшло до складу Чехословаччини як адміністративна одиниця, з пропозицією „надати їй найширше самоуправління, сумісне з цілісністю Чехословацької держави”. За „Генеральним статутом” від 18 листопада 1919 року, підписаним адміністратором Брейхою і генералом Енноком, за Закарпаттям було закріплено назву „Подкарпатская Русь”.

Отже, національне питання не було розв’язане. З початом 1920-их років на Закарпатті оформилися три культурно-національні орієнтації: російська, українська і місцева, карпаторуська.

Об’єднані в товариство ім. О. Духновича, русофіли прийняли російську літературну мову, трикольорований прапор Російської імперії і, підтримані російською білою еміграцією, почали переконувати місцеве корінне руське населення, що „русский і русин значіт то самое”, що „наша народность русская, ібо ми – русский народ”, а „всех русских есть больше чем 100 миллионов” тобто провідувалася російська імперська ідея, „карпато-русский народ” вважався частиною російського народу, а українці визнавалася як „следующіе врагі русского народа после коммунистов”. Цей напрям підтримувала чеська офіційна влада, а пізніше й угорсько-фашистські окупанти, бо він не був політичною загрозою, ірредентною, вів фактично до асиміляції русинів... Слова „Україна”, „український” щодо місцевого населення у 1920-ті роки – першій половині 1940-их років на Закарпатті були заборонені. Офіційно вживалися терміни „русини”, „русский”.

Таценомоглозупинитипроцесунаціональногосамоусвідомлення корінного руського населення Закарпаття. Українську орієнтацію

прийняла наймасовіша культурно-просвітня організація краю – „Просвіта”, протестуючи проти чехізації і реакційного русофільства, що почало насаджувати тут російську мову і великодержавну російську імперську ідею.

Найчутливішою до українського національного питання і своєї національної належності була молодь. На Першому з'їзді молоді Закарпаття в Ужгороді 7 липня 1929 року було прийнято декларацію, в якій чітко зформульовано національну самосвідомість населення краю:

„Проголошуємо всьому культурному світові, що ми, підкарпатські русини, є частиною великого українського народу і що наша мова і наша література була, є і буде та сама, що наших братів з того боку Карпат. Проголошуємо, що всякі стремління, щоб нас змоскалізувати або зфабрикувати з нас якесь окремішне плем'я і тим відірвати нас від матірнього пня, будемо всіма силами поборювати”.

1 липня 1934 року в Мукачеві відбувся Другий з'їзд молоді Закарпаття, в якому, за офіційними даними, взяли участь 9,650 делегатів з 84 міст і сіл краю. І на цьому з'їзді знову було дано відсіч антиукраїнським силам: „З'їзд з обуренням відкидає негідні спроби... штучно створити з нашого населення якусь окрему „підкарпатську націю”, бо Підкарпаття заселяє частина великого українського народу”.

У 1921-1938 роках закарпатська „Просвіта” видала понад 200 книжок художньої і науково-популярної української літератури, знайомлячи закарпатців з творами Тараса Шевченка, Степана Руданського, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Богдана Лепкого, з народними піснями і думами.

17 жовтня 1937 року в Ужгороді відбувся Всепросвітянський з'їзд, на якому проголошено українську національну орієнтацію населення Закарпаття, висловлено його культурно-національні вимоги. „Маніфест до українського народу Підкарпаття“ підписали керівники і представники 24 громадських організацій і партій. В документі підкреслювалося: „...Нема сумніву, що на Підкарпатській Русі не є двох народів. Нема тут жадних „руських”, то є жадних москалів, нема жадних „карпаторосів”, але є лише один український нарід. Тому одному народові належить одна мова, одна культура і оден правопис”.

Створення Карпато-Української держави у листопаді 1938 – березні 1939 року було перемогою української правди за Карпатами, означало перетворення етнічної маси в народ. Радянський Союз, певна річ, вороже поставився до цього факту. Карпатській Україні нічого не залишалось, як орієнтуватися на Німеччину, сподіваючись, що вона захистить край від угорсько-фашистської окупації, що вже наближалася після Мюнхенської змови і розпаду Чехословаччини. Але Німеччина хоч і визнала Карпатську Україну, не плянувала створення тут української держави. У березні 1939 року Гітлер віддав Карпатську Україну фашистській Угорщині як плату за її вступ до антикомінтернівського пакту.

Сойм Карпатської України прийнятим 15 березня 1939 року законом ч. 1 проголосив Закарпаття незалежною державою – Карпатською Україною, державною мовою – українську мову, а також традиційні атрибути української державності: синьо-жовтий прапор, крайовий герб з тризубом Володимира і гімн „Ще не вмерла Україна”.

Цих подій, документів і фактів не хочуть помічати ідеологи новітнього карпаторусинства, які тримаються за вигадку, нібито українство на Закарпаття принесла на своїх багнетях Червона армія в 1944 році. Насправді ж українство на Закарпатті розвивалося як природний процес переростання етнічної групи в народ не під тиском радянської системи, а всупереч їй.

Цілковита окупація Закарпаття Угорщиною у березні 1939 року змусила українство піти у глибоке підпілля. Понад 10 тис. українців було загнано в тюрми і концентраційні табори, до 5 тис. з них загинуло. Підпільний орган краєвої ексекутиви Організації українських націоналістів на Закарпатті журнал „Чин” влітку 1941 року надрукував 69 пунктів звинувачення на адресу Угорщини в геноциді українського населення Закарпаття, закликаючи при цьому: „Українці й українки Закарпаття! Тепер ми вже не самі! Це не тільки наше бажання, це бажання 50-мільйонного українського народу. Ми всі хочемо, щоб Закарпаття належало до України!”.

Визволення Закарпаття від угорсько-фашистської окупації восени 1944 року докорінно змінило обставини і хід національно-визвольних змагань закарпатських українців. Реальні результати боротьби за карпатоукраїнську державність наприкінці 1930-их років було перекреслено, а учасників творення Карпатської України

репресовано. Всі заслуги у боротьбі за возз'єднання краю з Україною присвоїла собі комуністична партія, тому після возз'єднання не могли збутися сподівання закарпатських українців: вони хоч і стали громадянами Української РСР, насправді ж потрапили в нове ярмо радянської імперії, якій було потрібне не їхнє українство, а їхні природні багатства і працьовиті руки. Болючі деформації в економічному, культурно-національному і релігійному житті призвели до того, що якась частина корінного населення готова сьогодні зректися свого українства, сховатися у щілину карпато-русинства, повернутися знову на становище етнічної маси. Це явище національної гіпокризії неможливе у нормальній цивілізованій країні. Воно стало можливим тільки там, де взяла верх імперська ідеологія, де діє старе імперське гасло „розділяй і пануй” або у цьому випадку – „розділяй і асимілюй” (читай: русифікуй).

За 45 років панування комуністичного режиму на Закарпатті краєві було нав'язане інтернаціональне безкультур'я, узаконено ганебне приниження національної культури, панівною стала культура окупантів-поселенців з її агресивністю до місцевих культурних традицій. Механізм нищення української культури передбачав створення бар'єру між населенням Закарпаття і Галичини та України. Це сприяло занепадові національної культури Карпат, культивуванню войовничого провінціалізму, українського національного нігілізму.

Колоніальна адміністрація області з допомогою місцевих ренеґатів сприяла тяжким для українства демографічним змінам, штучній міграції населення, а це неминуче знеособлювало культуру, вбивало українську духовність. Духовне самовиявлення народу було припинено, натомість прищеплено почуття національної меншwartости. Оце почуття й привело до повернення своєї загумінкової окремішности, відродження пллітичного русинізму, який запопадливо кланяється в бік Росії, Європи, водночас відхрещуючись від України, від свої національної історії і культури.

Бутафорія карпатського русинізму могла виникнути тільки на закостенілому ґрунті малоосвічености, коли якась частина напівосвічених професорів і дрібної інтелуігенції на догоду догмам панівної ідеології піддалася на провокації центру, що орудує тут через численну мережу свої ставлеників у партійному і дер-

жавному керівництві. Якесь частина закарпатського радянського апарату наївно вірила в так звану ленінську дружбу народів, тим часом москвоцентризм вимагав не дружби, а національного розбрату, нацьковував національні меншості на українців, а російську меншість, що прибула сюди в пошуках кращого життя, вважав панівною верхівкою над українською більшістю. Російський комплекс надповноцінності захопив частину місцевої інтелігенції, яка без спротиву стала на службу російській імперській ідеї, прийняла російську мову, стала вороже ставитися до свідомого українського населення свого ж краю.

Нинішній, вже ніби демократичний, державний апарат області, який фактично майже на всі сто відсотків складається з колишньої компартійної номенклятури, свідомо підтримує антиукраїнський напрям ідеології русинізму. Цей же апарат русифікував національні меншини краю, відриваючи їх від місцевого українського населення. В усіх угорських та румунських школах вивчалася тільки російська мова, і нинішнє угорське населення Закарпаття, крім рідної, володіє лише російською мовою.

Створене в компартійних кулуарах і моментально зареєстроване 20 лютого 1990 року Товариство карпатських русинів, маскуючись під культурно-освітній рух, відразу ж зайнялося політичною діяльністю. Першим його документом стала „Деклярація про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки”, а 28 грудня того ж року керівники Товариства вже відверто визначили свою кінцеву мету – „повернення колишньої Підкарпатської Русі, тобто нинішньої Закарпатської області УРСР, до складу Чехо-Словаччини...”.

Міжнародна наукова конференція „Українські Карпати: етнос, історія, культура” в Ужгороді 26 серпня – 1 весня 1991 року відкинула домисли щодо національної належності закарпатців, ствердила, що корінне населення Закарпаття – українське, історія якого впродовж віків розвивалася в найтісніших взаєминах з Галичиною і Східною Україною. Учасники конференції засудили політичний русинізм, спрямований проти України, української мови і культури, орієнтований на Москву і Будапешт, тобто на відірвання корінного українського населення від своїх природних етнічних коренів.

Комплексне дослідження матеріальної і духовної культури Закарпаття свідчить, що її модель – українська. З давен вона розвивалася на перехресті європейських доріг, у ній поєднувалися різні впливи, але в цілому вона залишалася культурою одного народу з яскраво вираженими ознаками регіональної культури всього Карпатського регіону – Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини. Закарпаття разом з українськими землями виборювало державну незалежність, заявило про себе як про державотворчий народ у 1919 році, після розпаду Австро-Угорщини, і в 1939 році актом створення Карпато-Української держави.

Про автора:

Олекса Мишанич – доктор філологічних наук, Вчений секретар Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, член-кореспондент АН України, автор низки наукових монографій. Помер у 2006 році. (Вище подана публікація – за книжкою О. Мишанича „Карпаторуснство, його джерела й еволюція у Х ст.“).

Михайло ТИВОДАР

КРАЙ НАШ – УКРАЇНСЬКИЙ ЗА ДУХОМ

Відповіді на запитання – як і чому виникла проблема політичного русинства? – у складній і нелегкій історії Закарпаття. Закарпатські українці, які були політично відірвані від основного українського етнічного масиву, вижили тому, що зберігали свою етнічну свідомість як руську (руські люди, руська мова, руська віра і т.ін.), тобто, говорячи сучасною термінологією, – українську свідомість.

Що це одне й те ж саме, засвідчено у договорі 1649 року між Польщею та Козацькою державою Богдана Хмельницького, в якому тодішня Україна й українці називалися як „земля Руська“, „народ Руський“, „звичаї Руські“. Похідна від слова Русь самоназва „русини“ (порівняймо „Литва“ – „литвини“) зберігалася в Західній Україні ще до початку ХХ століття, а на Закарпатті почала поступатися самоназві „українці“ лише у 1920–1930-их роках.

Першим ідеологом русинізму була угорська влада, яка в контактах Закарпаття з рештою українських земель, особли-

во з Галичиною, вбачала загрозу єдності Угорщини. Саме тому політики і чиновники цієї держави докладали неймовірних зусиль для мадяризації закарпатських українців та витворення з них окремого угро-руського народу.

Включення Закарпаття до складу Чехословаччини мало що змінило у цьому питанні. Хоча у 1919 році керівництво республіки визнавало, що „русини на південь від Карпат – це той самий народ, що й русини Східньої Галичини“, інтереси державної цілісності змушували урядові кола і різні політичні сили протиставляти закарпатському українству місцеве москвофільство та карпаторусинізм.

Третьою силою, яка підтримувала „карпаторусскость“ як „общерусскость“, була Російська імперія з її імперською ідеологією та політикою „общеславянского єдінства“. Крім того, Росія повсюдно протистояла українським національно-культурним і політичним рухам, бо вбачала у них загрозу самій імперії.

Отже, і Угорщина, і Росія, і Чехословаччина в існуванні свідомого українства вбачали загрозу своїй цілісності, а тому підтримували москвофільство, „общерусскость“, угро-русинізм, карпаторусинізм, карпаторуську народність як альтернативу пробудженню української національної свідомості.

Але було ще четверте джерело сучасного русинства – еміграція з історичного Закарпаття до Америки. Упродовж 1890-1914 років туди емігрувало близько 225 тисяч русинів нашого краю. Професор Роберт-Павло Магочій нарахував аж 700 тис., тих американців, які мають хоча б одного закарпатського предка. Нащадки цих емігрантів орієнтувалися на русинство своїх батьків, однак, упродовж чотирьох-п'яти поколінь втратили відчуття своєї етнічної окремішності. Після Першої світової війни американські русини доклали чимало зусиль, аби здобути кращу долю своїй історичній батьківщині.

Але тоді, як закарпатці впродовж кінця XIX ст. – 30-их років XX ст. рухалися до української національної свідомості, їхні американські родичі залишалися на рівні етнічної свідомості своїх батьків-емігрантів. Тому вони не сприйняли проголошення незалежності Карпатської України і не протестували проти її окупації Угорщиною. Більше того, отець Олас 1940 року в листі зі США до „Культурно-просветительного общества Духновича“

писав, що єпископи Чорняк і Віталій твердо стоять за угорську святостефанівську ідею.

Друга світова війна і повоєнні роки надломали етнічну самосвідомість американських русинів настільки, що вони в другому-третьому поколінні забули свою мову, але вперто заперечували, що є українцями.

З 1970-их років у нащадків закарпатських емігрантів пробудився інтерес до встановлення своїх етнічних коренів. У 1978 році було засновано Карпаторуський дослідний центр США з метою поширення нового „русинського відродження“. Зусиллями американських русинів і президента – засновника центру П. Магочія ці ідеї прийшли в Україну, Словаччину, Польщу, Югославію.

Основними ініціаторами і надхненниками новітнього русинства якраз і виступили американські організації. Прагнучи знайти свою етнічну ідентифікацію і пов'язати її з історичними землями своїх предків, вони організували низку конференцій, конгресів, фестивалів. Розвал системи тоталітаризму і демократизація країн Центрально-Східної Європи створили сприятливі передумови для пропаганди неорусинізму.

Розпад Югославії, Радянського Союзу створили в політиків деяких сусідніх з нами країн ілюзію, що Закарпаття вдасться приєднати до їхніх теренів. Провідники угорських правих партій заговорили про відродження святостефанівської держави, почали широко пропагувати русинізм. Таку кампанію вели й чехословацькі політики та преса, які писали про незаконність возз'єднання Закарпаття з Україною, пропагували чехословакізм та політичне русинство. Угорські і чехословацькі політики приїздили до нашого краю, виступали з антиукраїнськими промовами, вихваляли життя закарпатців у складі їхніх держав.

Особливо старалися словацькі політичні кола, основною метою яких була ліквідація української меншини в Словаччині шляхом її переорієнтації на русинізм. В ідеологів русинізму всіх мастей виникла ілюзія, що вдасться етнічно переорієнтувати і значну кількість українців Закарпаття. На це сподівалися і зросійщені закарпатські маргінали, які вороже ставилися до відродження Української незалежної держави. З 1990 року почастишали приїзди до нашого краю заокеанських, угорських,

чехословацьких, російських агітаторів карпаторусинізму, угорусинства, промосковської „русскости“ та прочехословацького русинства.

Надхненниками русинського руху в Україні виступили комуністи, які, втрачаючи владу і намагаючись запобігти розпадові Советського Союзу, створювали контрольовані ними організації. Це підтверджується публікаціями комуністичної преси, матеріалами сесій облради, організованими обкомом та райкомами пропагандистськими акціями. Уже в незалежній Україні чимало колишніх працівників обкому КППС, обкому комсомолу і обласної Ради підтримали русинізм та автономію Закарпаття.

Широкої народної підтримки „Общество карпатських русинів“ та й увесь русинський рух не мали. Вони назбирали близько сотні прихильників зі старих русофілів, місцевих та приїжджих маргіналів („мішанців“), про яких угорська народна традиція говорить „феле модьор, феле товт“ (напівмадяр, напівсловак), тобто з „угромовних“ та „російськомовних“. Саме вони переважали на установчій конференції „Общества“, з них було вибрано першого голову та секретаря.

Еволюціонувало русинство залежно від орієнтації його лідерів на фінансову підтримку – Будапешту, Праги, Братислави чи Москви. Коли ж фінансова підтримка слабшала або припинялася, орієнтація на одну зі столиць вважалася малоперспективною. За цей час воно пройшло шлях від громадсько-культурної організації до громадсько-політичної, а від неї – до відверто політичного руху.

Еволюціонувала й орієнтація „Общества“: від американо-угорського вектора П. Магочія до чехословакізму, а від нього – до орієнтації на сучасну Москву. В останні роки почав брати гору карпаторусинізм автохтонного напрямку.

П. Магочій – типовий етнічний маргінал, якому важко ідентифікувати свою національну приналежність. Його батько – угорець, мати – українка (русинка). Наукові студії П. Магочій починав як україніст, потім він зустрівся з угорусинством у складі угорської святостефанської держави. Розробляючи теорію американських переселенців з Закарпаття, П. Магочій поставив собі за мету відродити русинство на історичній батьківщині.

Виступи на різних форумах переконують, що його амбіції сягнули високо. Я цілком погоджуюся з нашим земляком, професором Ілинойського університету Василем Маркусем, який писав: „Базу української катедри Магочій використав уже з самого початку для розбудови особистих амбіцій не лише „вченого“, а й псевдополітика... Він декому говорив, що буде тим для „русинів“, ким став Грушевський для українців“.

На певні роздуми наштовхує й те, що прізвище Магочія засвітилося у списку агентів чехословацької служби безпеки. Певні підозри викликають і візити його на Закарпаття у комуністичні часи та виступи на партійних активах у супроводі працівників КГБ.

Ніякими науковими аргументами прихильники русинізму не володіють. Наприклад, у 1996 році в інтерв'ю ужгородській газеті „Новини Закарпаття“ П. Магочій заявив: „Є й такі, що кажуть: ми – русини, окремих народ. Кому це шкодить? Чому б не надати їм такі ж права, які мають в Україні поляки, росіяни, татари?“. Кореспондент Я.Ядловський зазначив, що ніколи не було „русинської“ мови. Була „руська“, тобто українська. На це П. Магочі відповів: „Не було, а тепер є, бо є люди, які хочуть саме так називати свою мову“.

Не має потреби дискутувати з такими „науковими“ доказами. Щоб читач пересвідчився в їхній абсурдності, наведу добре відомий етнологам факт. В умовах початку розпаду Югославії було проведено перепис. При цьому, протестуючи проти етнічного розбрату, близько 15 тисяч громадян під впливом агітації інтелігенції записали себе марсіянами. Користуючись „доказами“ П. Магочі, чому б їхню мову не визнати за „марсіянську“, а батьківщину – за планету Марс?

Тм часом аргументів проти плітичного русинства – безліч! Але основний – уся традиційна культура українців (русинів) Закарпаття. Доводити, що вона українська за змістом, формою, емоційно-психологічною спрямованістю та етнонаціональним духом, немає потреби. Заперечують це лише наші етнічні маргінали, що політично і культурно зорієнтовані на сусідні держави, та політики тих країн, які сподіваються на розчленування України.

Українці Закарпаття вперше у своїй історії відчули себе належними до державотворчого етносу. Реабілітація та вшанування подій Карпатської України зайвий раз підкреслює нашу причетність до українського державотворення. У закарпатців високий рівень національної свідомості, що історично зформувалася на основі системи загальноукраїнської традиційної культури і потреб національного визволення.

По-друге, виникла велика підозра, що підтримуване чужоземцями політичне русинство прагне відірвати Закарпаття від України. Навчені історичним досвідом, українці Закарпаття пам'ятають, що у складі чужих держав були лише „бидлом“, „вонючими русинами“, „бандерівцями“ і тому подібне. Окрім того, провідники русинізму не висунули жодної концепції розвитку Закарпаття. Це купка політиканів, які займаються самореклямою та пошуками власної фінансової підтримки.

Соціологічні дослідження цієї проблеми лягли в основу кандидатської дисертації молодого науковця Михайла Зана, який дає їм ґрунтовну характеристику. Ось дані опитування серед студентів Ужгородського університету у березні–травні 2001 року. Було опитано 315 студентів історичного, філологічного, інженерно-технічного та фізичного факультетів. На запитання про етнічну самоідентифікацію 88,27 відс. назвали себе українцями, 4,77 відс. – росіянами, 4,14 відс. – угорцями, 1,27 відс. – русинами, 1,55 відс. – чехами, словаками, румунами, а один проголосив себе космополітом (громадянином світу).

Чи можна виділити якісь головні риси закарпатської ментальності? Очевидно, слід уточнити саме поняття „ментальність“. Його тлумачень чимало. Менталітет – це світосприймання і світовідчуття, психічний склад і світогляд, оцінки і самооцінки, погляди й уявлення окремих людей, соціальних, фахових, територіяльних, державних, етнографічних та етнічних спільнот.

Говорити про збірну ментальність, властиву всім мозаїчним складовим українців Закарпаття (гуцулам, бойкам, долинянам і лемкам), доволі складно. Прихильники політичного русинства, не знаходячи доказів окремішності, заговорили про „національну й соціальну психологію закарпатців“, „центральноевропейський

культурно-психологічний менталітет“, „Дунайський менталітет“, „автономістський менталітет“ закарпатців тощо.

Говорячи про лояльність до політичної влади та автономіські прагнення, по суті вони нічого нового не придумали. Тільки повторили визначення угророса О.Бонкала, який 1940 року в ментальності українців Закарпаття вбачав лише вірність угорській батьківщині. Мовляв, закарпатці завжди вважали себе угорцями і протестували, коли їх трактували за окрему націю.

Я назву лише ті ментальні риси закарпатських українців, які вважали основними О.Духнович, О.Бонкало, Ф.Потушняк та Й.Шелепець. Це архаїчно-сентиментальна вдача, замріяність, наївна чесність, схильність підтримувати тих, хто краще зіграє на його почуттях, богобоязкість, гордість за своє етнічне „я“ та свою культуру, смиренність, працьовитість, законотриманість, повага до влади.

Ці загальні риси по-різному проявляються у гуцулів, бойків, лемків та долинян. Згадувані дослідники відзначають таку різницю: гуцули – аристократи гір, активні, заповзятливі, настирливі, працьовиті, невибагливі, люблять свій край і свою рідню, сміливі, не бояться смерті, індивідуалісти, наївні і довірливі. Натомість бойки – доброзичливі, надійні, послужливі. Скромні, демократичні, запальні і схильні до бійок, здібні до всілякої ручної роботи, працьовиті, але не перетруджуються. За характером вони пасивніші, ніж гуцули, легко примиряються зі своєю долею.

Лемки мають холодний, жорсткий погляд, мляву і непевну ходу, самолюбні, не такі послужливі, як бойки, працьовиті, швидко полонізуються і словакізуються. Долиняни – нерішучі, бо ще не мають остаточної думки про свою належність до угорців, перейняли від мадярів багато з матеріальної і духовної культури, охоче пристосовуються до угорської культури, релігійні, працьовиті, законотримані, ставляться до угорців, як до панів.

Розбіжності у ментальності цих груп українців Закарпаття дуже помітні, а тому їхня загальна ментальність розмита. Загалом вона добре вписується в загальноукраїнську. Пропагований ідеологами русинізму „вроджений центральноевропейський менталітет“ українцями Закарпаття сприймається як угорський. А за матеріалами Федора Потушняка, мадяри – пани,

тілесно слабші за українців, запальні, схильні до гулянок і бійок, не дотримуються постів, не шанують Бога, паскудно лаються, а тому у багатьох українських селах безбожну людину називають „мадяром“. Порівнявши наведені риси, навряд чи випадає говорити про „вроджений центральноєвропейський менталітет“ закарпатців.

Культурні маргінали, як правило, виховані не на традиціях етнічної культури, а на межі культур і не мають глибокого національного почуття. Народної творчості, пісні, фолкльору на психологічному рівні вони не сприймають. Так, історія Закарпаття знає таке характерне явище, коли представники інтелігенції не почувалися ще мадярами, але вже не хотіли бути русинами, бо виховувалися на угорській культурі.

Маргінальна по суті американська культура. Її найвразливіше місце – відсутність традицій, закорінености. Тому американцям властиві поверховість, зовнішні ефекти, нестійкість до впливів змін середовища. Якщо порівняти психологію американців і німців, то ми побачимо велику різницю. Так само сильно контрастуватимемо й ми.

На жаль, у часи комуністичного режиму на Закарпатті йшло продумане нищення традиційної культури, насадження нової, советської, маргінальної по суті. Згадаймо шлягер „Мой адрес не дом і не уліца, мой адрес – Советській Союз“. Для культурного маргінала не має значення, що святкувати: християнську Пасху, єврейський Песах чи комуністичну Жовтневу революцію. Йому важливий не зміст, характер, символіка свята чи обряду, а практична потреба психологічного відпруження – погуляти.

Велику роль у маргіналізації відіграють сучасне українське телебачення і радіо. Вони формують культурних маргіналів, які згодом стають етнічними. Саме з цього середовища виникають розмови про „багатонаціональність“ Закарпаття. Чи ж можна говорити про Закарпаття як про багатонаціональний край, якщо українці в ньому становлять майже 80 відс.? Потрібно говорити про українське Закарпаття, в якому, поруч з українцями, проживають національні меншини угорців, румунів, словаків, німців та представники інших етнічних груп.

Щодо росіян, то це мігрантська група, яка покищо не вкоренилася в Закарпаття. Часто ці нові переселенці не вважають наш

край своєю батьківщиною, політично і культурно орієнтуються на Росію, не бажають інтегруватися в українське суспільство, з легкістю переїжджають у нові регіони чи навіть країни. Ось уже їхні правнуки, сподіваюся, інтегруються і почуватимуться як вдома. Так, як скажемо, закарпатські румуни, яким тут добре, і нікуди вони виїжджати не збираються. Вони інтегровані в українське суспільство, хоча й зберігають свою національну самосвідомість і традиційну культуру.

Повністю одноетнічних держав у Центральній Європі немає, за винятком Польщі, в якій 98 відс. населення – поляки. За міжнародними стандартами, усі європейські країни, в яких державотворчий етнос становить 75 відс., вважаються однонаціональними. І Україна в цілому, і Закарпаття зокрема абсолютно підпадають під статус однонаціональних. Проблему багатонаціонального складу Закарпаття нагнітають політики певної політичної орієнтації і підтримують сусідні держави у своїх інтересах.

До абсурду доходила теза про сто національностей, які живуть у нашому краї. Перепис 1989 року проводився, коли на Закарпатті служили десятки тисяч вояків з цілого Советського Союзу. Тому там можна було зустріти, наприклад, кількох бурятів, чукчу чи евенка, яких усіх зараховували до „багатонаціонального“ складу Закарпаття.

В підсумку скажу, що перспективи русинський рух як етнографічний і політичний не має жодної. Наявність української держави сприятиме подальшій інтеграції української нації не тільки політично, а й культурно. Культурно-побутові відмінності між регіонами України, субетносами й етнографічними групами українців будуть і мусять бути, бо їх наявність робить етнос самодостатнім у внутрішньо-культурному діалозі. Приклад того – як козацька пісня поширилася на Закарпатті, а закарпатська стала загальноукраїнською. Це ліквідує потребу нації приймати маргінальні культурні запозичення ззовні.

На рівні політиканства русинізм житиметься доти, доки ті чи інші політичні сили вбачатимуть у ньому користь для себе. А по-друге, чому в нас так багато партій, рухів, організацій? Тому що вони дають можливість окремим особам, які мають забагато внутрішньої енергії, прагнуть визнання, стати лідерами цих

партій і задовольнити свої амбіції. Часто це треба оцінювати саме так. Чому русинські товариства розкололися на десятки? Бо всі хочуть бути вождями...

Травень 1995 року. Шевченківські дні на Закарпатті. В селі Тур'я-Поляна відбулася зустріч українських письменників з учнями місцевої школи.

Про автора:

Михайло Тиводар – доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету, відомий фахівець з етнічної проблематики, автор єдиного в Україні підручника „Етнологія”. В основу цієї статті лягли відповіді проф. М. Тиводара на запитання журналіста Олександра Гавроша, інтерв'ю друкувалося в київській газеті „Дзеркало тижня” (ч. 13, 6–12 квітня 2002 року).

Юрій БАЛЕГА

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОСТАП ВИШНЯ

З ім'ям і творами Марка Бараболі читачі вперше зустрілися в кінці 1928 року на сторінках журналу „Пчілка“, який видавало Товариство „Просвіта“ для дітей та юнацтва в 1923–1932 роках. Друкувався також на сторінках газети „Українське слово“ та в журналі „Літературна неділя“. В кінці 1930-их – на початку 1940-их років письменник працював над сатиричним романом „Гаврило Мотовило, його життя і клопотації“, в якому хотів показати буття і безнадійні турботи верховинського інтелігента-невдахи за старих режимів. На жаль, рукопис роману не зберігся. За свідченням рідних, у 1942 році, рятуючи твір від малярських жандармів, автор закопав його у землю. Коли ж по війні вибрали той сховок з землі, перезволожений папір на сонці розсипався в порошок.

Я вперше зустрівся з ім'ям і творами Марка Бараболі в середині 1950-их років в архіві, на сторінках журналу „Пчілка“. В обласному архіві знайшов понад 10 творів письменника, а потім у спеціальному фонді університетської бібліотеки до моїх рук по-

трапила збірка „З-під їдкого пера Марка Бараболі“, яку видав у Празі Степан Росоха без відома автора.

Марко Бараболя – то псевдо Івана Рознійчука, відомого нашого гумориста з Рахівщини. Родом він з села Ділового. Там ще жила старенька мати письменника, Настя Петрівна, його сестра Марія Гошук, племінник. Від них я довідався, що народився Іван Рознійчук 19 квітня 1910 року в родині лісоруба, закінчив Рахівську горожанську школу, Мукачівську торговельну академію, працював продавцем книгарні в Ужгороді, службовцем страхової компанії в Хусті, а потім – учителем у різних селах Рахівщини.

Чехословацька адміністрація систематично переслідувала письменника за його прогресивну літературну діяльність, унеможлиблювала його плідну творчу працю. Окупувавши Закарпаття, мадярські фашисти по-звірячому вбили батька письменника, Федора Рознійчука, лише за те, що простий лісуруб вважав себе українцем (розпоролі живіт і запхали в нього черевики).

Від переслідувачів Іван Рознійчук рятується на Іршавщині, де згодом у селі Лисичеві йому вдалося влаштуватися вчителем народної школи. При сприянні Федора Потушняка та Михайла Лелекача в 1943 році на сторінках „Літературної неділі“ надрукував кілька гумористичних творів, однак, у наступному році мадяри забрали письменника в армію і послали на фронт, звідки він уже не повернувся.

Після війни ім'я письменника на довгі десятиліття було викреслено з нашої історії. Русофіли, яких так їдко висміював гуморист у своїх творах, відразу після війни переорієнтувалися з Будапешту на Москву, причепили Маркові Бараболі тавро „буржуазного націоналіста“ і розпустили плітку, нібито хтось бачив його в 1945 році, як він втікав до США.

Так письменник став „ворогом народу“. І лише недавно стало відомо, що І. Рознійчук здався в радянський полон, як знавець багатьох європейських мов якийсь час працював перекладачем, на початку 1945 року потрапив у табір для військовополонених у Новоросійську і помер 27 листопада того року від тифу.

За часів сталінщини писати про „ворога народу“ ніхто в Україні навіть не пробував. Першу згадку про Марка Бараболю я опублікував у республіканській пресі на початку 1960-их років, після XX з'їзду КППРС, а в обласній пресі неспіле повідомлення про

гумориста вдалося надрукувати лише наприкінці хрущовської „відлиги“. Тому треба бути вдячними чехо-словаському вченому Михайлові Мольнарові за те, що в роки брежнєвщини відважився опублікувати в Пряшеві твори нашого земляка і при цьому правдиво висвітлив життєвий і творчий шлях мистця, сатира якого багата в чому донині не втратила своєї актуальности.

Образно кажучи, залляв Марко Бараболя сала за шкіру і місцевим „автохтоном“, які намагалися перетворити Закарпаття у своєрідне ґетто – „тутешняцьку губернію“, з усіх боків обнесеному дерев'яним плотом, і мадярсько-фашистським запроданцям – фенцико-бродіївським „русофілам“, і чеським асиміляторам, і російським шовіністам, які зчиняли в краї мовну гризню, сприяючи денаціоналізації закарпатоукраїнського населення. Дісталось від нього і поетам-графоманам, якими здавна багата наша земля.

Сатири письменника мають гумористичне забарвлення. Улюбленим засобом гумору в нього було зведення політики до побуту, навмисне змішування піднесеного й низького, зіштовхування контрастних думок та введення в літературну мову діалектних, чеських, словацьких, російських та угорських слів. При читанні такого тексту мимоволі з'являється усмішка.

Тому що макаронічна мова трохи утруднює сприймання цих творів незакарпатським читачем, подаю, задля пояснення певних слів, відповідні примітки.

Марко БАРАБОЛЯ

ПРОЄКТ АВТОНОМІЇ

Коли Марс наблизився до земної кулі, радіослухачі із своїх апаратів почули таємничі звуки. З певних джерел довідуємося, що ті звуки висилала радіостанція з Марса. Одначе, в тому часі марсіянської мови ще ніхто не розумів, і справа зістала під знаком запитання. Доперва тепер наші славні філологи при помочі „Русинської граматики третього смеру“ розшифрували ті таємничі звуки. Показалося, що русинська мова дуже подібна до марсіянської. Мешканці Марса, отже, питали: „Иртешетлуйте рихло, во якої стадію находжається переговориванье тичительное автономьюма Карпат-орсаг-орсага і долго ли нам нужно творити чеканье во деле разлущення сіей отазки“.

Отже ж, видно, і на Марсі зацікавилися справою нашої автономії. Це наглядно ілюструє актуальність вищезгаданої проблеми. Та й не диво. Бо вже сотні тисяч літ веде наш народ тяжку боротьбу за автономію (еге ж, веде). Тисячі лицарів-героїв полягло у цій важкій боротьбі. Згадати хоча бл. п. Худновича, Вапловича, Тимрака, або з

новіших – бл. п. Басова, Себкида, Руктяка і сотні-мільйони інших. Наш народ (любимий) вже зовсім збіднів, нічого не жалує, усе жертвує для автономії. Згадати хоча папір: скільки паперу було списано справами цієї автономії! Вистарчило б до кінця світа на опакування, наприклад, солонини.

І чи все це пропадає надаремно? Ні. Сто раз ні. Двісті разів ні. П'ятсот разів ні. Сімсот разів ні. Тисячу разів ні. Бо вже, бачите, надійшла очікувана пора. Як, питаєте? Та хіба ж вам повилазило? Бо вже нині й мала дитина знає, що в справі автономії ведуться переговори. Чуєте? Переговори. Вже навіть подаються проекти. Чуєте? Проекти!

Чесні громадяни русини! Не дайтеся збаламутити. Посилайте чим більше проектів і дозвольте при цій нагоді опублікувати і мій проект від імені „Партії вдоволених автохтонів“.

Беручи до уваги соціальне, спеціальне, абнормальне, мікроскопічне, біологічне, романтичне, ідіотичне, безличне, банальне і т. д. положення нашого народу, пропонується його наділити слідуючою автономією:

Параграф 1. НАЗВА КРАЇНИ: Тутешняцька губернія.

Параграф 2: ГРАНИЦІ: Тутешняцька губернія має бути обгороджена з усіх сторін дерев'яним плотом, висоту якого встановить автономна управа краю. З одної сторони – вхід (брама), а на брамі напис у семи мовах: „Вітаємо вас“, а під ним в дужках: „Шановних гостей проситься собі пригадати, чи не забули чого вдома“.

Параграф 3. ГЕРБ: Слимак.

Параграф 4. НАЦІОНАЛЬНИЙ ГИМН: „Когда Русин под Бескидом так тяженько не вздыхал“

Параграф 5: ПРАВЛІННЯ: На чолі Тутешняцької губернії стоїть, зглядно сидить губернатор. Він має слідуючі права: а) брати кожномісячну платню; б) уживати свої губернаторські палати вдень і вночі; в) ходити по Корзі; г) уживати спорту, ходити на лови; д) до інших справ не мішатися.

Параграф 6. **ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН:** Громадяни мусять: а) слухати начальство; б) начальство слухати; в) запам'ятати собі гасло: „Скачи, враже, як пан каже“.

Параграф 7. **ПРАВА ГРОМАДЯН:** Громадяни мають право: а) курити і плювати на землю; б) думати про страшний суд і пекельні муки; в) брати участь у публічному житті – на весіллях, хрестинах і похоронах.

Параграф 8. **П'ЯТЕ ЧЕРЕЗ ДЕСЯТЕ:** Собаки мусять бути прив'язані. Коминарі мають вибиратися виключно з місцевого населення. Диким свиням забороняється рити бараболю. Злодії повинні платити податок з обороту. Без попереднього дозволу урядів не сміють дівчата давати хлопцям гарбуза. Самовбивство дозволяється виконувати за окремим дозволом. Належно оштемпельоване подання треба подати завчасу. Без „цидули“ не вільно вступати до потягу. Громадяни до трьох років свого віку мають право довбати в носі.

Параграф 9. Урядова назва і мова населення буде встановлена додатково, як тільки винайдуть „перпетум мобіле“.

Параграф 10. Оцим параграфом анулюються попередні параграфи.

Параграф 11. Оцим параграфом анулюється попередній десятій параграф. Нарушення його строго карається примусовим ловленням риб.

Параграф 12. Оцим параграфом анулюються всі слідуючі параграфи.

Параграф 13. Гляди 12.

Параграф 14. Гляди 13.

Параграф 15. На території Тутешняцької республіки значок „б“ має ту силу, що й параграф.

Примітки: Смер (чеське) – напрям. Рихло (чеське) – швидко. Иршетелуйте (угор.) – повідомляйте. Карпат-орос-орсаг (угор.) – Карпаторусинська держава. Отазка (чеське) – питання. Худнович – Духнович, Ваплович – Павлович, Тимрак – Митрак, Басов – Сабов, Себ-кид – Бескид, Руктяк – Куртяк.

УВАГА! Я ПОЕТ!

*Не сумуйте, полонини!
Засихайте, сльози!
Зацвітайте, черемшини!
Смійтесь, верболози!*

*Чи природонька поета
Не для вас родила?
Ой, блаженна та верета,
Що мене сповила.*

*Гори, звори, бори, кори!
Нащо ви на світі?
Щоб мої читати твори! –
Знайте, вражі діти!*

*Люди, в небо не дивіться,
Де летить комета.
Радше Богові моліться,
Що вам дав поета.*

*Пишу я, аж засапався.
Все для вас, нікчеми!
Сам, їй-богу, я порався,
З вас я брав лише теми.*

*Геніїв нема між вами,
Щоб, як я, писали.*

*Оцініть хоч би словами,
Як нічо не дали!*

*Читачі, для вас я трачу
Час, папір, чорнило,
Та пошани я не бачу,
(Щоб вас подусило!)*

*Схаменіться, пробудіться!
Стережіться, мчіться,
Сокотіться, подивіться,
Потрудіться, вчіться.*

*Бо відплачу, вам віддячу
За зневагу, болі.
Не забудете гарячу
Пімсту Бараболі.*

*Розірву ярмо безкрає,
Розтрощу всі пера!
Хай Європа вража знає
Другого Гомера.*

*Бахну каламар об двері,
Щоб сліду не стало,
Та порву усі папери,
Та помру! (Пропало!)*

*Всюди горе, сум настане,
Засумують трави,
І нічо вам не остане,
Крім моєї слави.*

*Сміло схоче сумувати
Степ, садок, смерека.
Сонце сяде спочивати,
Стане сильна спека.*

ПРОДУКЦІЯ ЯЗИКОВ

Граматична фантазія в одній дії

(Вістка з газети: Міністер шкільництва скликав комісію, котра мала рішити мовний спір на Підкарпатській Русі. Але з огляду на несприятливу погоду (атмосферу) засідання цієї комісії відкладено на 10 літ, зі значно збільшеним числом учасників).

Діється в Празі 1941 року.

П р е с і д а т е л ь:

Мілі панове а дамі!
 Рачте, просім, урчіт самі –
 Які язик мусі міт
 Подкарпаторускі лід.

О д и н а в т о н о м і с т:

Наши славни педагоги
 И карпатски филологи
 Бізонь ипен десат лет
 Кликають на целый свет:
 Чеги – нос свой не втручайте,
 Автономію нам дайте!
 Собственный у нас есть нос,
 Даби разрешіть вопрос.

О д и н ф а х і в е ц ь:

В нас біда, що до язика
 Кожний пхає свого носа.
 Каже: штука невелика
 Братись до цього вопроса.

Д р у г и й ф а х і в е ц ь:

Я, панове, ось недавно
 Винайшов такий патент –
 Що цю справу препогану
 Вирішить в один момент.
 Хай коміс'я наша з Богом
 Ходить з хати та до хати,

І давай перед порогом
Хлопа кожного питати:
„Хлопе! Покажи язик!
Чи до нього ти привик?
Чи тобі він відповідний,
Або, може, невігідний?“.
Справу взявши так критично,
Вирішим систематично:
Що який язик хлоп має
І якого він бажає.

Один спеціаліст:

Я знов раджу по всіх селах
Підкарпаття походити
І слова – що суть усюди –
у граматику всадити!
А слова – що вже не всюди
Однаково виглядають –
(Віл, вул, вол – кінь, кунь, кобила)
Місця в практиці не мають!
І тому такі всі річі
Треба в русинів забрати,
То тоді ці грішні назви
Перестануть уживати.

Один обшчємислящій:

Наш язик карпаторусскій –
Плохой файти кавардак,
Бо у нем не существует
Ани слова „да“, ни „как“.

Два послы:

Весь народ ідет за нами,
І за то ми с'ме ПОСЛАМИ.
Дайте книг такі в деревню,
Чтоб народ наш не узнал –
Кожу днесь кто дрет із него, –
А кто раньше сію драл.

Один філолог:

Наш народ уже добився
Той культури на вершок,
Водколи у нас з'явився
У граматицѠ дашок.
Тим самим ціла проблема
ВирѠшена наохтема:
Буде й конь, и вол, й народ
ПѠд дашком отим сидіти –
И нѠхто най не питає –
Хто ми є, й чиї ми діти.

Один автохтон:

Русин наш – кедь так юж треба –
Ни вкраїнець, ни москаль,
Он упал собі из неба:
Правда се есть исторична.
Нам соборности не треба!
Наша шкіра еластична.

Один настоящий:

Виджу я ужек из сього,
Ож не рішимо ничего.
Каждий ще лем зачинаєт,
А часу уж не хватаєт.

Один поступовець:

Rusin nas dozdetsja blaha
Lis tohda mez susidami,
Jak on nacnet hovoriti
Iz latinskimi bukvami.

Один учитель:

Дайце нам язык у школи,
Всякий – хоч и хінський,
Хоч мадярський, хоч кацапський,
Лем не український.
Бо кедз пан из кавийгазу

Пойдзе в керт шийталувати,
 Нем легет никаким какоm
 По-простацьки глаголати.

Один референт:

Лихо нам із сим вопросом,
 Так, як курці із яйцем.
 Я вже бачу, що ніколи
 До кінця ми не дійдем.
 А тому, що в нас премного
 Славнозвісних філологів,
 Маємо над чим рішати
 Повних десять тисяч років.

Предсідатель:

Не гадайте се так грозне,
 Гледьте, панове, є позде:
 Мусіме їт на воб'єд,
 Крім'є того, як йсем спатржіл,
 Веці нелзе віговет –
 Прото мусім то єднані
 Одложіт на десет лет.

Всі (співають):

Ми вперьод нагнали діло
 Тельо вельо, кельо нужно.
 Возонаджившися сміло,
 Воскликнімо разом дружно:
 Ильйен! Наздар! Да живйот
 Возлюбленний наш народ.
 Песимџст.

Примітки:

Рачте (чеське) – будь ласка; урчіт (чеське) – вирішити;
 лід (чеське) – люд; бізонь ипен (угор.) – справді саме;
 чеги – чехи в угорській вимові; файта – порода, вид;
 наохтема (діялектне) – назавжди; хінський – тут: ки-
 тайський; кедз (слов.) – якщо, коли; кавийгаз (угор.)
 – кав'ярня; шийталувати (угор.) – проходжатися; нем

легет (угор.) – не можна; не гадайте се (чеське) – не сваріться; спатржіл (чеське) – помітив; веці віговет (чеське) – справи полагодити; єднані (чеське) – нарада; тельо вельо (діялектне) – так багато; возонаджившися (діялектне) – підбадьорившись; ильєн (угор.) – хай живе; наздар (чеське) – хай живе.

ПОЕТИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

ЗОРЕСЛАВ (Севастіян САБОЛ)

УКРАЇНСЬКЕ РІЗДВО

*Христос рождається в Карпатській Україні,
У шумі пралісу старих мовчазних гір,
І верховинські янголи-вітри стодзвінні
Співають „Слава в вишніх Богу” аж до зір.*

*Убогі пастири припали до землиці
І дивляться на чудо вбогих полонин,
Заграли дзвони дерев'яної дзвіниці,
І колядки летять у простір навздогін.*

*Приходять мудреці аж від Дніпра і Сяну
І моляться Дитині Божій в пеленках*

*Лякається, трясеться Ірод окаянный,
І весь синедріон уже проймає жах.*

*З вертепом ходять козаки по Україні,
Заллята колядками гомонить земля,
Вітай, Месіє наш, на закарпатськiм сiні,
І запануй на всю Вкраїну звідтіля.*

*А Він, малий Ісус, підносить Божі руки
І простягає їх на весь широкий край,
Благословенна будь, країно сліз і муки,
Зродись, повстань наново й славою засяй...*

МОЛИТВА

*У люте врем'я, в бурі люті
Пророків, Боже, зволь нам дати,
Пророків, що на праві путі
Мільйони повели б закуті,
Від гір Кавказьких по Карпати.*

*В них запали огні вулканів,
Огні живі і животворні,
Дай силу їм борців-титанів,
Щоб серед бур і гураганів
Стояли мужні, непоборні.*

*Очам дай ясність блискавиці,
Устам дай мову, повну зриву,
Словам дай голос громовиці,
Рукам дай міць невгнуту крици
І грудям – доброти і гніву.*

*Серця їм дай незлобні, чисті,
З огнем безмірної любови.
Вдихни в них душі променисті,
Великі, праведні, огнисті,
На боротьбу і труд готові.*

*Збуди у них велику віру
У перемогу світла й правди,
Щоб не вклонялися кумиру,
Щоб все себе несли в офіру
За свій народ – усюди й завжди.*

*І будь їм Богом в час хитання
Снагою будь в борні й недолі,
Благослови їх всі змагання,
Пророцьке дай сповнить послання
І вивести народ з неволі.*

*У люте врем'я, в бурі люті
Пророків, Боже, зволь нам дати,
Пророків, що на праві путі
Мільйони повели б закуті!
Від гір Кавазьких по Карпати!*

Про автора:

Зореслав (Севастиан-Степан Сабол) народився 7 грудня 1909 року в Пряшеві. Після закінчення Григоріанського університету в Римі був висвячений на священника. В добу Карпатської України – капелян Карпатської Січі. Після війни мешкав у США, де захистив докторат з богослов'я і займався місіонерською діяльністю.

Василь ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ

РОЗБУДИМО ЗАКАРПАТТЯ

*Йдемо шляхами розуму, завзяття,
Залізним кроком ми вперед ідем,
Зі сну розбудим наше Закарпаття
І віковічні пута ми порвем!*

*Ми для мети і для святого діла
Напружимо всі м'язи до зусиль,
Здорового, забрудженого тіла
Ми виріжемо струпи, всяку гніль!*

*Нехай в дощі, в болоті чи в морозі –
Вітати сонце правди ми йдемо,
А хто ще все стоїть нам на дорозі –
Того, немов гадюку, здавимо!*

*В гидкій війні, кривавій завірюсі
Нас освідомив революцій час,
Ми криця-сталь, му бунтівничі душі,
Док не здобудем волю і для нас.*

*Ми є сини великого народу,
Та плем'я це гірське ще все раби,
І док йому не принесем свободу –
Не зійдемо з дороги боротьби!*

*Йдемо шляхами розуму й завзяття,
Залізним кроком ми вперед ідем,
Зі сну розбудим наше Закарпаття
І віковічні пута ми пірвем!*

МОЯ КАРПАТСЬКА УКРАЇНО

*Моя Карпатська Україно,
Найкраща квітко на землі,
Лежиш тепер уся в руїнах
Після погрому мадярні.*

*О, краю смутку, горювання,
О, земле рідна, дорога,
Завмерла ти від мук, страждання,
Від ланцюгів і батога.*

*Юнацьку кров з грудей точили
Ворожі Гортія штики,
І кості в тобі положили
Твої найкращії сини.*

*А ми розбіглись, розтеклися
Із того пекла в дальший світ,
А в тебе рани розрослися,
Зазнала ти сваволю, гніт.*

*Ще тіні шибениць не зникли,
В тюрмах ще плісняють брати,
Тому твої пісні затихли,
Страждальна Мученице ти!*

*Тебе, слабу, здавить, придушить
Терор, сваволя мадярні,
А ми свої кістки і душі
розгубимо на чужині...*

*Карпатська Україно, рідна,
Найкраща квітко ти моя,
Я вірю: будеш ти свободна
І будем разом – ти і я.*

*Мені без тебе жити годі,
Я лиш тобі одній співав,
Живу думками у народі,
Якому серце я віддав.*

Братислава, 1940 рік

Про автора:

Василь Гренджа-Донський народився 23 квітня 1897 року у Воловому на Мараморощині (тепер – Міжгір'я). В часи Карпатської України – головний редактор щоденної газети „Нова свобода”, в березні 1939 року був заарештований мадярами, зазнав тортур в тюрмах і концтаборах.. Помер у Братиславі в 1974 році.

Іван ІРЛЯВСЬКИЙ

ПРИСВЯТА

*Для тебе, о Країно Срібна,
Галузко славної землі,
Для вас, верхи Карпат безхлібні,
Приношую слова ці прібні:
Невинні і не злі.*

*Бо бачу, як приходять хмари,
Встають холодні буруни,
Щоб знов нав'яти примари
І відновити давні кари
З вітрами до весни.*

*Та в бурі білій цій, суворій
Я бачу, як кипить життя,*

*А юнакам у жилах порив,
Як будяться шумливі гори,
Країно золота!*

*Виходять лицарі-титани
Назустріч бурям перепон,
Їх не спинять зневіри рани,
Бо мрія їх блискуча манить,
Та мрія – рідний трон.*

*О, тиштеся, Карпат корони,
За всі недуги й зла свої,
Бо час летить грізним розгоном,
Накреслюючи нам закони
Великої сім'ї.*

ПАМ'ЯТНИК

*Тим, що у запалі, в вічному горінні,
В спразі живій, незбагнутій віками,
Склали життя на престіл України,
Ставлю свій пам'ятник-камінь.*

*Ставлю, увінчаний перлами серця:
Квітом любови і паростком туги, –
Пам'ятник-пісню найкращу, найпершу,
Нації – вчора і завтра – потуги.*

*Пам'ятник цей нехай словом промовить
Звучним, мов грім, що лунає в безкрає,
Збудить, порве, перетопить ізнову
Тих, що покори не знають.*

*Вдарить у душі блаженним пожаром,
З гір переллється, як буря до степену,
Де спалахне вічно-сяйвним Базаром,
Духом ясного Мазепи.*

*Пам'ятник цей нехай древнє відродить,
Що споконвіку нас вабило в далі,
Квітом-євианом жило у народі,
Хоч лихоліття нас рвали.*

*Хай він просякне в чорнозему лоно,
В хвилі верхів'я і Чорного надри,
Зродить нові, переможні загони,
Мужні й нездолані кадри.*

*Вийде назустріч, заблисне майбутнім
Дням, що спадають, як бурі, як громи,
Світ задивує новим, непочутним,
Здвигненим кров'ю законом.*

*Тих, що у запалі, в вічнім горінні,
Вспразі живій, незбагнутій століттям,
Склали у жертву життя в плумінні, –
Будуть слова – Заповітом!*

...

*Тихі думки мої мрії уклали
Тим безіменним на пам'ятник-камінь:
“За Українську Державу ці впали,
Нам же іти їх слідами!”*

Прага-Київ, 1941 рік

Про автора:

Іван Ірлявський (Рошко) народився 17 січня 1919 року в селі Ірлява на Ужгородщині. Закінчив Мукачівську торговельну академію. Активний учасник боротьби за Карпатську Україну. З початком Другої світової війни – член українських Похідних груп на схід, працівник газети „Українське Слово” в Києві, секретар Спілки українських письменників. 9 лютого 1942 року розстріляний гестапом у Бабиному Яру, разом з Оленою Телігою, Михайлом Телігою, Іваном Рогачем та іншими українськими патріотами.

До 300-РІЧЧЯ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ

2

Гнат ХОТКЕВИЧ

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА

(Уривок)

...Тільки замовчуванням фактів і їх перекрученням удавалося досі російським історикам зробити з гетьмана негативну істоту. А в дійсності – чого, справді, ще треба було Мазепі? Почесті? То він був перша людина у величезнім краю, і ні цар, ні король більшим нічим не змогли б його нагородити. Багатства? То він мав подостатком і грошей, і маєтків, і всього. Нарешті, він був уже 70-літній старець – чого він міг хотіти для себе? І чи могла б людина тих часів релігійних цілувати хрест животворящий, говорячи свідому неправду? Самі всі умови психологічні вже говорять, що дійсно єдиним імпульсом могло бути тут почуття, яке в деяких душах і в деякі часи домінує над усім, – то політичні умови ще яскравіше о тім говорять. Мазепа – се ж був не Родзянко чи Терещенко, чи Скоропадський, які ніколи не сказали б – „ми вільний, незавойований народ”. Тодішні люди – се ж не були теперішні перевертні, які на завоювання українських областей дивляться з „общерусской точки зрення”, і їм однаково „больно”, а вірніше, однаково „безразлічно”,

чи Волинь завоюють, чи Ригу. Ні, тоді живому чоловікові боліла доля всього краю рідного; він ще чув, що ні за що продав себе в кабалу, і думав про те, як би вирватись, і болів, і страждав за долю свого народу. Міжнародну політику розумів з того погляду, чи принесе вона користь, чи вред його краєві, а не вручав дипломатію Сазонову чи ще якомусь -ову, розглядаючи потім його політику по газеті знов тільки з „общерусской точки зрення”.

І от лише завдяки сьому здрібнінню, завдяки повному заляку національного почуття, завдяки сій національній кастрації, лише завдяки тому не тільки російський історик, але й здрібнілий раб-українець, – і він, не знаючи своєї історії, накидався на Мазепу. Але наша задача, тих, хто має щастя першим свобідним словом відзиватися до свого народу, наша задача – злужити той бруд, яким укривала Москва досі нас і наших кращих людей, і на прикладах тяжкого, але великого минулого кликати народ до величного будучого. І для нас Мазепа не зрадник і не себелюбець – а герой невчасу, людина, що в послідні дні української свободи, української автономії, перед всезростаючим натиском царів, підпертих своїм народом, – все ж пішла, повинуючися голосу совісти народної, пішла з посліднім мечем у руках, з послідньою гвардією довкола себе. І полковники-мазепинці – це не убогі егоїсти, а рицарі смерти, що віддали за свою ідею, за світлий ідеал національної незалежності – віддали і вигідне своє життя, і спокій, і душу всю. І з глибокою пошаною голови обнаживши, будемо читати ті імена в скрижалях історії, повторяючи за Кулішем Україні: „Від тебе, моя Нене, їх імен тепер туподумство людське не заслонить”.

...З того часу події пішли швидко. Часть військової старшини, зовсім незалежно від Мазепа, теж прийшла до мислі, що теперішня історична хвиля – єдина для освободження України. Прилуцький полковник Горленко, лубенський Зеленський, миргородський Апостол і військовий обозний Ломиковський вже порозумілися між собою і думали тільки, як би перетягти на свій бік Мазепу. Перша ж проба переговорів показала, що і гетьман думає про одно і то саме, – і вони запряглися всі один перед одним, давши клятву, стояти за свою ідею до кінця. „Перед тяглістю традиції, – каже М. Грушевський, – відступили на другий шлях особисті прикмети, мотиви, рахунки діячів. Комбінація, яку насували обставини міжнародної політики, мусіла бути використана для розв’язання

національної проблеми. Се було переконання старшини. Традиції і заповіти поколінь могутньо кликали до цього всіх тих, хто не закрив душі своєї для впливів сих традицій і заповітів. І вони пішли... Пішли, ризкуючи житям, здоров'ям, маєтком, скокою і добробутом своїм і своїх близьких. Проміняли достатнє багате життя у власті і пошанівку на гіркий хліб вигнання, на тортури і заслання в сибірські нетрі...”.

Але не було ще такої ідеї визволення, як не мала б свого Іуда, свого Азефа; знайшовся він і серед української старшини, – це був генеральний писар Кочубей, родоначальних цих великих панів і магнатів Кочубеїв, що цілі покоління бачимо їх тепер в багатстві й розкоші, куплених за ціну неволі всього народу українського. Вигодувалися на хлібі зради, викохалися на продажних грошах крові. За предательство завше добре платилося на світі; се тільки перший предатель, Іуда, продешевив „по неопитності” – первина ж. А всі слідувачі получали харашо, особливо в клясичній державі предательства – в Росії. А вже найкраще з усіх царі московські нагородили потомство того, хто продав не ту чи іншу особу чи організацію, а весь рідний край – предателя України Кочубея. І княжество, і графство, і тисячі десятин землі з рабами українськими, мужиками на ній, і ліси, і поля, і всякі угоддя – все посипалося. Дорогу річ купили царі московські, що так добре платили.

Історія самого предательства звичайна. Приплутують там помсту Кочубея за дочку Мотрю, але це в розмаху історії значіння на має. Історія має свої закони і каже, що коло кожної ідеї увільнення мусить бути предатель. От він і тут є. А чи була у нього донька, чи ні – се не важно.

В доносі своїм з 32 пунктів, між іншим, Коубей говорив, що якось Мазепа хвалив Виговського й Брюховецького за те, що стали за волю України. „І ми б, – каже, – хотіли про подальшу свою цілість і свободу подбати, але нема ще способу, бо не всі наші люди думають однаково”. А потім звернувся до жінки Кочубея: „От і твоєму чоловікові я скільки разів накидав слова про такі думки, як би нам безпечність цілості України на будучі часи учинити як для себе, так і для тих, що по нас прийдуть, але він мовчить, жадним словом мені не допоможе. Та й ні від кого не маю помочі і не маю кому довіритися”.

Там же в доносі приводив Кочубей і пісню, зложену Мазепою, де так само говориться про брак єдності. Ось кілька рядків тої пісні:

*Всі покою щиро прягнуть,
А не в єден гуж всі тягнуть:
Той направо, той наліво,
А всі брати, то-то диво!
Не маш любви, не маш згоди,
Од Жовтої взявши Води,
През незгоду всі пропали,
Самі себе звоювали.*

Це та сама думка, яка веліла Мазепі держати весь свій намір у великім секреті. Далі говорилося о тім, що вороги України умисне її розшарпують, аби вона ослабіла і не мала вже сил для відпору. А москалі – „мужиками назвають, а підданством нарікають”. Потім автор звертається до України з окликом: „Чом ти братів не учила, чом від себе їх пустила?”. А кінець пісні – зовсім боевий: автор кличе старшину усю і полковників щиро взятися за руки і не допустити, щоб рідний край терпів більше:

*Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте
І вольностей бороніте,
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблю маєм права!*

Але з кочубеївського доносу нічого не вийшло: московське правительство не пойняло Кочубеєві й Іскрі (бувшому полтавському полковникові) віри і приговорило їх до смерти. За смертю їх донос був ліквідований.

Король шведський між тим уже рішив направити свої полки на Україну. Цар Петро велів гетьманові іти з усім козацьким військом на з'єднання з московськими військами. Мазепа скликав на раду своїх однодумців полковників і питався, що йому робити: чи їхати, чи ні. Старшина одногосно постановила не їхати,

а навпаки – тепер же писати до шведського короля, аби навіть не пустити московських військ на Україну. І гетьман сам не поїхав, покликавшись на хворобу, а післав лише часть козаків. З листом же до шведського короля все ще отягався, аж поки старшина не напосілася і лист не був написаний: в нім була просьба прийняти під свою протекцію український нарід в справі увільнення від московського ярма. Але гетьман був занадто обережний і не підписав листа, ані припечатав його, рахуючи на те, що післанець же може бути перехоплений. Король шведський теж не писав нічого, але передав усно, що буде коло річки Десни на 22 жовтня. Се те, що ми знаємо з документів, але було багато такого, чого не збереглося на папері: були зносини ближчі з королями польським та шведським і з представниками других держав.

Темп подій все ускорявся. Вже не можна було далі ждати, і гетьман постановляє їхати назустріч королю. Столицю свою Батурин поручає сердюцькому полковникові Чечелеві, котрому було зоставлено чотири сердюцьких полки і часть полків – Лубенського, Миргородського і Прилуцького. Сам гетьман узяв з собою тисяч до п'ять війська та стільки ж зоставив по сей бік Десни, але...

Але се не були свідомі повстанці. Се не були люди, що йшли за ідею, йшли на смерть, свідомо, однодушно. Се були „солдати”.

Офіцери рішили зробити революцію, а солдатам о тім нічого не сказали. Думали, що вистачить видати приказ – і солдат послухає, і діло революції буде зроблене. В тім була помилка ініціаторів – і в тім лежить трагічний момент революції 1708 року.

Тільки перед лицем уже шведського війська, тільки уже в саму послідню критичну хвилину гетьман об'явив козацеству, куди він веде свої полки. Вийшов перед фронт і прочитав універсал, а потім говорив до козацества:

- Стоїмо, браття, над двома безоднями, що готові нас пожерти, коли ми десь не знайдемо добром, як ті безодні обійти, цар московський і король шведський завзялися воювати, а терпітимемо від того тільки ми, бо то все буде діятися в нашій землі. Треба ж і нам подумати про самих себе. Моя думка є така.

Король шведський усіх побиває, то поб'є він і царя московського, зімне його царство, а нас віддасть назад полякам, бо він наставив їм королем свого приятеля Лещинського. Пропали тоді всі договори про наші права, і гірка буде наша доля. Коли ж подужає

цар московський, то буде ще гірше, бо він взяв собі всю владу, мучить людей, як сам хоче, так що тепер і свобода народна, і майно, і саме життя кожного з нас лежить тільки в руках царя. Ви ж бачили, як він карав і мучив наших людей лютими муками. Мене самого бив в лице, а я ж представник ваш: то за яке ж бидло вважає він усю нашу націю? Московські війська на Україні чинять нам всякі кривди, але коли ми послали з жалобою нашого депутата Войнаровського і веліли йому просити, аби цар підписав і потвердив договір Хмельницького, бо так кожний цар робив, то Петро бив нашого депутата по щоках, посадив у тюрму, звелів повісити, та тільки не вдалося, бо Войнаровський утік.

Отже, з усіх зол нам треба взяти менше, аби потомство нас не проклинали. У мене дітей немає, сам я одною ногою в гробі, отже, мені нічого не треба. Я хочу тільки добра тому народові, котрий мене вибрав у гетьмани і доручив мені свою долю. Окаянним би я був, коли б воздав вам злом за добро і продав вас ради своєї користи. І от що я тепер надумав. Я довго займався політикою і знаю, що означає тайна в ділах політичних; тому я сам бачився з королем польським і з королем шведським і умовився з ними так: ми не будемо воювати ні з поляками, ні зі шведами, ні з москалями, а будемо стояти на своїх границях і берегти свою землю. А коли прийде час миру – нехай Україна буде об'явлена самостійною, як колись була за князів своїх, нехай їй будуть признані всі права, як кожній самостійній державі.

За таку мою думку взялися і Франція, і Германія, бо Германія про таку нашу державу говорила ще з гетьманом Богданом Хмельницьким при імператорі Фердинанді III, але тоді се не рішилося. Тепер я вже маю договір, підписаний мною і шведським королем, – отже, від сього часу шведи є нашими приятелами й союзниками, які нам допоможуть увільнитися від рабства і зробитися свободними людьми в самостійній Україні, бо Москва забрала у нас все, забрала навіть наше ім'я – Русь.

Договори з шведами не ми перші пишемо: Хмельницький уже був в союзі зі шведами, помагаючи їм брати Варшаву і Краків. Отже, й теперішній договір – се тільки продовження попередніх. Тай що ж би ми за народ були, якби ми не дбали самі про себе і не відпирали небезпеки?“.

Так, як бачимо, розуміли своє становище люди, що пішли з Мазепою. Не бачимо тут ні демагогічних закликів, ні обіцянок, ні заклинань, ні погроз, ні всього того апарату, який супроводить кожне нечисте діло. Суха політика, суха дипломатія, суха конечність історії. Люди дійсно йшли не задля власного капризу чи користи – бо чи ж погано жилося полковникові козацькому? – а волокла їх невмолима сила історії, так само, як вела вона під шибеницю чи на костер всіх поборників великих ідей. Не всі вони були однаково апостоли, не всі вистояли до кінця, але так було, так і буде завжди в усіх людських діяннях. Ось імена тих, що пішли.

З генеральної старшини обозний Ілія Ломиковський, судія Семен Чуйкевич, писар Пилип Орлик, осаул Антін Горленко, Хорунжий Іван Сулима, бунчужний Дмитро Максимович. Потім небіж Мазепа Андрій Войнаровський, бунчуковий товариш Хведір Минович, Клим Довгополенко, Григорій, Іван і Афанасой Герцики, Хведір Нахимовський, Хведір Третяк, Антін Гамалія, Семен Лизогуб.

З канцелярії – писар Михайло Ломиковський, Яків Гречаний, Іван Максимович та канцеляристи Антонович і Григорович.

Полковники: Київський Костянтин Мокієвський, прилуцький Дмитро Горленко з зятем Бутовичем, лубенський Семен Зеленський, миргородський Данило Апостол, компанейські Гнат Галаган та Кожуховський, сердюцький Яків Покотило. Усі із своїми полками, але з такими, котрим навіть не сказано було, куди вони йдуть.

Перше офіційне побачення Мазепа зі шведським королем відбулося 29 жовтня, причім гетьманові України, з огляду на його літа, дозволено було сісти, а король слухав його стоячи. А цар уже в той час знав, що сталося. Першим доніс йому про те Меншиков. Положення було грізне: побідні війська шведські, усилені козаками, мали справді повернути колесо історії російської зовсім в небажаний бік – і цар розвивав всю енергію, щоб рятувати становище.

Насамперед велить Меншикову старшину козацьку „сколь возможно ласково прізывать” (от аж ось коли понадбилася ласка), а сам видає маніфест, в яким кличе старшину до Глухова на вибори нового гетьмана. „Прі сем же объявляем, что известно нам, великому государю, учинилось, что бывший гетман хитростію своєю без нашего указу аренды і многіе ініе побори наложил на малоросійській народ будто на плату войську, а в самом деле раді обогащенія своего

– і те тягості наложенні повелеваєм ми нині с малоросійського народа оставить...”. Божією милостію цар брехав.

А Меншикова цар послав на Батурина. Та навряд бу взяв Меншков місто: козаки відбивалися, як леви. Кидав і кидав Меншков московські війська на стіни Батурина, рови всі трупом укрит, а толку нема. Несила московська була подолати козацтво. І Меншков уже був відступив від города, перейшов навіть річку і хотів уже, переночувавши, іти назад, але знайшовся зрадник і тут: сотник Прилуцького полку Ніс – пом’янемо ж щиро його ім’я. Він послав уночі свого прибічника Соломаху доганяти Меншикова та сказати йому, що в Батурин можна увійти перед світом, коли козаки будуть спати, потайним ходом. Меншков так і зробив: увійшов до міста і напав на сонних козаків. „Рубіл їх і колол без всякої пощади, віднейших із ніх первязал на крюк”. Упоравшись з козаками, почав бити всіх, хто тільки був у місті. „Вибіл вех до єдиного, не щадя ні пола, ні возраста, ні самих ссущіх младенцев”. Військо московське палило й грабувало місто, а Меншков з катами вішав і мучив усіх. „Самая обикновенная казнь била живих четвертовать (себто відрубати праву руку, потім ліву ногу, потім ліву руку, праву ногу) і на кол сажать, а дальше видумани новіє роди мученія, самое воображеніє в ужас приводящіє...”.

О, Москва на що на що, а на катування завжди була великим майстром! Але сеї батуринської різанини не забудемо Москві ні до Страшного суду. І на тім Суді відшукаємо ми Меншикова з царем Петром та поставимо перед ними усіх замучених батуринців.

І всі літописці тих часів пишуть одними тонами жаху й огиди. „Люді все мечу предани как в крепості, так і в предместьє без остатка, не щадя ніже младенцев, ні только старих” (Рігельман). „Перебили й старих і малих, решту жінок позабирали. Все розграбили” (Адлерфельд). „Всі жителі перерізані – се звичай нелюдських московитів. Меншков звелів прив’язати до дощок трупи начальних козацьких людей і пустити по річці Сейму, щоб вони подали вістку іншим про погібіль Батурина” (Фріксель).

„Весь город, церкви, присутственніє места с їх архівами, арсенали і магазейни с запасами со всех сторон зажжени і превращени в пепел. Тела ізбієнних христіан і младенцев брошени на улицах і стоґнах ґрада – „і не погребаяй їх”: Меншков бросил їх на съєденіє птіцам небесним, а сам, обременньонний безсчютними

богатствами і сокровищами городські, удаліся із города і, проходя окрестності городскія, жьог і разорял всьо, что ему встречалось, обраца жліща народниа в пустиню. Равной участі подвержена была большая часть Малороссіи...” (Невідомий літописець).

А шведи йшли зовсім інакше Україною, ніж Москва. „Вступленіє шведов в Малороссію німало не похоже било на нашествіє непріятельское, і нічого оно в себе враждебного не імело, а проходілі оні селенія обивательскіє і пашні їх как друзья, не касаясь нічьей собственности. Нічого у обивателєй не вимогалі, но покупалі добровольним торгом і за налічніє деньгі. Каждый швед виучен бил от начальства своего говоріть по-русскі сії слова к народу: „Не бійтеся: ми ваші, а ви наші”

А Карл розсіслав всюди такий універсал:

„Переслідуючи лихого свого ворога царя московського, що почав воювати нашу Швецію без усякої причини, а тільки по самій злості своїй та гордості, я ввійшов у землю козацьку, але не для завоювання її або ради її багатства, а тільки для того, щоб вернути українцям давні їх права і свободи, за що й предки мої, королі шведські, проти Польщі завжди вступалися. Бо я знаю й сам і від гетьмана Мазепа, що цар московський, яко ворог непримиренний усім народам у світі, бажав би всіх їх покорити під себе, зробивши і з українців своїх рабів, відобравши і знищивши всі ваші права і свободи, колись торжественно договорами й трактами затверджені. Цар безстыдно забув звичайну навіть вдячність, бо хто ж спас Московію, доведену самозванцями та непорядками до знищення Тільки ви. Бо всьому світу відомо, що українці мали колись свою самостійну державу, а потім з'єдналися з Москвою добровільно і зробили з Москви те, чим вона єсть тепер, а самі від Москви тільки діждалися безстыдного гніту.

Я ж обіцяю і перед цілим світом клянуся честією своєю королівською, що возстановлю землю козацьку і зроблю Україну самостійною, незалежну ні від кого в світі, про що вже підписав договір з вашим гетьманом Мазепою, а найвищі в Європі держави то підтвердили”.

А цар Петро собі маніфест. І треба признати по щирості – хамський то був папір. Впрочім, всі царські маніфести такі. Він писав, що „нікогда і в мислях не імел обіжати, разорять і порабощать вольний народ малороссійській”. Казав навіть – і повертався

ж у нього язик! – „можно нелестно сказать, что ні єдиний народ под солнцем не может хвалітся такою льогкістю і свободою, яко же наш народ малоросійській...”.

Про шведського короля писав, що буцімто він де тільки не проходив, „церкви і святіліща грабіл і делал іх конюшнями і поварнями, священнослужітелей тіраніл і умерщвлял, сосуди і утварі церковнія переделивал на мірські непристойніе вещи, а тайни священніе рубал, сокрушал і ногами попірал”.

Отака-то вона завжди була, правда царська!

А в народ пускав чутки, буцімто Мазепа в селі Дехтярі зірвав у церкві із стіни образ Матері Божої, став на нього ногами, відрікався від своєї віри, а присягав на шведську. Звичайна чорносотенна агітація, яку бачили ми живою ще й не так давно серед московського народу.

У Глухів для вибору нового гетьмана з'їхалося всього чотири полковники, – зовсім „вільними голосами” були вибори з-під московських рушниць! Та все ж ще стало у старшини козацької стільки духу, що вона, перш ніж приступити до вибору, просила царя потвердити всі давні права і свободи українського народу. І цар клявся, що всі права і свободи збереже. Вибраним показався старий і малоздібний стародубський полковник Скоропадський, а не молодий і талановитий ніжинський полковник Полуботок, бо, як казав цар, „з Полуботка може вийти другий Мазепа...”.

А по кінці виборів блазень-цар зробив велике „представленіє” для народу. Серед Глухова, не маючи живого, повісив на шибеницю хоч куклу Мазепа. Потім зібрав усіх попів і українських, і поближніх своїх і під проводом архирея Прокоповича зробив таку кумедію. Убрав усіх попів і ченців у чорне і дав їм у руки чорні свічки, а катам велів гаками протягати через усе місто куклу Мазепа. Кати приволокли куклу у церкву, попи оточили її, співаючи псалми, а потім почали кричати „Да будет Мазепа проклят!” І обертали на нуклу свої чорні свічі, а дяки та пономарі собі. Потім сам архирей (українець) узяв палицю, вдарив куклу у груди і крикнув: „Анахтема!”. Кати з галалаканям кинулися до кукли і поволокли гаками з церкви, а попи за нею, співаючи: „Днесь Іуда оставляет учителя і пріємлет діавола”.

І з того часу майже до послідніх днів по всіх церквах України возгласялася „Анахтема” Мазепі – щороку. Яка ж то ганьба над

усім народом, яке системне плювання в лице. І ми це все винесли... І ми не протестували...

Цар робив усе, щоб зганьбити ім'я Мазепи; він зруйнував би всі церкви навіть, побудовані гетьманом, коли б не було їх так багато. А прислужники царські наввипередки скакали перед царем на задніх лапках і один перед другим старалися, як би найдрастичніше вилаяться, як би –ще закрутисто назвати. „Не опоздал і преосвященний мітрополіт Рязанській Стефан Яворській от лица всея Росіі на оного изменніка следующіє стіхі”:

*Ізмі мя, Боже, вошет Россія
От ядовіта і лютаго змія.
Єго же даша адскіє заклені,
Бившаго вождя Івана Мазепи!...*

А се ж українець був, отсей Яворський...

А новий гетьман, абу піддобритися цареві, 8 грудня видав універсал. Легко вже зрозміти, який він був: царям московським ми повинні повік-вічний дякувати та молитися за них Богу за те, що „Україна, отчизна наша” стала під царями краєм багатства і порядку. Війська московські ніколи не чинили найменшої кривди нікому, а тільки „на оборону нашу прийшли”. Наш святий обов'язок – „за достоїнство монаршее” умирати, іти безпрекословно, куди цар посилає,– „за тоє маєм царскаго пресветлого велічества мілостівую протекцію“. Навіть ті походи безперестанні, що знищили всю Україну,– навіть вони, казав універсал Скоропадського, були „без волі і ведома єго царскаго велічества”, а робив їх сам Мазепа „для приватного обогащенія”.

А Мазепа був у той час у Ромнах. Гибель Батурина зробила на старшин велике вражіння, і ляк почав запозати у малі серця. Першим утік до царя Апостол, за ним Іван Сулима, далі Гамалія, Кандиба, Іван Бутович і канцелярист Антонович. Всіх їх цар прийняв, одарував і не тільки зоставив на попередніх должностях, а й возвисив. Зате кого тільки підозрював у прихильності до Мазепи, хапав, мучив, а потім убивав. „Казнь сія була обикновенная Меншікова ремесла: колесовать, четвертовать і на кол сажать. А легчайшая, почітавшаяся за ігрушку,– вешать і голови рубіть”. А перед казнію мучив людей лютими муками. „Питка производіма

била со всею акуратністю і по Узаконенію Соборного Уложенія, сіреч степенямі і по порядку: батождьем, кнотом і шіною, т. є. разждьонним железом, водімим с тіхостію ілі медленностію по телам челоческім, которіе от того кіпелі, шкварілісь і вздмалісь”. І навіть невідомий автор „Історії Руссов”, хоч і не дуже прихильний до Мазепи, писав: „А сам Спаситель сказав у Євангелії – а сі слова не мимо йдуть,– що „всяка кров, пролита на землі, взшчеться із роду сього”. То яка ж кара мусить бути за кров народу українського, пролиту, починаючи від Наливайка і до сього дня, за те тільки, що український нарід шукав собі волі й кращого життя на власній своїй землі, як того кожда людина на світі хоче”.

І – що ж... гіркість і сум. Єдиним відрадним явищем був прихід запорозького кошового Костя Гордієнка з 15 тисячами запорождців. 26 марта кошовий вітав гетьмана у Диканці.

- Ми, Військо Запопрозьке Низове, дякуємо вашій милості за те, що ви, як і подобало головному вождеві українському, прийняли близько до серця долю, що спостигла наш край, і взялися освободити його від московського рабства. Хочемо вірно вам помогати, разом з вами будемо жертвувати і кровію, і життям своїм, будемо в усім вам повинуватися

Гетьман відповідав:

- Дякую, запорождці, за ваше довір'я до мене. Бог свідок, що, віддаючися під протекцію шведського короля, я робив то не з легкомисности і не з власної користи, а з любови до рідного краю. У мене нема ні жінки, ні дітей, я міг би виїхати до Польщі чи ще куди і спокійно дожити до кінця днів моїх,– але я не міг кинути свій рідний краї в руках неправедного угнетателя.

Тоді ж був підписаний і договір з королем. Король обіцяв не миритися з царем інакше, як при умові, що Україна і Запорожджя назавжди відділяються від Москви і становлять самостійну державу... Чи знаємо ми, як зложилася б доля Укаїни, коли б військовоє щастя послужило Карлові, а не Петрові?

Та так не сталося. В відсутність Гордієнка до Січі приступив полковник Яковлев з Галаганом, тим самим, що був з Мазепою. Галаган присягнув козакам, що не буде нічого злого,– а коли козаки повірили... „те учинилося нас в Січі, що по присязі Галагановій і московській товариству нашому голови луплено, шию до плахи рубано, вішано й інші тиранські смерті завдавано, яких і за древніх

мучителів не було: мертвих з гробів не тільки козаків, а й ченців викопувано, голови їм відрубано, шкуру здирано і вішано...”.

А 27 червня 1709 року була програна Полтавська баталія – і се був кінець не тільки автономії, а й життю України. З того часу ниви українські – житниця Росії, багатства України – власність великоросійського народу, мова народна – мужицька, ім'я родного краю – заборонений звук...

Захоплених в бою українців цар віддав на такі муки, що шведський історик Нордберг, очевидець, з содроганням про те згадує: людям ламали кості рук і ніг, розягали на колесах тіла, сажали на кіл... Великий був цар Петро! Має кого Росія шанувати. Але столицю Росії побудував він на кістках українських, а могутність свого народу творив на стогонах наших і прокляттях. То нехай же буде проклято ім'я його вовіки.

Мазепа із шведським королем по Полтавській битві мусіли втікати під протекцію Турції. Цар Петро давав 300,000 талярів, суму, не чувану в ті часи, аби тільки видали йому Мазепу. Але дні українського гетьмана вже були зраховані – і 22 серпня його не стало. Похований він був в Яссах. Король супроводв гріб сам. Впереді їхали шведські трубачі, а за ними на катафалку шестеро білих коней везли труну, оббиту червоним оксамитом. По обох боках йшло козачество з голими шаблями. Перед гробом бунчужний ніс булаву, а за домовиною ішли українки, що стояли до кінця при Мазепі, і голосили. Потім ішла вся старшина і козачество з понизеними прапорами і зброєю.

Так ховали українці всю будущу долю рідного краю й рідного народу.

Що ж сказати на кінець?

Важкий сум, біль гострий обхоплює душу, коли прочитаєш сю історію поневолення свобідного народу, сю повість про послідній судорожний порив до свободи. Не удалося... І в той час, як „побідителів не судять”, – побіжденних судять завжди. Але так, як осудили Мазепу – ще, мабуть, ніколи ніхто не осуджував: се могло статися тільки в одвічній країні деспотії і рабства – в Росії. Щоб 200 літ щороку на празниках всехристиянської любови на Великдень проклинати привселюдно ім'я національного борця устами його потомків! Щоб унизити нарід настільки, аби він празднував двохсотліття Полтавської битви, тої битви, яка наділа на нього

кайдани і зробила кріпаком Москви! Щоб вирвати душу з народу і його ж синам звеліти писати повні ганьби і грязі книги про Мазепу, – се єдиний був край у світі – Росія. І єдиний був такий нарід, з яким можна було собі се дозволити, – се нарід український. Занадто потульний, занадто миролюбивий, занадто уступчивий. Умів бути героєм в епоху козачества – і мов витратив тоді весь запас свого посвячення. Та невже ж і справді не залишилося у нас нічого з пошани до свого національного достоїнства?

1917 рік

(Збережено правопис автора)

Про автора:

Гнат Хоткевич – самобутня творча постать: письменник, критик, літературознавець, історик і етнограф, автор багатьох повістей і романів, театральний і музичний діяч, бандурист. Розстріляний в 1938 році під час сталінських репресій.

Кость ЛЕВЧУК

НА ПОЛІ ПІД ПОЛТАВОЮ...

У ніч проти 27 червня 1709 року під Полтавою не спали три великих війська – шведи, москалі і українці. Не спали їхні провідники. Московський цар Петро I палав жагою помсти шведам за ганебний розгром його війська у під Нарвою у листопаді 1700 року, де він втратив тисячі вояків, а найприкріше – усі гармати. За вояків цар не журився – знав, що баби у селах великого царства нових народять, а от з гарматами було складніше – довелося з церковних дзвонів відливати нові. Щоправда, у 1704 році Нарву було здобуто, але король шведів Карл XII усе ще був загрозою Москві. І тепер, у 1709 році, він міг узяти стару столицю, але потішив Петра, бо повернув військо з голодних московських сіл на благодатну Україну.

Інший провідник – 26-річний Карл XII, вірив у своє покликання. Коли у 1697 році помер його батько, 15-річний Карл відмовився від регентства, проголосив себе королем і власноруч одягнув на себе корону монарха. Перші роки його правління були безтурботними,

але 1700 року Петро I уклав військовий союз Данією, Польщею та Саксонією з метою відібрати у Швеції її володіння на узбережжі Балтійського моря. Довелося юному королеві вступити у війну, яка тривала 21 рік. Надбаний ще у юнацькі роки військовий досвід допоміг молодому монархові легко вивести з війни Данію, Польщу і Саксонію. Після першої значної поразки російської армії під Нарвою можна було переслідувати ворога, але король забарився і на довгі сім років зав'яз на європейському театрі військових дій.

Тим часом нове військо Петра I вже мало певний досвід та сучасне озброєння. Карл XII рушив на Москву, але зупинився через різке погіршення постачання армії та поразку загону генерала Адама Левенгавпта, який мав доставити продовольство та порох для шведської армії. 12-тисячний летючий загін Петра I разбив 16-тисячний шведський корпус 14 вересня 1708 року, захопив обоз з тримісячним запасом харчів, гарматами і порохом для війська. Король був змушений відмовитися від негайного походу на Москву. Він вирішив йти в Україну, щоб нагодувати військо, дати йому відпочинок і дочекатися підкріплень з Швеції. Також король лічив на підтримку козаків, яких Мазепа обіцяв дати 20 тисяч. Заманливою була і особиста підтримка Мазепи. Нинішній суперник короля був ледве на десять років старший, але це не переконувало провідника шведів у стратегічному таланті московського царя. Під Нарвою він ганебно покинув своє військо, злякавшись шведських полків. А Карл завжди був серед своїх вояків, в гуштині подій. На лихо, за кілька днів до вирішального бою король поїхав оглядати форпости і був тяжко поранений в ногу, але не залишив поля бою – його привезли на ношах.

Радником шведського провідника був 70-річний гетьман України Іван Мазепа, який, на думку короля, досконало знав не тільки Україну, а й свого недавнього господаря – московського царя. Карл радів новому союзникові, без якого його військо опинилося б в скруті на чужій землі. Воно й тепер було в труднощах, бо вояки потребували харчів, фуражу для коней, а місцеві селяни не поспішали з постачанням, навіть чинили опір, коли вояки були надто настирливі у своїх домаганнях. Шведи вдавалися до покарань, а це тільки збільшувало напруженість. Зима була надзвичайно суворою, і шведи терпіли від браку помешкань і одягу,

що викликало хвороби. Шведам доводилося з бою брати Пирятин, Смілу, Веприк, Зіньків, які не впускали їх до себе.

Ще й Петро додав олії до вогню, коли восени 1708 року почав слати маніфести до українців, у яких писав про намір І. Мазепи передати „малоросійську землю“ під польське володіння, а церкви віддати уніятам. Себе виставляв цар захисником українського народу, навіть скасував деякі податки, а вищим духовним особам: митрополитові Йоасафові Кроковському, Черніговському архієпископові Іванові Максимовичеві та полковникам обіцяв „високу милість“. Українські старшини втікали від Мазепи до Петра. Невдалою для короля виявилася порада І. Мазепи узяти штурмом Полтаву. Полтава мала велике значення для ходу кампанії: вона стояла на схрещенні шляхів із Запоріжжя, Криму, Туреччини, Правобережної України, Дону, Московщини. Хто володів Полтавою, володів південним Лівобережжям. Крім того, в Полтаві були великі запаси харчів, фуражу, одягу, які зробив ще І. Мазепа. Проте, Полтава визнала владу І. Скоропадського, і в ній стояла велика московська залога (4,300 осіб), яку Петро все збільшував. Залого чинила запеклий опір, шведам довелося перейти від штурму до облоги.

Сили супротивників були нерівні. Петро мав разом з українськими полками Івана Скоропадського понад 50,000 вояків і 72 гармати (деякі джерела подають ще більші лічби). У війську І. Скоропадського був повернений із сибірського заслання білоцерківський полковник Семен Палій з своєю кіннотою. Шведів було не більше як 25,000, а більша частина їхніх гармат загинула під Лісною. Бракувало набоїв, запаси яких залишились в Батурині. Військо було втомлене суворою зимою та безнадійністю загальної ситуації. Але шведи вірили в щасливу зірку свого короля.

Під Полтавою шведи опинилися між двох вогнів: Полтава з одного боку і московське військо – з другого. Усе ж Карл XII вирішив розпочати бій 29 червня. Проте розвідники повідомили, що Петро почне наступ 28 червня, коли до нього прибуде 40-тисячна орда калмицького хана Аюки. Король вирішив випередити Петра I і блискавичним ударом розбити московське військо. Він наказав почати бій 27 червня і передав командування генералові Карлові Реншільдіві. О 2-ій годині ночі були вишикувані війська, о 5-ій ранку шведська піхота почала атаку московських укріплень.

Московська кіннота відкинула її. Тоді в бій вступила шведська кіннота, яка пододала москалів, але сильний гарматний вогонь змусив її відступити. Знову рушили шведські піхотинці, які заволоділи двома московськими редутами, але під вогнем супротивника відступили. Король наказав обійти московські редуты, але шведи знову потрапили під нищівний вогонь московських гармат і почали відхід в напрямі Будищанського лісу. Цар і король відновили бойовий порядок у своїх військах і о 9-ій год. росіяни пішли в наступ. Одночасно почали наступати і шведи. В жорстокій сутичці захитався центр шведської армії, почався її відступ до табору, який уже зайняли інші москалі. Гарматне ядро розбило ноші пораненого короля, який знайшов у собі сили сісти верхи, але коня під ним було забито. Король упав на землю і його винесли непритомного з бою. Це викликало серед шведів паніку. Страшним натиском та гураганним вогнем гармат московське військо примусило їх відступити, залишивши табір та масу полонених.

Частині шведів вдалося під командуванням генерала А. Левенгаупта пройти вниз Ворсклюю до Переволочної, де Карл XII і Мазепа з невеликою охороною переправилися на правий берег Дніпра, звідки подалися до турецьких володінь. Шведські вояки для переправи через Дніпро знайшли на Ворсклі пором і пригнали його на Переволоченський перевіз. Інші ламали обозні вози, кидали дошки в ріку й, лежачи на них, намагалися подолати ріку вплав. Їм допомагали запорізькі козаки, які хапалися за гриви коней і, допомагаючи у воді шведам, витягали їх на протилежний берег ріки. Інші нашвидкуруч робили плоты, прив'язували тонкі мотузки до кожного плота, а другий кінець затискали у своїх міцних зубах і так перепливали Дніпро.

Запоріжці передбачали свою долю і кидалися у Дніпро з надією перепливсти його, але не всі могли подолати течію і гинули. Ті, які потрапили в російській полон, були жорстоко страчені за наказом царя. Він вигадував найвитонченіші страти для них: одних звелів колесувати; інших поколотити багнетами; третіх звелів закувати в кайдани й заслати на каторгу до Сибіру. Сьомого липня близько 15,000 козаків, зголоднілих, змучених страхом, які переховувалися у різних нетрях і лісах, з'явилися до Петра в день його тріумфу над переможеним ворогом і віддалися на волю царя. Цар вдовольнився тим, що позбавив їх козацького звання й наказав розмістити

у різних українських селах. З числа запорожців, котрих захопили москалі у самій Січі, кожного десятого стратили, а інших заслали до Сибіру.

Чимало шведів залишилися в Україні, не маючи можливости повернутися на батьківську землю. Про них нагадують поширені в селах прізвища Швед, Шведенко, Шведченко та інші.

Після виходу з України шведів (17 тисяч полонених погнали на північ) новий гетьман Іван Скоропадській 17 липня подав на затвердження цареві дев'ять статей, на підставі яких Україна входила до складу Великої Росії. У сьомій з них було зроблено спробу зберегти Запорізьку Січ: „Хоч і добре те, що прокляті запорожці через зраду втратили Січ, але українці користалися звідти сіллю, рибою і звірями, тому просимо, аби нам дозволили їздити туди по здобич і щоб ні кам'янозатонський воєвода, ні гарнізон не чинили промисловцям кривд і перепон“.

Але цар Петро на таку статтю дав негативну відповідь: „Щодо цього буде зроблене остаточне визначення згодом, а тепер того дозволити неможливо, бо під цим приводом бунтівники запорожці можуть загніздитися на попередніх місцях і влаштувати бунтівничі зібрання“.

На початку 1710 року відбулося затвердження пунктів, на підставі яких гетьман І. Скоропадський був прийнятий під високодержавну руку государя, при чому було оголошено, що для відвернення на майбутні часи зради з боку гетьмана біля нього затверджували особливого з великоросіян чиновника, який мав за ним стежити.

Полтавська битва стала катастрофою для усїєї Європи – могутність після Полтави переходить до Росії, яка міцніє і перетворюється у велику державу. Україна з 1709 року втратила свою незалежність і перестала існувати як держава.

Під Полтавою тепер існує заповідник „Поле Полтавської битви“. У 1399 році на цьому полі відбулася битва між литовським князем Вітовтом та татарськими військами хана Едигея, яка поставила під сумнів існування Великого князівства Литовського і знаменувала початок просування Польщі на українські землі. У 1658 році на цьому полі відбулась битва між військами гетьмана Івана Виговського і полтавського полковника Мартина Пушкаря, який розв'язав в Україні громадянську війну. Битва коштувала

українському народові 50 тис. загиблих та знаменувала початок занепаду Української козацької держави, заснованої Богданом Хмельницьким.

У 1909 році було відкрито музей на полі Полтавської битви, який 1981 року оголошено державним історико-культурним заповідником „Поле Полтавської битви“. У 1994 році в музеї створено постійно діючу виставку „Козацька держава“. Заповідник „Поле Полтавської битви“ – єдиний в Україні, що входить до Міжнародної організації військово-історичних музеїв під егідою ЮНЕСКО і включений до всесвітнього туристичного маршруту.

З історією Полтавської битви пов'язано десять гранітних обелісків на місці редутів, пам'ятні знаки шведам від росіян, шведам під шведів, українським загиблим козакам, на місці переправи російської армії через Ворсклу, на місці командного пункту Петра I та ін.

У фондах музею історії Полтавської битви представлені холодна і вогнепальна зброя, медалі, монети, живописні полотна, портрети, ікони, гравюри, бойові прапори, однострої, старовинні книги, карти, грамоти та інші історичні документи першої половини XVIII ст.

Карл XII у Османській імперії мав статус почесного гостя, який невдовзі був змінений на статус полоненого. Перебуваючи далеко від Швеції, король активно керував країною, реформував податкову систему, вимагав виділення все більшої фінансової підтримки для задоволення потреб армії. У 1714 році король зміг залишити Османську імперію та повернутися до Швеції.

У 1716 році він зробив невдалу спробу напасти на Норвегію. Під час повторної кампанії 30 листопада 1718 року, перебуваючи у облогових траншеях поблизу норвезької фортеці Фредрікстен, король був вбитий: куля потрапила йому у голову. Шведський престол успадкувала його сестра Ульріка Елеонора.

Гетьман Іван Мазепа розпочав таємні переговори з Карлом XII, коли довідався, що Петро I має намір ліквідувати автономію Гетьманської держави. Він також мав побоювання, що Україна, на випадок шведської перемоги, буде видана на поталу Польщі. Несподіваний рух шведського війська в Україну змусив І. Мазепу відкрито перейти на бік Швеції. До шведського короля приєднався Запорізький кошового отаман Кость Гордієнко з 8-тисячним

військом. Генерали радили Карлові XII відступити на Волинь або йти на Москву через Харків. На цьому шляху була Полтава, і король за порадою І. Мазепи вирішив здобути фортецю штурмом. Українське військо не брало участі у битві і було частково приділене до охорони шведського обозу, частково – для облоги Полтави, охороняючи шведську армію від можливого обходу московським військом з заходу, що унеможливило росіянам зробити випад з фортеці. Після поразки шведів І. Мазепа помер у верезні 1709 року і був похований у Галаці.

ТАК ПОЧАЛАСЯ ДРУГА СВІТОВА...

3

Олександр БОЙКО

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ НАПЕРЕДОДНІ II СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Потрійні зазіхання

Напередодні Другої світової війни чітко визначилися три групи країн, зацікавлених у вирішенні українського питання. Перша група – СРСР, Польща, Румунія, Чехословаччина – країни, до складу яких входили українські землі. Їхня основна мета – втримати вже підвладні землі і приєднати нові. Друга група – Англія, Франція і частково США (тобто країни – творці Версальсько–Вашінгтонської системи), які своїм втручанням у вирішення українського питання або, навпаки, дипломатичним неутралітетом задовольняли свої геополітичні інтереси. Третя група – Німеччина, яка, борючись за „життєвий простір“, активно претендувала на українські землі, і Угорщина, яка, будучи невдоволеною умовами Тріанонського мирного договору 1920 року, активно домагалася повернення Закарпатської України. Драматизм ситуації полягав у тому, що багатомільйонний український народ самостійно не міг вирішити

українського питання. У цей час все залежало від балансу інтересів різних, насамперед великих держав і від співвідношення сил, які могли ці інтереси захистити.

Ініціатором рішучих дій у вирішенні українського питання напередодні Другої світової війни стала Німеччина. Через декілька місяців після приходу фашистів до влади – у березні-травні 1933 року – Розенберг здійснює напівофіційні візити до Локарно і Лондону, де під час таємних нарад з італійськими та англійськими політичними діячами обґрунтовує „план поділу Росії шляхом відриву від Рад України". Уже в червні 1933 року на міжнародній економічній і фінансовій конференції у Лондоні відкрито висувається вимога про передання гітлерівцям України „для раціональнішого використання цієї родючої території". Ця вимога міститься у меморандумі, проголошеному главою німецької делегації Гугенбергом. І хоч у відповідь на радянську ноту з цього приводу німецька сторона заявила, що зазначені у меморандумі твердження належать особисто Гугенбергові і не погоджені з урядом, – це був тільки дипломатичний маневр. Українські орієнтири стають дедалі чіткішими у фашистських планах зовнішньополітичної експансії. У 1936 році, виступаючи у Нюрнберзі на з'їзді нацистської партії, Гітлер заявив, що якби завоювати Україну, Урал і Сибір, то „кожна німецька господарка відчула б, наскільки її життя стало легшим".

Українське питання активно застосовувалося для заспокоєння західних держав. Так, у розмові з одним високопоставленим представником правлячих кіл Англії в Берліні у травні 1936 року Герінг підкреслив: „Ми вам гарантуємо, що... ніколи на вас не нападемо. Захопивши Україну, ми раз і назавжди встановимо економічну рівновагу і тим самим не тільки захистимо Європу від більшовизму, але й розв'яжемо всі проблеми, які стоять тепер перед Німеччиною"...

Намагаючись відвести від себе загрозу агресії та спрямувати її на схід, зіштовхнути нацизм з більшовизмом, уряди Англії та Франції пішли на Мюнхенську змову (29–30 вересня 1938 року), що поклала початок руйнації Чехословацької держави. Чехословацька проблема у цей період стала центральною в європейській політиці, а питання про подальшу долю Закарпатської України – однією з головних складових частин цієї проблеми.

Крім Німеччини, свою зацікавленість у подальшій долі Закарпатської України енергійно демонстрували Угорщина та Польща. Особливо активною була Угорщина, яка домогалася відокремлення чехословацької території, заселеної угорцями, і надання словакам і західнім українцям права на самовизначення. Таке „підлування" гортистів мало на меті не що інше, як приєднання до Угорщини усєї Чехословаччини та Закарпаття. Польща підтримувала угорські загарбницькі плани, сподіваючись на те, що, коли буде встановлено спільний угорсько-польський кордон у Карпатах, вона матиме змогу створити під власним керівництвом „інтермаріюм" – блок малих і середніх держав між Балтійським і Чорним морями і, таким чином, стати важливим суб'єктом європейської політики.

Маючи власні інтереси у цьому регіоні, а також боячись посилення держав, так би мовити, своєї вагової категорії, проти польських та угорських планів щодо Закарпаття виступили Румунія та Югославія.

Намагаючись хоч якось врятувати єдність республіки після приголомшуючого мюнхенського удару, чехословацький уряд при демонстративно мовчазній, вичікувальній позиції німецької дипломатії пішов на поступки у питанні словацької та української автономії. Увечері 10 жовтня радіо „Прага" повідомило, що Чехословаччина стала федерацією трьох народів: чехів, словаків та українців. Наступного дня уряд Праги офіційно надав автономію і визнав автономний уряд Карпатської України (яка назавжди позбулася назви „Підкарпатська Рутенія").

З проголошенням автономії Карпатської України Гітлер майстерно використовує українське питання як засіб тиску і шантажу у відносинах не тільки з противниками, а й з потенційними союзниками У цей період в Німеччині, очевидно, не лише з пропагандистською метою вивчається питання про створення „Великої України"... Однак, про нацистські плани щодо України більше й охочіше говорили на Заході, ніж у самій Німеччині, ніби вказуючи напрямок основного удару. Протягом останніх чотирьох місяців 1938 року в англійських газетах і журналах з'явилося понад 900 статей і заміток на українські теми. Аналогічна картина спостерігалася й у Франції. Характерно, що західня преса подавала „українські" пляни Німеччини як вирішену справу. За цих обставин позиція

Гітлера була надзвичайно обережною: зваживши всі "за" і "проти", він обрав роль арбітра у вирішенні долі українських земель, що належали Чехословаччині. 2 листопада 1938 р за рішенням німецько-італійського арбітражу у Відні Карпатська Україна мусила віддати Угорщині 1856 км² своєї території з населенням 180 тис. жителів, куди входили два найбільші міста: столиця Ужгород і Мукачів. Це рішення було своєрідним авансом Угорщині, яку Німеччина намагалася перетворити на свого сателіта. Водночас, зберігши Карпатську Україну, Гітлер залишив у своєму активі серйозні засоби тиску не тільки на Угорщину, яка не отримала всього, чого бажала, а й на Польщу та СРСР, за рахунок територій яких могла з часом бути створена „Велика Україна“.

Зміна на межі 1938–1939 років акцентів у зовнішньополітичному курсі Німеччини призвела до падіння влади у Хусті. Вона була зумовлена, очевидно, тим, що Гітлер, пам'ятаючи уроки Першої світової війни, вирішив не ризикувати і не вести війни на два фронти. Тому було зроблено ставку на встановлення „нового порядку у відносинах на Заході“, яке відсувало здійснення плянів на Сході і проєктів, що стосувалися України, на більш пізній час.

6 березня 1939 року Гітлер вирішив остаточно ліквідувати Чехословаччину, окупувавши Богемію і Моравію і давши дозвіл на окупацію Угорщиною Карпатської України,

18 березня 1939 року з нотою, у якій засуджувалися дії Німеччини та Угорщини, виступив СРСР. Проте ця заява була лише дипломатичним жестом. Сталінське керівництво могло нарешті зідхнути з полегшенням: Карпатська Україна не стала для Гітлера трампліном, а возз'єднання – приводом для стрибка на Радянську Україну.

Окрилений успіхами, Гітлер 3 квітня віддає таємний наказ вермахту готуватися до нападу на Польщу. І знову спливає „українська карта“. Збулося передбачення радника бюро міністра закордонних справ Німеччини Клейста, який в березні 1939 року прогнозував: „Гітлер, очевидно, пізніше має наміри знову ввести у німецьку гру українську карту, коли будуть здійснюватися німецькі плани на Сході. Він думає, очевидно, що українці знову приєднаються до нас, так як за будь-яких обставин вони залежать від німецької допомоги“.

Гітлер чудово розумів, що СРСР, маючи власні інтереси у Західній Україні, ні в якому разі не допустить, щоб цей вигідний стратегічний пляцдарм був зайнятий німецькими військами і таким чином перетворився у засіб постійного тиску на Радянський Союз. Розглядаючи війну з Польщею як прелюдію до агресії проти Франції та Англії, керівництво "третього райху", очевидно, вирішило, що настав час для такого альянсу з СРСР, який вже давно уявлявся Гітлеру у вигляді тимчасового "союзу для війни".

Напередодні остаточної ліквідації Чехословацької держави та окупації Карпатської України угорськими військами німецька преса раптово припиняє публікацію антирадянських статей, Геббельс категорично забороняє газетам друкувати матеріали про українське питання і вмещувати мапу України. Цей жест було помічено у Москві, і вже 10 березня 1939 року, виступаючи на XVIII з'їзді ВКП(б), Сталін зазначив, що невщухаюча галаслива кампанія на Заході навколо „українського питання“ має на меті „розлютити Радянський Союз проти Німеччини, отруїти атмосферу і спровокувати конфлікт з Німеччиною без видимих на те підстав". Проте вся тональність виступу, зроблені акценти свідчать про реальність зближення з німецькою стороною...

Вже в червні, коли терміни нападу на Польщу дедалі більше наближалися, позиція німецької сторони стає жорсткішою. У цей час статс-секретар Міністерства закордонних справ Німеччини Вайцекер відповідно до особистої інструкції Гітлера ставить радянську сторону перед альтернативою: "Ви можете бути або нашими друзями, або нашими ворогами...". У керівних колах Радянського Союзу вважали міжнародне становище своєї країни несприятливим для конфлікту з нацистською Німеччиною, що значною мірою і зумовило зближення між Берліном та Москвою. Проте поступатися своїми інтересами СРСР не збирався. Вже у завершальній фазі переговорів з міністром закордонних справ Німеччини Ріббентропом ввечері 22 серпня 1939 р. радянське керівництво висунуло вимоги про визнання інтересів СРСР на Балтиці, у Південно-східній Європі, а також про відмову Гітлера від плянів типу „Великої України“. І лише задоволення цих вимог відкрило шлях до укладення договору. 23 серпня 1939 р. Молотов і Ріббентроп підписали договір про ненапад між СРСР і Німеччиною терміном на 10 років. Крім цього, було підписано і таємний протокол, який містив положення, що стосу-

валися українських земель: „У разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до Польської держави, межа сфер інтересів Німеччини і СРСР приблизно буде проходити по лінії рік Нареву, Вісли і Сяну". Тобто, відмова райху від претензій щодо України набула форми розмежування „сфер інтересів“.

Отже, ліквідацією Карпатської України Гітлер досягав трьох важливих для себе тактичних цілей: ще міцніше прив'язував до антикомінтернівського пакта Угорщину; забезпечував нейтралітет Польщі; певною мірою заспокоював СРСР, створюючи передумови для подальшого зближення.

Входження західньоукраїнських земель до складу СРСР

1 вересня 1939 року німецькі війська перейшли кордони Польщі, з цим почалася Друга світова війна. За цих обставин СРСР, незважаючи на домовленість, не поспішав зі вступом у війну, не активізував він своїх дій і після звернення 3 вересня Ріббентропа, у якому той цікавився, чи не бажає Радянський Союз зайняти територію, що входить у сферу його інтересів. Зайнявши вичікувальну позицію, Сталін намагався перекласти всю відповідальність за агресію проти Польщі на Гітлера. Ця демонстративна пасивність радянської сторони зумовлювала все більшу невизначеність в „українському питанні“. Успішний для Берліну розвиток воєнних подій у Польщі робить його позицію жорсткішою, і німецька дипломатія вдається до певного тиску. Так, у телеграмі послу в Москві Шуленбургу 15 вересня 1939 року Ріббентроп висловив призначену для Сталіна думку: "Якщо не розпочнеться російська інтервенція, неминуче постане питання про те, чи не утвориться в районі, що лежить на схід від німецької зони впливу, політична пустка. Оскільки ми, зі свого боку, не маємо намірів здійснювати будь-які політичні чи адміністративні дії на цих територіях, крім того, що є необхідним для воєнних операцій, то без такої інтервенції Радянського уряду тут можливе утворення нових держав". І це були не просто слова, адже ще 11 вересня 1939 року абвер не покидала думка про повстання українців у Галичині, а 12 вересня високопоставлені керівники вермахту (Кейтель, Йодль, Канаріс, Лагоузен) і Ріббентроп вели мову про можливість одного з варіантів поділу Польщі і створення Західньоукраїнської держави. Одразу ж після цього у Відні Канаріс мав зустріч з головою проводу українських націоналістів за кор-

доном А. Мельником, у ході якої говорив йому про можливість чи, скоріше, імовірність незалежності Західньої ("Галицької") України.

А. Мельник настільки повірив Канарісові, що наказав готувати список членів західньоукраїнського уряду.

Так і не дочекавшись повідомлень про падіння Варшави чи про втечу польського уряду за кордон, Сталін віддає наказ розпочати військові дії проти Польщі. 17 вересня 1939 року радянські війська перейшли польський кордон. Червона армія все ж не встигала зайняти до приходу німців усі території, що входили до радянської „сфери інтересів“. Так, зокрема, сталося з Дрогобичем, Стриєм та іншими населеними пунктами та територіями, які були зайняті німцями вже 17–18 вересня. Логічно постало питання розмежування. 22 вересня К. Ворошилов і військовий аташе Німеччини у Москві Кюостріг узгодили демаркаційну лінію для військ двох сторін, що відповідала умовам таємного протоколу від 23 серпня. Внаслідок цього німецькі війська мусили залишити землі між Бугом і Віслою.

Під час розмежування між радянськими і німецькими військами сутичок майже не було. Однак сталося збройне зіткнення поблизу містечка Винники (у районі Львова), внаслідок якого були жертви з обох сторін. Характерно, що після цього інциденту командування німецького гірськострілецького полку, який брав участь у сутичці, попросило пробачення. На цьому етапі війни Гітлер сваритися зі Сталіним не хотів.

28 вересня 1939 року був підписаний радянсько-німецький договір про дружбу і кордоні. Згідно з домовленістю, кордон пройшов по так званій „лінії Керзона“. Переважна більшість території Західньої України увійшла у межі СРСР. Проте, бажаючи домогтися контролю над Литвою, Сталін не наполягав на приєднанні до УРСР Лемківщини, Посяння, Холмщини і Підляшшя. Тому ці українські етнічні території (майже 16 тис. км² з 1,2 млн. населення) опинилися під німецькою окупацією.

Радянсько-німецьке співробітництво, розпочате договором про ненапад, Гітлер дуже влучно назвав "шлюбом за розрахунком". Є серйозні підстави вважати, що таким воно було і для радянського керівництва, оскільки принципові моменти процесу "збирання" українських земель під крило СРСР вирішувалися саме на

німецько-радянській дипломатичній кухні. 23 червня 1940 року, на другий день після офіційної капітуляції Франції і підписання перемир'я у Комп'єні, Молотов у зверненні до німецької сторони зазначив, що „вирішення бессарабського питання не терпить більше зволікань“, піднімав він також питання і про Буковину.

26 червня 1940 року радянська сторона звернулася з заявою до уряду Румунії про необхідність мирного повернення Радянському Союзові Бессарабії, а також про передання йому Північної Буковини, населеної переважно українцями.

Німеччина, побоюючись того, що у разі виникнення радянсько-румунського збройного конфлікту вона може позбутися румунських поставок харчів, фуражу і особливо нафти, порадила уряду Румунії піти на поступку. При цьому Берлін запевнив, що ця „поступка“ буде мати тимчасовий характер (як сказав Гітлер, „віддайте, я скоро поверну!“) і що Німеччина допоможе не тільки повернути втрачену територію, а й завоювати нові. Пізніше Антонеску визнавав, що у розмові з ним Гітлер запевняв: за „допомогу у війні Румунія зможе окупувати радянську територію аж до Дніпра“.

28 червня 1940 року румунський уряд заявив про свою згоду передати Радянському Союзу Бессарабію і Північну Буковину. Завдяки цьому населення України збільшилося на 8809 тис. осіб і на середину 1941 року становило 41 657 тис., а територія розширилася до 565 тис. км². Процес консолідування української нації вступав у завершальний етап. Однак, досі серед істориків немає єдності в оцінці суті та характеру цього процесу, і тому різні дослідники по-різному називають сам факт входження українських земель до складу УРСР напередодні Другої світової війни: „анексія“ (Д. Боффа), „включення“ (Н. Верт), „формальне інкорпорування, назване возз'єднанням“ (А. Жуковський, О. Субтельний), „возз'єднання, що носило характер акції окупаційного типу“ (С. Кульчицький).

Однак, попри всю неоднозначність та суперечливість політики сталінського режиму в західноукраїнських землях, більшість істориків дійшли висновку, що возз'єднання українців у межах однієї державної структури вперше за багато століть було надзвичайно визначною подією, важливим кроком у розв'язанні українського питання.

Між тим „медовий місяць“ радянсько-німецького „шлюбу за розрахунком“ підходив до кінця. 18 грудня 1940 року Гітлер

підписує директиву № 21 (плян „Барбаросса“) – плян нападу на СРСР, основна ідея якого була висловлена ще п'ятнадцять років тому у „Майн кампф“: „Коли ми говоримо сьогодні про придбання нових земель і нового простору в Європі, то насамперед думаємо про Росію та про підкорені їй окраїнні держави... Ця колосальна імперія на Сході дозріла для її ліквідації...“.

Напад Німеччини на СРСР

22 червня 1941 року після сигналу „Дортмунд“ фашистська Німеччина раптово напала на СРСР. Сконцентровані у мобільні угруповання „Північ“, „Центр“ і „Південь“ німецькі армії швидко просувалися на Ленінград, Москву та Київ. До середини червня фронт стратегічного наступу гітлерівських військ досяг 3000 км, глибина вторгнення на головних напрямках – 400-600 км. За три тижні війни 28 радянських дивізій було повністю розгромлено, а ще 72 дивізії втратили понад 50 відс. особового складу. Уже 16 липня Гітлер ставив питання про приєднання до третього райху радянських територій – України, Білорусії, Прибалтики та інших районів.

Український напрямок для Гітлера був одним з головних, і це чітко виявлялося у процесі експансії проти СРСР. Уже 18 серпня 1941 року він припиняє наступ на Москву і переорієнтовує вістря головних ударів на Ленінград і Київ, наголошуючи, що наступ на столицю України – „безпосереднє стратегічне завдання“.

Поразки радянських військ в Україні та Криму різко змінили ситуацію на користь німців. Оволодівши стратегічною ініціативою, вони 28 червня 1942 року розпочали широкомаштабний наступ. 22 липня 1942 року, після захоплення гітлерівцями м. Свердловська Ворошиловградської області, вся територія Української РСР була остаточно окупована.

Місце України у плянах фашистів

Початок війни проти Радянського Союзу означав, що німецькі плани щодо українських земель фактично вступили у вирішальну фазу свого практичного здійснення. І ось саме на цьому етапі економічні інтереси третього райху почали різко домінувати над політичними розрахунками. Про це свідчать документи. 21 червня 1941 року Гітлер писав у листі до Мусоліні: „Що стосується бо-

ротьби на Сході, дуче, то вона, напевне, буде тяжкою. Проте я ні на секунду не сумніваюся у значному успіху. Передусім я сподіваюся, що нам пощастить забезпечити на тривалий час на Україні загальну продовольчу базу. Вона послужить для нас постачальником тих ресурсів, які, можливо, знадобляться нам у майбутньому“.

Ще чіткіше домінування економічних інтересів над політичними міркуваннями простежується у матеріялах наради Гітлера з керівниками райху, що відбулася 16 липня 1941 року. У відповідь на пропозицію Розенберга дозволити в Україні певний культурний розвиток, деякий потяг до незалежності, відкрити у Києві університет, Герінг різко відповів: „...Ми повинні спочатку думати, як забезпечити себе продовольством, а до всього іншого справа дійде набагато пізніше“.

Ще в січні 1940 року за наказом Гітлера було розпочато роботу над стратегічним „Генеральним пляном Ост“. Він складався з програми-мінімум, розрахованої на період війни, та програми-максимум – на повоєнний час. Програма-мінімум мала на меті максимальне використання для успішного ведення війни економічних та трудових ресурсів завойованих на Сході територій, насамперед продовольства України та нафти Кавказу. Знищенню підлягали радянські керівні політичні кадри, комуністи, євреї, цигани. Населення, що лояльно ставилося до нацистського режиму, могло існувати, працюючи на завойовників.

Програма-максимум забезпечувала домінування німецької нації на окупованих територіях. Для цього планувалося: фізичне знищення слов'янських народів; часткове онімечення „нордичних груп населення“, що є у складі СРСР; підриг біологічної сили слов'янських народів. („Метою німецької політики щодо населення російської території, – писав у своїх зауваженнях до „Плян Ост“ доктор Ветцель, – є доведення народжуваності росіян до значно нижчого рівня, ніж у німців... Поки ми зацікавлені в тому, щоб збільшити чисельність українського населення на противагу росіянам. Проте це не повинно призвести до того, що місце росіян займуть з часом українці“); масові депортації населення (планом передбачалося переселення 65 відс. українців з Західньої України до Сибіру).

Фашистський окупаційний режим

Територію СРСР Гітлер називав „великим пирогом“, для освоєння якого необхідно, по-перше, оволодіти ним, по-друге, управляти, по-третє, експлуатувати. Дотримуючись клясичної формули всіх завойовників „розділяй і владарюй“, фашисти не тільки зберегли, а й значно посилили розчленування українських земель: Закарпаття ще 1939 року було окуповане Угорщиною; Північна Буковина, Ізмаїльщина та „Трансністрія“ (Задністров'я – землі між Південним Бугом і Дністром з центром в Одесі) були підпорядковані Румунії; „Дистрикт Галичина“ приєднувався до створеного гітлерівцями на польській території „Генерального губернаторства“; на окупованій території УРСР створювався райхскомісаріят „Україна“ (339,2 тис. км²); Чернігівська, Сумська, Харківська і Ворошиловградська області УРСР та територія Криму перебували під владою воєнних властей.

Райхскомісаріят „Україна“ очолив Еріх Кох, якого у третьому райху називали „другим Сталіном“.

Пограбування України здійснювалося німецькою грунтовністю і педантичністю. Була створена система грабіжницьких заготівельних органів. Найбільшим було „Центральне торговельно-товариство Сходу“, яке мало 30 комерційних відділів з 200 філіялами на місцях. Завданнями „Товариства“ були облік, вилучення і переробка усієї сільськогосподарської продукції на окупованій території. У його операціях брало участь 250 німецьких сільськогосподарських фірм. Від початку окупації до березня 1944 року тільки завдяки „зусиллям“ „Товариства“ з України було вивезено 9,2 млн. тонн зерна, 622 тис. тонн м'яса та мільйони тонн інших продуктів, для перевезення яких було задіяно 1418 тис. вагонів.

Велику надію покладало керівництво третього райху і на українську промисловість. „Де ще існує регіон, – говорив у жовтні 1941 року Гітлер, – в якому виплавляли б залізо вищої якості, ніж українське залізо? Де можна знайти більше нікелю, вугілля, марганцю, молібдену? Україна має такі запаси марганцю, що навіть Америка йде туди за постачанням. І, окрім того, ще скільки інших можливостей!“ Однак, поставити собі на службу промисловий потенціал України у повному обсязі фашистам не вдалося: якщо до війни у Донбасі добувалося 95 млн. тонн вугілля на рік, то при

німцях лише 3-4,8 млн. тонн. Така ж ситуація була і в інших галузях промисловости.

Важливим економічним ресурсом було багатомільйонне населення України. Вже 5 серпня 1941 року Розенберг підписав наказ про введення трудової повинности в окупованих східних областях. Поступово вікові межі для тих, хто підлягав повинности, були розширені. Спочатку це були люди віком від 18 до 45 років, а незабаром – від 14 до 65 років. Окупаційний режим вимагав від жителів України рабської покори і виснажливої праці. „Ми – раса панів і повинні управляти жорстко, але справедливо... – цинічно заявив, виступаючи у Києві 5 березня 1943 року райхскомісар Е. Кох. – Я витисну з цієї країни все до останньої краплини... Місцеве населення мусить працювати, працювати і ще раз працювати...“.

Поразка під Москвою змусила Гітлера провести тотальну мобілізацію у Німеччині, що зумовило гострий дефіцит робочої сили у господарчому секторі Третього райху. Саме тому в цей час розпочинається широкомасштабне використання примусової праці населення окупованих країн. З 2,8 млн. молодих людей, вивезених з Радянського Союзу до Німеччини, 2,4 млн. були вихідцями з України.

Характерною рисою „нового порядку“, який запроваджувався гітлерівцями на окупованих територіях, був нестримний кривавий терор. У жовтні 1941 року Україна спізнала свою першу Хатинь: село Обухівку було спалено, а все населення розстріляне. За час окупації подібні варварські акції фашистами були проведені у 250 населених пунктах республіки.

Фашисти діяли без огляду на будь-які норми моралі. Жертвами масових розстрілів у Києві стали 195 тис. осіб, у Рівному – 99 тис., сотні тисяч мирних громадян було знищено у Вінниці, Харкові, Житомирі, Полтаві та інших містах України. Поступово гітлерівський терор все більше набуває рис систематичності – з німецькою педантичністю здійснюються каральні акції, створюються гетто і концентраційні табори. 7 грудня 1941 року побачив світ підписаний Гітлером декрет, відомий під назвою "Ніч і туман". Його суть полягала у тому, що кожен, хто буде чинити опір фашизму, має безслідно зникнути: його або страчували, або забирали до концентраційного табору однієї з окупованих країн. У самій Україні було створено 50 гетто і понад 180 великих

концентраційних таборів. „Фабрики смерти" діяли у Києві, Львові, Дніпропетровську, Кіровограді та інших містах.

Під час окупації населення України зменшилося на 13,6 млн. осіб (за іншими даними – на 14,5 млн.)

Перші кроки германізації шляхом колонізації земель України були здійснені в 1942 році. У цей час у 486 українських селах проживало 45 тис. німецьких колоністів. У липні 1942 року Гітлер переносить свій генеральний штаб з Растенбургу (Східня Прусія) в околиці Вінниці. У зв'язку з цим у грудні 1942 року після виселення місцевого населення на території у 500 км², що охоплювала частину Вінницької та Житомирської областей, було створено „німецьку переселенську округу Хегевальд", у якій проживало 9 тис. осіб. Це був своєрідний зародок колонізаційного потоку, що могутньою хвилею мав поширитися на значну територію України, і лише перелом у ході війни поклав край експансивним зазіханням фашистів.

Отже, у практиці фашистського окупаційного режиму в Україні виконання тактичних завдань експансії, пов'язаних з веденням війни (забезпечення продовольством, матеріальними і людськими ресурсами потреб німецької воєнної машини, придушення будь-якого опору місцевого населення, вивільнення від українських жителів шляхом фізичного знищення, депортацій та вивезення на роботу до Німеччини „життєвого простору" для арійської раси) створювало базу для здійснення головного стратегічного завдання – колонізації значної частини окупованих українських земель, заселення її німецькими переселенцями.

(Уривок з праці Олександра Бойка „Історія України", Київ, 1999 рік)

Анджей КАЛІНІН

ВІЙНА – ВЕЛИКЕ ЛИХО УКРАЇНИ

---

70 років тому з нападу Німеччини і СРСР на Польщу почалася Друга світова війна – велетенське криваве протистояння двох груп держав. Особливо великих втрат у цій війні зазнала Україна, територією якої двічі прокотилися фронти супротивників, а населення було змушене брати участь в боях з обох боків. Початком війни для українців став день 17 вересня 1939 року, коли Червона армія перейшла державний кордон Польщі. Спершу ця подія видалася українцям західніх областей позитивною, адже тепер возз'єдналися дві частини України, здавна поділені між Російською та Австро-Угорською імперіями, пізніше – між СРСР і Польщею. Але досить швидко з'ясувалося, що комуністична влада принесла в західні області України страшне поневолення, репресії, пограбування, вивезення мешканців до Сибіру. Жертвами Кремля стали і поляки, і українці. Про долю польських вояків у вересні 1939 року йдеться в книзі Анджея Калініна „І Бог про нас забув“, уривок з якої вміщуємо з деякими скороченнями, у перекладі українською мовою.

Війна почалася для нас 17 вересня 1939 року... Знаю, знаю, не раз бачив кінострічки про те, як німецькі вояки ламають прикордонні стовпи 1 вересня 1939 року, нападаючи на Польщу. Багато років нам це показували. І добре. Історія є історією і її треба пам'ятати. Але чому ж про ту іншу війну, більшовицьку, яка зі сходу на нас напала, десятиріччями й словом не згадували, ніби тієї війни взагалі не було?

А я бачив ту війну на власні очі. І „советів“ сам бачив. Тож хоча б для історичної правди треба сказати, що тоді, у вересні, два вороги одночасно звалилися на Польщу. Ніхто тоді не знав, котрий з них буде гірший, грізніший, бо обидва були страшні і жорстокі.

Того ранку день починався, як звичайно. Усе про німців йшла мова. Був один ворог, німецький, і проти нього укріплення будували. Уся наша армія, біля східнього кордону згрупована, на захід дивилася. Щоб там не казали історики, а була ця армія добре забезпечена, нагодована, належно навчена.

Позаду, за нашими окопами, село спало спокійно, а за ним густі гаї темніли. Звідти долітали пахощі різні – то м'яти, то трави скошеної... Саме тоді командир компанії Казимір Курейко наказав по воду їхати, бо в сільських криницях вже суша настала.

Ми з Франеком коней запрягли і рушили фурманкою повільно, через поле навскоси до польової дороги, що від лісу починалася. Раптом від лісу, де поміж старими липами шлях той починався, почувся тупіт кінських копит. Він усе зростав, аж над деревами з'явилася сіра курява, що повільно до неба здіймалася.

І тоді між хмарами літак озвався і голосно заторохтів в ранковій тиші. Мабуть, німці ранковий наліт почали... Франек зупинив коней, почали ми літак в небі шукати. Був... Над лісом з'явився і летів у бік шляху з липами. Гурчав так голосно, ніби кілька їх було в небі. Налякані птахи кинулися врозтіч. А літак уже був близько і над нами прогуркотів.

Якийсь дивний був той літак. Може, німці нову модель впровадили, бо ми раніше таких літаків не бачили. Гарчав важко, ніби висів у повітрі, а гранчастий був, ніби з дощок складений. Чотири крила мав спереду, по два з кожного боку. Два летуни в ньому сиділи. Один з них карабін мав в руках і з нього стріляв завзято.

Аж на шляху стало видно вершника польського. В уніформі і шоломі. Мчав у напрямі штабу полку спішно, як шалений. Пил від копит високо над деревами здіймався. Мабуть, той пил побачив летун, бо завернув і на шлях полетів. Почулися в небі вибухи... Черги з кулемету сипонули – одна, друга... Постріляне листя з дерев долу полетіло.

Кінь на шляху вже з останніх сил мчав, а літак над ним низько гнався, ледь верхів'я дерев не торкався. Раптом з виттям двигуна він різко відвернув від дерева і ми побачили червону зірку, на крилі намальовану. Так, то була радянська зірка.

– А що він тут робить? – здивувався я. – Мабуть, небом помилився і до Польщі потрапив.

Ні, не помилився він, бо відразу й інші літаки за ним прилетіли. Гуркіт у небі був оглушливий. Скрізь було чутно скрегіт кулеметів і виття моторів. Над шляхом – дим і курява. А коли літаки до лісу відлетіли і на мить стало тихіше, почули ми болісне іржання коня, його стогін жалісливий... Був то плач такий проникливий, такий великий, який тільки у смертельно пораненої істоти можливий...

...Кожен вояк знає, що летючки, що падали, перерву битви означали. Тепер москалі не перешкоджатимуть нам у читанні. Уся ж пропаганда там написана. То люди, як то люди, побігли ці картки збирати. Цікавість була сильніша від страху. Вже кожен вояк летючку в руках тримав і на ній написане читав уважно. Хто не вмів літери складати, той іншого слухав:

„Польські солдати! Перед вами стоїть непереможна Робітничо-селянська Червона армія. Вона несе вам мир і свободу. Переходьте на бік трудящих міста й села. Арештовуйте своїх офіцерів, а в разі опору – вбивайте! Ви оточені. Дальший опір принесе вам смерть. На вас чекає братній радянський народ. Хай жива Червона армія! Хай жива дружба народів Радянського Союзу і Польщі!“

Ще далі були різні обіцянки написані, як то у більшовиків прийняте, а потім погрози, що перебують нас усіх, якщо не послухаємо. Також писалося, що пролетарі усіх країн мають об'єднатися. Читав я ту летючку і очам своїм не вірив. Як це? То вже Польщі немає і ніколи не буде? Як це можна зброю кинути і до неволі йти? Як це офіцерів вбивати? А наш полковник? Таж він поляк і як батько до вояків наших?

Страшна мить настала. Час нервів, страху і важких рішень. Хвилини минали, ніхто з стерні на підвівся, ніхто карабін не кинув, ніхто на бік трудящих не перейшов. Короткий час між життям і смертю.

...Коли луна вибухів під хмарами затихла, підвелось з стерні три наші офіцери і білою хусткою стали махати. Це були наш полковник, ксьондз і командир третьої компанії. Гармати негайно перестали стріляти. А вони йшли стрімким кроком просто в бік радянської дружби, яка з танками на боках перед ними стояла. Вже до перших хат дісталися. Тоді вибігло до них кілька червоноармійців з наставленими багнетами.

Чекали ми терпляче, а вони не поверталися. Аж ось між хатами два чоловіки з'явилися і з білим прапором до нас рушили. Це не були наші старшини. Навпроти „советам“ вийшов наш офіцер. Віддали честь собі. Наш – двома пальцями, а ті – усією лапою. А невдовзі ми дізналися, що москалі нам п'ять хвилин на роздуми дали, після чого танки нас переб'ють до єдиного. Без попередження. Маємо з землі встати, карабіни обома руками над головами піднести і просто до села йти. Там радянська неволя для нас настане...

...Страшний то був вид. Безперервно, один за одним вояки наші проходили обіч радянських переможців і кожен своє спорядження на купу кидав. Ніч була темна, місяць за хмарами сховався, слабкий ще був, то не освітлював нічого, тільки висів на небі.

Тоді до середини наблизився молодий підхорунжий, бо його черга припала. Сталося це так швидко і несподівано, що ніхто навіть не встиг збагнути, що сталося на освітленій галявині. Бачили тільки, що підхорунжий стрибнув вперед між танками і зник у темряві за кордоном москалів. На мить було видно, як біжить він, нахилений, в руці карабін тримаючи. Але й більшовики отямилися, кинулися слідом. Така стрілянина почалася, що не збагнути, чи за втікачем стріляють, чи для страху нашого... За танками стрілянина вщухла і чутно було тільки лайку російську. Привели його з руками назад викрученими. Били в обличчя і по голові. Потім кинули на землю, до ніг свого командира. А той стояв зі складеними руками й дивився, як в'язень підвестися хоче, але не може. Усе ж встав і, гамуючи біль, навіть усміхнувся. Побачили це червоноармійці і знову кинулися його бити.

– Постойте! – закричав командир.

Зупинилися вояки, а він неспішно підійшов до підхорунжого, лапою за волосся його вхопив, подняв голову його, але з землі сам піднести не міг, то червоноармійці підскочили і підняли в'язня. Командир його оглянув уважно і показав пальцем на чоботи:

– Снімай сапогі!

Той ніби не зрозумів наказу, бо підвів чоло і командирові в очі подивився. Хвилю так стояли, але більшовик розсердився і дістав наган, що й нього за пасом стирчав.

– Ну, бистро! Снімай сапогі!

Не знаю, чому він чекав і чоботи не знімав, але командир рукою знак подав і двоє до в'язня підскочили, на землю звалили і чоботи стягнули. Командир узяв їх, зазирнув всередину, пальцем до підшви постукав і под пахвою чоботи затиснув. Потім до підхорунжого підійшов. Той стояв перед ним босий, в розірваному мундирі...

– Маладець! – сказав командир. І пістолетом голову в'язня догори підняв. Хвилю він дивився йому в обличчя, а потім вистрелив у шию з нагана, якого у правиці тримав. І це було все. Луна покотилася, різка й голосна, і затихла десь там, у темряві. Два червоноармійці підійшли до підхорунжого, узяли його за руки і ноги, розгойдали й кинули на купу карабінів.

...І знову новий десяток на станцію запровадили, де перевірка проводилася. Видно запитання були легкі, бо швидко йшло. Надія серцях зростала, а з з граючого авта пісня про Катюшу лунала усе голосніше. Звучала весела музика, а десь далі чулися постріли карабінів. Не знаю навіть, як дійшов до столу і перед особливою комісією став.

Тільки тепер огледівся довкола себе. Побачив вояків з карабінами, по під стінами густо розставлених. Серед залі стояв стіл масивний, червоним полотном накритий. Близько комісії вояк червоний прапор тримав, трохи до землі його нахиливши.

Почекальня невелика була, дуже засмічена, повна недопалків від цигарок і пошматованих паперів. Серед сміття була картина у дерев'яній рамці, на якій білий орел був зображений. Шиба у ній була потовчена і скло довкола розсипане. Кожен вояк, до почекальні приведений, мусів спершу на орла наткнутися, а вже потім перед червоноармійцями стати.

За столом сиділи три офіцери. Обличчя молоді мали, але вирази серйозні, службові. Коли я перед комісією став біля столу, в залі була мовчанка, ніхто й словом не озвався. Тільки з вулиці чутно було веселу пісню про квітнучі яблуні та груші.

– Підійди сюди! – сказав командир, що сидів у центрі і рукою до мене махнув. – Солдат?

– Так, пане.

– Офіцер, переодягнений у солдатську шинелю, так? Ми усе знаємо!

– Ні, пане офіцере, – відповів я. – Звичайний солдат. Старший стрілець Антон Тухольський.

Навіть важко уявити, як він на мене розсердився. Почервонів увесь і кулаком сильно в стіл гримнув.

– Ще раз мені скажеш „пане офіцере“, то накажу тебе різстріляти! У нас панів нет! І не оскорляйте советскую власть! Понял?

Потім почав папери перекладати, трохи заспокоївся і запитав:

– То кажи, хто ти такий?

– Старший стрілець Тухольський!

– Це ми чули. Брехня!

– Богом присягаюся, що ні!

– А ми у ваші забобони не віримо. То як без твого Бога маємо повірити, що ти правду кажеш? Але маємо випробуваний спосіб на таких, як ти. Радянська влада без помилки кожного брехуна викриває. Запам'ятай собі. А тепер кажи, хто ти є?

– Та кажу – Тухольський, син Блажея і Вероніки.

Тут інший заговорив:

– Послухай мене, Антон Тухольський. Ти легко доведеш комісії, що не брешеш, що ти пролетар з селянської класи. Батька і матір своїх знаєш?

– Та як же мав би не знати?

– Ясно. Правду кажеш. А коли ти син експлуатованих селян, то маєш знати вождів світового пролетаріату. Так звичайно, як своїх батька і маму занеш. Подивися лишень, хто це у газеті зфотографований? Якщо ти пролетар, то відразу скажеш.

Дивлюся на портрет і думаю, що вже десь його бачив. Але де? Хто це може бути? Чоло лисе, очі примружені. Азіят якийсь. Монгол. На органіста з Стрілковиць схожий. А той офіцер газету знову на стіл поклав та й каже:

– То навіщо ж ти брешеш? Сорому у тебе немає! Пролетаря удаєш, а великого Леніна впізнати не можеш!

Обернувся від мене і махнув рукою зневажливо. Знову тихо стало. Аж командир, що головував у комісії, каже:

– Усе зрозуміло! Уся правда про тебе відкрилася. Я тобі казав, що радянську владу не обманеш. Погано із тобою, Тухольський.

Я й сам бачу, що погано. Тоді той офіцер, що польською мовою говорив, каже:

– Щоб було справедливо, по пролетарському, даю тобі, Гухольський ще одну шансу.

І узяв з столу картку з портретом й усім показав, щоб бачили.

– Ну цю людину ви впізнаєте. Навіть малі діти його знають. Це батько всіх пролетарів, в усьому світі.

Дивлюся на портрет і не можу впізнати. Не знаю такого. Може діти його й знають, а я вперше бачу. Мабуть, якийсь військовик, бо шапку має круглу. Вуса великі. Та звідки ж мені знати усіх більшовицьких святих, як я до війни ледве літеру до літери міг скласти, а газету, єдину на усе село, тільки до вчителя приносили. Тож не дивно, що я мовчки стояв перед офіцером, котрий портрет Сталіна в руках тримав.

– Ну і хватіт! – озвався голова комісії.

Руку підніс і на двері показав:

– Увести!

Жах мене охопив, бо збагнув, що мене за шпигуна визнали і смертний вирок винесли. Підніс руку, щоб спітніле чоло витерти. І тут вояк, що за руку мене вже вхопив, раптом білу картку з-під мого рукава вихопив. Була вона зім'ята, волога... То та летючка, що з літака до нас кидали. Тепер уся комісія її уважно читала. Потім один з офіцерів підніс догори летючку і у повітрі нею помахав:

– Звідки це у тебе?

– З літака скинули?

– І ти її підняв, прочитав й усе зрозумів? То ти сам добровільно на радянський бік перейшов, коли нашу летючку проитав? І не боявся, що тебе застрелять як дезертира?

– Та боявся... Але куди ж мені йти тепер? Я ж робітник, то до радянської влади тікав, яка випала нагода.

Скажете, що до брехні я вдався? Але на тій війні ніхто не знав, що порядне, людське, а що – більшовицьке. Брехня правдою стала, правда – брехнею. Тоді командир запитав, чого ж я відразу не сказав, що з Війська Польського утік, аби до Червоної армії дістатися.

– Та я, знаєте, змалку був такий загуканий, до начальства несміливий, – кажу.

Комісія почала поблажливо усміхатися. Так дорослі усміхаються до дитини або до якогось дурника.

– Ось бачите самі, як польські пани затуманили бідного пролетаря. Цей чоловік з простого люду походить, в темряві жив і тільки

клясовий інстинкт допоміг йому знайти свої трудящих товаришів. І ця летючка найкраще про нього свідчить.

І як швидко вони повірили в усе, що я їм наплів? Може дуже хотіли повірити? Вони усе для пропаганди робили, то може і я тепер для них став такою пропагандою? Тепер вони до мене тільки „товаришу“ говорили.

– Вітаємо вас, товаришу, у великій родині радянських людей. Для того сюди прийшла Червона армія, крові й поту не жаліючи, щоб таких як ви з буржуазного ярма визволити. Але ворог не спить! Подивіться-но, скільки тут підозрілих типів намагалися себе за робітників видати. Але вчить нас товариш Сталін, що краще нехай сто невинних загине, ніж один ворог живим залишиться. Така пильність для справи комунізму потрібна!

Потім мене до інших вивести наказав. Було нас 19 осіб. Раптом двері відчинилися і увійшли кілька вояків з багнетами на карабінах.

– Собірайся, бисто! – почали кричати. Рушили ми широкою дорогою, а обіч йшли солдати з карабінами. Ледве за скрут шляху вийшли, як побачили великий яр і стали, немов паралізовані видовищем. Дивилися широко відкритими очима на тих наших вояків, що на залізничній станції іспит на пролетарське походження перейти не спромоглися. Лежали вони покотом смертним у кривавій плутанині сотень тіл, ніг і голів розбитих.

Страшне то було видовище. Ні розповісти, ні усвідомити того не можна. Тільки очі замкнуті і уявити собі яр той – широкий і довгий, а на горі берізки ростуть. Може, колись тут щебінь добували, а тепер москалі на збірну могилу вояків наших яр той призначили...

Переклав з польської Левко Хмельковський

Під час вторгнення СРСР за попередньою домовленістю з Німеччиною до Польщі командування Війська Польського наказало не чинити збройного опору Червоній армії, тому в окремих сутичках від 17 вересня до 2 жовтня 1939 року Червона армія втратила вбитими і безвісти пропалими тільки 996 вояків. У полон потрапило 452 тис. польських вояків, з яких 14.7 тис. старшин були розстріляні в Катині та інших місцях в квітні-травні 1940 року. Загалом в Другій світовій війні СРСР втратив за підрахунками відомого російського

історика Бориса Соколова 43,4 млн. осіб військових і цивільних, а Німеччина – 5,95 млн. (співвідношення 3:1). Причиною великих втрат у Червоній армії було знецінення людського життя і прагнення здобувати примарний успіх будь-якою ціною. Командири не мали права на власні рішення, діяли за усталеним зразком і гнали людей на смерть без усякої потреби. Коли ж генерал С. Калінін, який відповідав за людські резерви, написав у щоденнику, що командування не піклується про збереження життя вояків і допускає великі втрати, то за це потрапив на 25 років до Сибіру. Маршал Георгій Жуков хвалився Двайтові Авзенгаверові, що на мінні поля спершу йшли лавою червоні вояки, які ціною життя прокладали шлях танкам, котрі маршал цінував вище від людей. Така жстокість була однією з причин того, що поряд з устремлінням до національного визволення на боротьбу з комуністичним режимом СРСР стали українська, естонська, литовська, латвійська, тюркська дивізії, козакий кавалерійський корпус, Російська визвольна народна армія. Вони теж були повноправними учасниками Другої світової війни.

Ярослав СВАТКО

СТЕПАН БАНДЕРА: ВИСНОВКИ ДО СТОРІЧЧЯ

Особа Степана Бандери викликає в останні роки дуже велике зацікавлення громадян України, які в час існування СРСР були позбавлені джерел об'єктивної інформації про цього історичного діяча. В перші роки незалежності України табу на подання чесної інформації про Степана Бандеру щезло, але брак джерел інформації для звичайної людини, а не для науковця, й далі сприя встворенню та поширенню мітів. Про Степана Бандеру за час Незалежності опубліковано немало праць, і наукових, і популярних, і навіть художніх, але тиражі цих видань незначні для масштабів України, а тому функцію інформування громадськості вони виконують незадовільно.

Степан Бандера народився в сім'ї священика 1 січня 1909 року. Він народився в Галичині, яка тоді була провінцією Австро-Угорщини і мала статус Королівства Галичини і Лодомерії, що давало провінції деякі права на самоврядування. В провінції був свій місцевий парламент, який працював у теперішньому головно-

му корпусі Франкового Університету у Львові, а також цісарський губернатор, який керував з теперішнього будинку обласної держадміністрації. Село Старий Утринів, де народився Степан, досить далеко від Львова, і більшість питань стосунків з владою селяни вирішували у ближчому Калуші, який був центром повіту. Політичну владу в краї фактично мали поляки, які здійснювали її через місцевий парламент. Центральна австрійська влада використовувала українців як противагу полякам – тому українці в Австро-Угорщині мали більше національних прав, ніж у Росії. Але однаково мали вони цих прав небагато, і за кожне розширення прав доводилося в буквальному розумінні платити кров'ю. Прикладом є смерть українського студента Адама Коцка, якого польські шовіністи застрілили за участь у русі за вимогу дозволити викладання у Львівському університеті ряду предметів українською мовою (крім німецької та польської). Українці таки домоглися цього права, й у Львівському університеті деякі предмети читались українською мовою, зокрема Михайло Грушевський читав історію України. Примітно, що в Росії він цього робити не міг.

В Австро-Угорській імперії національні меншини, насамперед чехи і поляки, створювали громадські організації, покликані зберегти національну самобутність та підготувати свої народи до державної самостійности. Це було прикладом для українців, які теж створювали свої подібні товариства, спортивне - „Сокіл”, просвітницьке - „Просвіта”, скавтське - Пласт. Робота цих товариств дозволила українцям на початку Першої світової війни добитися права мати свою національну військову одиницю в складі австро-угорської армії – легіон Українських Січових Стрільців. Такими були суспільні умови, в яких народився і виростав Степан Бандера. Перша світова війна, участь у ній українського підрозділу, який став зародком української армії після розпаду Австро-Угорщини, а пізніше недовге існування української державности над Дніпром і над Дністром стали важливими факторами формування світогляду Степана Бандери. Він сам про це стверджує у своїй автобіографії.

Важливим чинником, крім тодішніх історичних обставин, була громадська діяльність батька Степана Бандери, отця Андрія. Після проголошення Західньо-Української Народної Республіки він встановлював українську владу в Калуському повіті (районі), був депутатом парламенту ЗУНР від Калущини. Коли почалася війна,

отець Андрій пішов в Українську Галицьку Армію капеляном. Не треба думати, що як священикові, йому там було безпечніше, ніж воякам. Коли УГА потрапила в так званий „чотирикутник смерті”, де тиф викосив більше вояків, ніж ворожі кулі, обов'язком капеляна було сповідати і причащати хворих бійців перед смертю (невіруючих в УГА практично не було). І отець Бандера чесно виконував цей обов'язок. Тому й захворів на тиф, а коли одужав і повернувся додому, то мусів переховуватися, оскільки польський терор не щадив і священиків. Джерела повідомляють про розстріл оо. Захарії Підляшецького, Заторського, Лопатинського, Галібея, Сухаровського.

Вплив батька, який сам був знаним громадським діячем, в домі якого бували визначні особистості українського руху, був дуже важливим для формування особистості Степана Бандери в юнацькі роки. Досить згадати, що в десяту річницю проголошення ЗУНР поліція заарештувала Степана разом з батьком (священиком!) через Молебень за загиблими у війні вояками УГА (який розцінили нелегальним мітингом), і кілька днів, проведених у тюрмі, були школою політичної боротьби для юнака.

Події визвольної війни Степан разом з братами пережив у селі Ягольниці, де парохом був брат матері, отець Антонович. На власні очі був свідком переможної „Чортківської офензиви” Української Галицької Армії – і того, як ця армія не змогла закріпити результати наступу через брак амуніції. Восени 1919 року Степан Бандера вступає до української гімназії у Стрию, де мешкав його дід. Доходи отця Андрія Бандери були не дуже великими, як на численну родину, отож під час навчання в гімназії Степан з десяти років мусів працювати у господарстві свого діда, а з 14-ти – підробляти репетиторством.

Ще один фактор, який формував характер Степана Бандери, це середовище національно свідомого юнацтва. Після невдалого закінчення визвольних воєн було відновлено Пласт. Є підстави вважати, що це була одна з частин плану засновника Організації Українських Націоналістів та Української Військової Організації Євгена Коновальця, оскільки відновленням українського скавства займався безпосередньо один з його близьких товаришів по зброї, член Начальної Команди УВО полковник Іван Чмола. Пласт, крім патріотичного виховання, давав дітям навички здо-

рового способу життя, прилучав до занять спортом, влаштовував краєзнавчі походи, гартував волю. Бути в Пласті для дітей того часу було престижно, і Степан Бандера прагнув стати пластуном від початку навчання в гімназії. Однак, довго не міг здати спортивних нормативів – з дитинства хворів на ревматизм суглобів; та мав водяну пухлину в коліні. Проте воля та постійні вправи перемогли хворобу, і в третій гімназійній класі (1922 рік) Степан стає пластуном. Спочатку в 5-му пластовому курені ім. кн. Ярослава Осмомисла, а після закінчення гімназії – в 2-му курені старших пластунів – Загін „Червона Калина”. В четвертій гімназійній класі Степан Бандера стає учасником підпільного гуртка, за його словами був учасником провідного звена (ланки).

У 1927 році Бандера закінчує гімназію, складає матуральні іспити. Він прагнув вступити до Української Господарської академії в Подєбрадах, але влада не оформила йому паспорт для виїзду в Чехо-Словаччину. Тому протягом року Степан перебував в батьківському Угринові Старому. Працював у читальні „Просвіти”, провадив театральньо-аматорський гурток і хор, був одним з засновників кооперативи.

Наступного року Степан Бандера подає документи на агрономічний відділ Львівської Політехніки. Тут він вчиться до арешту в 1933 році. Студентський період в житті Степана – це час його становлення як особистості, усвідомлення свого місця в суспільстві, міри відповідальності перед народом і друзями-однодумцями в боротьбі, формування власних поглядів на механізми боротьби за Українську державу.

Під час навчання у Львові він був членом українського товариства студентів Політехніки „Основа“ та членом управи Кружка студентів-рільників. Деякий час працював у бюро товариства „Сільський Господар“, в рамках діяльності „Просвіти“ по неділях і святах їздив у довколишні села з доповідями та допомогою в організації різних заходів. Керував хором у Дублянах біля Львова. Брав участь в Пласті, Українському Студентському Спортивному Клубі, „Соколі-Батькові“ і „Лузі“. Займався бігом, плаванням, лежцетарством, баскетболом, туризмом, шахами. Відповідно до засад націоналістичної моралі, не курив, не вживав алкоголю. Співав у хорі, грав на гітарі, мандоліні. Таке широке коло зацікавлень передбачало широке коло знайомств, можливість неформально працю-

вати в масах. У студентські роки Степан Бандера став членом УВО і ОУН. Тут він зустрівся з друзями, яких він знав з Пласту - Степаном Охримовичем, Зеноном Коссаком, кількома іншими. З 1930 року він керує відділом підпільних видань на західно-українських землях, а з 1931 року – референтурою пропаганди у Крайовій Екзекутиві ОУН. До його обов'язків, крім поширення видань, належала і організація процесу їх створення та розмноження. Тут власне він тісно співпрацює з такими відомими на той час активістами націоналістичного руху, як автор „Декалогу” Степан Ленкавський, автор „44 правил життя українського націоналіста” Зенон Коссак, головний ідеолог націоналізму в студентському середовищі Ярослав Стецько, а також Богдан Кравців, Володимир Янів, Іван Габрусевич. Кожен з цих людей був яскравою особистістю, і те, що Степан Бандера мав авторитет у їх середовищі, засвідчує, що він теж знав, вмів, розумів і робив щось таке, чого вони краще від нього зробити не могли.

Власне сферою діяльності, де Степан Бандера сказав нове слово у розвитку ОУН, була організація суспільної праці. Тут його погляди збігалися з баченням завдань визвольного руху, які вже десять років пропагував засновник ОУН полковник Євген Коновалець. На відміну від багатьох ентузіастів, які вважали головним завданням створення підпільної структури, яка б у зручний момент ініціювала і очолила повстання, Є. Коновалець вважав, що успіх визвольної боротьби залежить від стану суспільства, готовності боротися за незалежність не тісної групи революціонерів, а народу. Тому й бачив основним завданням організації зміну ставлення широкого загалу українців до справи боротьби за незалежність. Якраз про це йшлося на Конференції Проводу ОУН в червні 1933 року, куди Степан Бандера приїхав у ранзі виконуючого обов'язки Крайового провідника ОУН на Західних Українських Землях (ЗУЗ). С. Бандера привіз на конференцію власний плян розбудови Організації. Плян був прийнятий, Степан Бандера отримав статус діючого провідника Крайової Екзекутиви ЗУЗ, а запропонована і втілена ним у життя суспільна архітектура розбудови ОУН виявилась настільки вдалою, що витримала випробування різними історичними умовами і стала прикладом для визвольних рухів інших народів. Основою роботи ОУН в масах стали громадські організації, які охоплювали певні верстви населення – просвітницькі, спортивні, робітничі,

жіночі, професійні тощо. Деякі з них, як, наприклад, „Просвіта” вже існували – ОУН йшла в них і виконувала ту частину суспільної праці, яку можна було через них виконати. Степан Бандера й сам, будучи керівником західноукраїнського підпілля, не цурався щонеділі виїжджати в села і читати лекції селянам. Про правильну агрономію, сільськогосподарську кооперативну економіку – і при цьому про потребу для цих селян Української держави, яка мала б захистити їхні інтереси. За десять років, які залишилися до початку Другої світової війни, ОУН встигла зробити дуже багато власне через ці громадські організації, і якщо масовість підтримки УПА підтверджується навіть радянськими документами (близько пів мільйона людей, які реальними вчинками підтримували повстанців і за це постраждали від НКВД-КГБ), то це ми бачимо результати тої праці, виконаної активістами ОУН.

Це була не дуже помітна – але, на думку і Степана Бандери, і Євгена Коновальця – дуже важлива частина суспільної праці ОУН. Важлива тому, що для досягнення перемоги в національній революції потрібно було, щоб на боротьбу піднялися не одиниці, а маси, і щоб ці маси мали ідейне переконання в потребі існування Української Держави. Однак, для засобів масової інформації ця рутинна і непомітна праця не була цікавою – натомість вони багато уваги приділяли різним акціям, які час від часу проводила ОУН – і в першу чергу бойовим акціям. Найбільш відомими бойовими акціями ОУН були замах на Голодомору і пацифікації.

Євген Коновалець, перебуваючи в період Голодомору в Женеві, неодноразово намагався різними шляхами підняти питання про геноцид українського народу в Лізі Націй, осідок якої власне був у Женеві. Однак, радянські представники успішно протидіяли таким спробам, тож деякі газети замовчували факт народобивства, а деякі, отримавши дуже подібну на правду дезінформацію з Москви, стверджували, що ніякого голоду в Україні немає. Загалом лінія Москви була така, щоб не привертати уваги до події, намагались не допускати до публікації навіть дискусійних матеріалів. Аби врешті прорвати цю „змову мовчання”, ОУН запланувала атентат на радянського консула у Львові. Згідно з задумом, бойовик повинен був здатись поліції, а потім на суді, в присутності журналістів із багатьох країн (а не було сумніву, що цю подію будуть висвітлювати

журналісти-міжнародники), повідомити, що це була акція протесту проти масового народобивства голодом і, таким чином, привернути увагу до загибелі мільйонів невинних людей. Бойовиком був студент першого курсу механіко-математичного факультету Львівського університету Микола Лемик. Він убив не консула, а високого рангом працівника НКВД, який прибув з перевіркою з Москви, Олександра Майлова.

Суд відбувся в основному за сценарієм, написаним ОУН. Щоправда, суддя намагався не допустити запитань адвокатів, які стосувалися Голодомору як причини замаху, але більшість журналістів, присутніх у залі, все ж писала про Голодомор, а редакції, для ілюстрації процесу, додавали свідчення біженців з України (які й так були в редакційних портфелях, але через згадані вище причини не публікувалися раніше). Микола Лемик, як і очікувалося в процесі підготування замаху, отримав вирок смерти, замінений на довічне ув'язнення через його юний вік.

Другим замахом, який мав великий суспільний резонанс, було вбивство міністра внутрішніх справ Польщі генерала Перацького. ОУН звинувачувала його в терорі щодо українців, зокрема в організації т.зв. Акцій пацифікації (умиротворення). Під час таких акцій військові частини жандармерії заходили в українські села, нищили майно селян, катували селян публічними побиттями (кілька людей померло внаслідок тортур), руйнували спільне майно – книгарні, будинки „Просвіти”, робили непридатними харчові запаси (наливали гас в продукти, зерно тощо). Цією справою теж займалася Ліга Націй, але якогось впливу на польський уряд це не мало.

Генерала Перацького вбив бойовик ОУН Гриць Мацейко на порозі депутатської кав'ярні польського сейму у Варшаві. Польським спецслужбам ніколи не вдалося вийти на слід бойовика, ОУН успішно перевела його через кордон в Чехо-Словаччину, і він закінчив життя в Аргентині. Однак, суд у справі вбивства міністра був, і навіть двічі – у Варшаві і у Львові. Формально перший був у справі організаторів замаху, а другий – як суд над ОУН. Однією з причин, чому польське правосуддя провело другий судовий процес, була відмова підсудних говорити в суді українською. Тому, після „німого” процесу у Варшаві, відбувся другий суд у Львові, де в судах допускалося використання української мови. Перед

судом стали провідні діячі Крайової Екзекутиви ОУН на чолі зі Степаном Бандерою. Під час процесу Степан Бандера вів себе з презирством до смерти, ствердив, що він є Краєвим провідником ОУН, заявив, що вважає себе громадянином України, а своє юридичне польське громадянство – тимчасовим явищем. З приводу військового обов'язку сказав, що є членом Української Військової Організації. Він не приховував своєї причетности до замахів на Майлова і Перацького, і дав у суді настільки розлоге пояснення Голодомору і пацифікації, як причин для прийняття рішень про такі дії, наскільки дозволив суддя. На суді вперше широко прозвучали програмні засади ОУН, зокрема, відповідаючи на традиційні закиди у „прислужництві”, Степан Бандера ствердив: „ОУН у своїй політичній програмі відкидає орієнтацію на кого-небудь...”. На суді Бандера продовжував публічно виконувати роль провідника, і це створило йому великий авторитет серед членства і суспільства загалом. Ухвалою суду він був засуджений до смертної кари, але загальна амністія, яка в цей час пройшла в Польщі, змінила цей вирок на довічне ув'язнення.

Від середини 1936 року Степан Бандера відбував ув'язнення у кількох в'язницях, але „довічність” швидко закінчилася з падінням польської держави у вересні 1939 року. В цей момент С. Бандера перебував у Бресті. 13 вересня в'язнична адміністрація розбіглась, а в'язні-націоналісти, дізнавшись, що разом з ними в тюрмі перебуває такий відомий революціонер, звільнили його. Звідти С. Бандера, в основному пішо, добирається на Волинь, там входить у контакт з місцевою мережею ОУН і далі організаційними зв'язками добирається до Львова.

На цей час в ОУН відбулися серйозні зміни. Майбутній генерал НКВД Павло Судоплатов убив Євгена Коновальця. ОУН очолив близький співробітник Коновальця в корпусі Січових Стрільців УНР та в УВО – Андрій Мельник. В самій ОУН почали виокремлюватись дві течії, з різними підходами щодо доступних меж погодження визвольної політики з зовнішніми силами. До цього слід додати ще чинник особистого характеру: кілька людей в оточенні Андрія Мельника викликали глибоку недовіру в підсудних процесу „Бандера і товариші”. Також діяв зовнішній чинник НКВД: генерал П. Судоплатов у своїх спогадах згадує, що, відряджаючи його

вбити Коновальця, Сталін напучував: після ліквідації провідника членство організації з допомогою агентури треба зорієнтувати на взаємне побороювання, щоб у них не залишилося часу на боротьбу з СРСР. Ці всі чинники призвели до розколу в ОУН, тому практично від 10 лютого 1940 року ми маємо в нашій історії справу з двома ОУН, яких від того часу популярно називають „бандерівцями” і „мельниківцями”. Провідником однієї з них, причому чисельно значно більшої, стає Степан Бандера. Це свідчить не лише про його авторитет, здобутий гідною поставою в судах і тюрмах, а й про вміння чітко формулювати програмні цілі боротьби, які поділяла велика частина членства.

У травні 1941 року відбувся II великий Збір ОУН, скликаний Революційним Проводом (бандерівців), на якому Степана Бандеру де-юре обирають Головою Проводу. На Зборі учасники опрацьовують програму боротьби за незалежність, достосовану до реалій початку Другої світової війни. Приймається рішення про проголошення державности без огляду на ставлення до цього кроку з боку можливих союзників, насамперед Німеччини. Готуються похідні групи для створення українських державних адміністрацій у тих населених пунктах, з яких відступають радянські війська. Члени ОУН на території майбутніх боїв отримують наказ збирати зброю, полишену відступаючими військами, для озброєння нею майбутнього українського війська.

Через тиждень після початку німецько-радянської війни похідна група ОУН на чолі з заступником Степана Бандери – Ярославом Стецьком вступає до Львова і 30 червня 1941 року проголошує відновлення Української держави. Гітлерівці не визнають права українців на власну державу, заарештовують С.Бандеру, Я.Стецька та інших міністрів українського уряду. Гестапо чинить тиск на С.Бандеру, аби примусити його відкликати Акт 30 червня. Зокрема двоє його рідних братів, Олекса і Василь, були зв'язані закатовані в концтаборі Освенцім. Степан Бандера, розуміючи, що його відмова потім може трактуватися загарбниками як відмова всього українського народу від власної незалежної держави, не погоджується на гітлерівські намови, і його ув'язнюють в концтаборі Заксенгаузен. Гестапо починає терор проти бандерівців, – збереглися документи німецької політичної поліції, де німецьким спец-

службам наказано знищувати бандерівців після допитів без суду та ховати без сліду.

Тим часом його однодумці, насамперед Краєвий провідник Іван Климів – „Євген Легенда” знову переводять ОУН на рейки підпільної боротьби. Ще перед початком Сталінградської битви, коли доля радянсько-німецької війни не була вирішена, вони створюють на Волині Українську Повстанську Армію, яка, за їхнім задумом, мала стати армією Української держави. В серпні 1943 року бандерівці проводять III Надзвичайний Збір, на якому замість ув'язненого Бандери обирають Головою Проводу Романа Шухевича. Він одночасно командує УПА та очолює український уряд, який має назву Генерального Секретаріату. УПА звільняє від німців деякі райони Волині та налагоджує в них українську адміністрацію.

Після відступу німецької армії за межі України утримання Степана Бандери в ув'язненні стає безглуздим, і гітлерівці звільняють його, сподіваючись домовитися про співпрацю проти радянської армії. Однак, С. Бандера, за його словами, не бажав перемовин з політичними банкрутами, і йде в підпілля. Провід ОУН, який діяв в Україні, дає йому доручення організувати українську еміграцію для підтримки визвольного руху. Степан Бандера береться за цю працю, і протягом кількох післявоєнних років ОУН організує з українців, вивезених німцями на примусові роботи та в концтабори, а також емігрантів, які полишили рідну землю перед наступом Радянської Армії, широку мережу в основних країнах поселення: в Європі, США, Канаді, Південній Америці та Австралії. Згідно зі свідченнями сучасників, він прагне повернутися в Україну, щоб боротись за незалежність на рідній землі, однак, Служба Безпеки ОУН цілком обґрунтовано вважає, що може потрапити в пастку, приготувану КГБ, і Провід за кордоном забороняє готувати операцію його повернення в Україну.

В цей час на еміграції було багато різних політичних течій, хоч бандерівці були найчисельніші. Степан Бандера вважав, що для успішної боротьби еміграції за українську ідею необхідно створити міжпартійні об'єднання чи політичні форуми, на яких українці б виступали в обороні своїх загальних інтересів, незалежно від політичних уподобань. Ще при його житті бандерівці і мельниківці проводять спільні заходи вшанування пам'яті

творця ОУН Євгена Коновальця. Тоді ж Степан Бандера пише серію теоретичних праць з питань національно-визвольної боротьби, найбільш значущою з яких є „Перспективи української національної революції”. Сьогодні антиукраїнська пропаганда поширює вигадані „висловлювання Бандери”, які не мають жодного документального підтвердження, але старанно обходить справжні його праці, які вже вийшли в Україні та є в інтернеті. У цих творах Степан Бандера постає патріотом, який добре знає, що метою його життя є служіння народів. Його націоналізм ніколи не перетворюється в людиноненависництво, а в стосунках між народами він дотримується лінії, прийнятої на тому Зборі, коли його вперше обрали Головою Проводу: – “Свобода народам! - Свобода людині!”. Він був глибоко віруючим християнином, його погляди на співвідношення людини, народу і Бога найкраще ілюструє цитата з різдвяної статті „З невичерпного джерела”: „Проби смерти не витримує те, що є витвором самого життя. А оце мільйони людей, цілі народи в обличчі смерти захищають правди і цінності, які їм дорожчі від самого життя. Бо людська душа походить від Того, Хто споконвіку був перед життям, і буде після життя, вічно, а оборона вічних правд більше наближає людську душу до Бога, ніж життя”.

Практично від закінчення Другої світової війни КГБ починає плянувати операції з фізичного знищення Степана Бандери. Більшість з них були знешкоджені Службою Безпеки ОУН, частину радянських агентів розкрили західні спецслужби, але 15 жовтня 1959 року агент Богдан Сташинський вбив провідника ОУН пострілом синильної кислоти в обличчя. Радянська пропаганда намагалась представити смерть Степана Бандери як внутрішні розбірки між націоналістами, в крайньому випадку, як смерть від серцевого нападу. Однак, у 1961 році агент, побоюючись, що КГБ ліквідує його, як носія таємної інформації, втік на Захід і зізнався у вбивстві керівника ОУН. Відбувся суд, на якому виявилось, що вбивство Степана Бандери – це лише одне з низки вбивств політичних опонентів радянського режиму за його кордонами. Радянський уряд про людське око повідомив, що така практика діяльності КГБ (терор за межами СРСР) буде заборонена, хоч насправді, вбивства політичних емігрантів з країн, підконтрольних Москві, продовжувалися.

Вбивши Степана Бандеру, КГБ не змогло ані розгромити ОУН, ані послабити прагнення українського народу до незалежності. Українська держава існує під тими самими символами, за які боровся Степан Бандера. Політичні суперечки навколо особи Бандери в своїй основі зводяться до дискусій про те, може чи не може Україна сьогодні бути незалежною державою. Поступово суспільна думка про особу Степана Бандери відходить від стереотипів, які роками формували радянські агітатори. Йому будують пам'ятники, проводять змагання на його честь, його іменем називають вулиці. Його життя є прикладом того, як воля і цілеспрямованість досягають результату в несприятливих умовах. Починаючи з дитинства, коли воля допомогла йому перебороти хворобу і здати спортивні нормативи Пласту, і закінчуючи розбудовою Організації Українських Націоналістів, яку він здійснював в умовах постійної протидії спецслужб окупантів України. Його віра в майбутню незалежність України, за свідченнями сучасників, була такою ж глибокою, як віра в Бога – і хоч він не побачив чуда, яке створила ця віра – досягнення національної свободи, свідками сповнення його мрії є ми. Його ім'я стало символом боротьби за волю України – і з огляду на три смертних вироки, отримані від трьох окупантів України, іншим уже й не буде.

Про автора:

Ярослав Сватко – український публіцист, дослідник, автор декількох книжок на політичні теми, зокрема біографії Степана Бандери

Від редакції Альманаху:

Нагадуємо нашим читачам, що на наступний рік припадає 120-річчя від народження другого визначного українського військового і політичного діяча, полковника Армії УНР, провідника ОУН Андрія Мельника.

Він народився 12 грудня 1890 року у селі Воля Якубова Дрогобицького повіту на Львівщині. В 1914-1916 роках командував сотнею Легіону Українських Січових Стрільців на австрійсько-російському фронті. Сотня Мельника відзначилась під час боїв на Маківці, під Заваловом і над Стрипою. В період боїв на Лисоні у вересні 1916 року потрапив у російський полон, разом з В.Кучабським, І.Андрухом та іншими полоненими галичанами був відісланий у табір для військовополонених у с.Дубовці під Царицином (тепер Волгоград, Росія). 6 січня 1917 року група українських старшин, серед яких були А.Мельник, Р.Сушко та інші, організувала втечу з полону і незабаром добралися до Києва. В січні 1918 року А. Мельник став одним з організаторів Куреня Січових Стрільців. 3 січня 1918 року був призначений начальником штабу куреня, з березня, після формування полку Січових Стрільців, – начальником штабу полку. Після падіння Української Центральної Ради перебував у Києві та Білій Церкві. Під час повстання проти влади гетьмана Павла Скоропадського – заступник командира Осадного Корпусу, а з січня 1919 року – виконуючий обов'язки командира корпусу. 19 грудня 1918 року А. Мельникові було присвоєно військове звання отаман Армії Української Народної Республіки. У листопаді 1918 року він, очолюючи штаб Окремого Загону Січових Стрільців, розробив план і брав участь у Мотовилівському бою. В березні-червні 1919 року – начальник Штабу Дієвої Армії, у липні-серпні 1919 року – помічник коменданта групи Січових Стрільців. В кінці 1919 року був інтернований польськими військами у Рівному.

В 1920-1921 роках – інспектор військових місій УНР у Празі. В 1922 році повернувся в Галичину, де став співзасновником УВО, а згодом крайовим комендантом. В квітні 1924 року А. Мельник був заарештований польською поліцією і засуджений до 4-річного ув'язнення. Після звільнення продовжував займатися громадсько-політичною діяльністю. В 1932-1938 роки – член правління видавничої спілки „Діло”, голова Головної Ради Католицької Асоціації Української Молоді „Орли”, член Товариства українських комбатантів „Молода Громада”. В 1934 році - член сеньйорату УВО та голова Сенату ОУН. Після загибелі Є.Коновальця у жовтні 1938 року став головою Проводу Українських Націоналістів. На початку 1940 року після розколу ОУН очолив одну з фракцій організації. В роки німецької окупації України Мельник послідовно відстоював ідею створення української незалежної держави, за що потрапив під арешт, а в лютому 1944 року був ув'язнений в концтаборі Заксенгаузен. Після звільнення у 1945 році жив у Німеччині та Люксембурзі. В 1947 році на Третньому Великому Зборі Українських Націоналістів А. Мельник обраний довічним головою ПУН. Післявоєнний період свого життя присвятив боротьбі за консолідацію емігрантських сил. В 1957 році висунув ідею створення Світового конгресу українців і Союзу українців, реалізовану в 1967 році зі створенням Світового Конгресу Вільних Українців. Помер 1964 року у Клерво (Велике герцогство Люксембург), похований у Люксембурзі.

Просимо читачів, котрі пам'ятають Андрія Мельника, написати і надіслати до редакції „Свободи” спогади про нього.

Микола САВЧУК

400 РОКІВ ТОМУ

400-років тому на американський континент ступив перший представник від України – Іван Богдан з Коломиї

Прізвище першого українця на американському континенті не є великою таємницею. В дослідженнях української діаспори США й Канади фігурує піонер Іван Богдан з Коломиї, що тепер на Івано-Франківщині. Саме він у жовтні 1608 року опинився в Америці, куди англійський капітан Ньюпорт привіз європейських фахівців-заробітчан. Отож про цю історію варто розповісти докладніше...

Про Івана Богдана, на жаль, промовчує українська історія. Ним не цікавляться сучасні українські історики. У Коломиї теж мало хто чув це ім'я. Тим часом його добре пам'ятає польська історія і особливо польська діаспора, а також американська історія, зокрема штату Вірджинія. Для цього варто пошолопатися кілька годин в інтернеті. Там ви знайдете багато польськомовних джерел, як з

Польщі, так і польської діаспори, які з нагоди 400-річчя відкриття Америки поляками вже давно скомпонували інтернет-сайти, понаписували багато статей. Є там також і американські матеріали, і навіть цікаві картинки для дітей про те, як відкривали Америку і засновували Джеймставн. Мабуть, українці США вже бачили кінострічку „Новий світ“ Теренса Маліка про кохання Джона Сміта з Покахонтас – донькою індіанського вождя, яку зфільмували американці до 400-річчя заснування Джеймставну?

Поляки мають Івана Богдана за чистокровного поляка і вписують його у свою орбіту, оскільки під ту пору Галичина, в тому числі й Коломия, перебувала під польською займанщиною, і все галицьке, українське, вважалося польським. Тим-то вони вже давно пишуть і згадують, що серед перших піонерів в Америці був і Ян Богдан з Коломиї. Українські дослідники-діаспоряни вважають, що це був Іван Богдан, якого поляки перетворили на Яна Богдана. Але й одні, й інші сходяться на тому, що Іван Богдан був зі славної Коломиї.

Отож у жовтні 1608 року на американський континент приплив англійський корабель „Mary and Margaret“, на борту якого був перший представник від України Іван Богдан. Це подія 400-річної давнини, великий ювілей, який в Україні, до сорому й ганьби, не помітили держава, громадськість, історики, географи, журналісти...

Як виглядала Коломия на початку XVII ст.? Зі скупих сторінок вцілілих історичних документів довідуємося, що місто було фактично спустошене турками й татарами. Дуже часто тут цілковито змінювалося населення, приходили зайшли люди. Звідки приходили ті нові поселенці: з далекої й глибинної Польщі чи з недалеких українських околиць?

Аби знайти ниточки, що пов'язують нас з Іваном Богданом, слід згадати ще одну історичну постать, яка, ймовірно, опинилася в нашому місті. Йдеться про шукача пригод, вояка Джона Сміта (1580-1631) – уродженця Вілобі (Англія).

Від 16 років почався його пригодницький шлях, що проліг через багато країн Європи. Після участі в різних війнах і битвах Джон Смит потрапив у турецький полон. Звідти втік додому, як пишуть, через Росію й Польщу, а фактично через Україну. Дослідник української еміграції в США професор Осип Кравченко, покликаючись на спогади самого Д. Сміта, які 1910 року перевидали в Едінбургу (Шотландія), зазначає, що автор згадує про свій побут у

„Галико“ і „Колонії“ в Польщі, що слід читати – у Галичі і Коломиї, звідки він поїхав до Германштадту в Трансильванії. До речі, на давніх європейських мапах Коломию позначали як „Kolonia“. У цьому легко пересвідчитися, придбавши недавно видану книжку „Україна на стародавніх картах“.

Досліджуючи таку постать, як Іван Богдан, автор цього матеріалу натрапив в інтернеті на статтю Ю. Мельник „Про мовну глобалізацію і мову українських емігрантів у США“, в якій є повідомлення про те, що капітан Джон Смит утікав з турецької неволі разом з коломийцем Іваном. Авторка покликається на таке джерело: Werstman V. The Ukrainians in America 1608 – 1975. – Oceana Publications, Inc, NY, 1976. Однак, цього важливого джерела досі не вдалося віднайти і прочитати, звідки В. Верстман узяв інформацію, що Іван Богдан утікав з Джоном Смитом з бусурманської каторги. Можливо, В. Верстман уважно читав спогади самого Джона Смита, в яких ідеться про це? Ми були б вдячні тому, хто перешле нам вищеназване джерело В. Верстмана або ж подасть нам його адресу.

Особисто я припускав, що шляхи англійського втікача пролягали саме через Коломию, де він запізнався з Іваном Богданом. Може, коломиєць дав йому притулок, а англієць натомість запалив у ньому бажання побачити світ, поплисти за синє море на край землі? Може, Іван Богдан був сиротою і не мав за ким тужити, а може, мав пригодницьку натуру і пристав на Смитову пропозицію? Хто-зна, чи тоді коломийський Іван не покинув Коломию разом з англійським Іваном (Джоном)? Це такі мої міркування, хоча прискіпливе вивчення Смитових спогадів може підтвердити версію В. Верстмана.

Майстри з Галичини були потрібні англійському флоту, оскільки зналися на дереві. Саме з них виходили добрі смолярі, корабельні теслі. Ймовірно, корабельної справи їх могли навчити в Голляндії або в самій Англії. Так згодом, уже на американському континенті, Іван Богдан фігурує, як будівничий кораблів, знавець дьогтю й смоли і виробник скла. Скловиробництво він міг знати ще з коломийських часів, та й орудувати сокирою міг навчитися ще в Коломиї. Виробництво ж дьогтю було відоме українцям ще з трипільських часів, тому цієї справи він міг теж навчитися ще в Галичині. Але фах корабельного майстра, мабуть, таки опанував у Голляндії чи в Англії. Тому наразі залишається загадкою, котрого саме року Іван Богдан приплив до Туманного Альбіону. Принаймні 1608 року він був там достеменно, бо відплив на „Марії і Маргариті“ до Америки.

Навесні 1607 року Джон Смит був уже в Америці, де в гирлі річки Джеймс разом з іншими колонізаторами заклав відоме нині місто Джеймстаун у штаті Вірджинія. Корінні мешканці тих земель – індіани тривалий час боронилися від новоприбульців, і це становило велику небезпеку. З іншого боку, треба було розбудовувати місто, а серед прибульців виявилось більше пройдисвітів і одчайдухів, ніж робітників. Тому у 1608 році лондонська компанія „Вірджинія Кампані оф Лондон“ споряджає до американського берега корабель „Марія і Маргарита“ здебільшого з цивільними пасажирами. Був серед них і вже кваліфікований майстер Іван Богдан з Коломиї. У жовтні 1608 року корабель пристав до берега, а відтак піоніри дісталися до Джеймстауну, де їх чекало багато праці, випробувань, небезпек. Згідно з одним свідченням, саме Іван Богдан з приятелем-поляком урятував Джонови Смитові життя під час однієї з сутичок з індіанами. А за милю від Джеймстауну незабаром виросла перша скляна гута. Оскільки на склі знався саме Іван Богдан з Коломиї, то, мабуть, його слід вважати одним з засновників скловиробництва у США.

Відомо, що у червні 1619 року багато європейських заробітчан, в тому числі й Іван Богдан, організували перший в Джеймстауні страйк, вимагаючи від місцевої влади, аби їх зареєстрували як повноправних громадян міста та аби їх трактували нарівні з англійцями. Їхні вимоги задовольнили.

Яка подальша доля судилася Іванові Богдану – можна лише здогадуватися. Для письменника чи кіносценариста це була б цікава тема. Ми ж зі свого боку маємо повне право пишатися тим, що саме коломийський посланець першим з України відкрив Америку. І хоч на американський континент він прибув 116 років після Колумба, все ж в українському шкільному підручнику з географії варто одним реченням згадати про цю подію.

Про автора:

Микола Савчук – Заслужений артист України, письменник, мешкає в Коломиї.

Левко ХМЕЛЬКОВСЬКИЙ

1919 РІК: В СОЮЗІ З ПОЛЬЩЕЮ ПРОТИ РОСІЇ

Одеський письменник Ісаак Бабель, розстріляний у 1940 році, писав в книзі „Конармія“:

„На Волині більше немає бджіл. Ми запоганили вулики. Ми морили їх сіркою і висаджували порохом. Чадне ганчір'я видавало сморід в священних республіках бджіл. Помираючи, вони літали повільно і дзижчали ледь чутно. Позбавлені хліба, ми шаблями видобували мед. На Волині більше немає бджіл“.

І.Бабель був учасником походу Кінної Армії під командуванням Семена Будьонного проти, як писали в радянській історії, „білополяків“ під час польсько-радянської війни 1919-1920 років.

Опис загибелі бджіл – метафоричний. Орда варварів з червоними зірками на суконних шоломах-„будьонівках“, успадкованих від царського війська, де їх називали „богатирками“, увірвалася спершу на Волинь, потім в Галичину, а далі – в Польщу, несучи

насильство, грабунок, спустошення і смерть. Червоне військо вражало своєю жорстокістю:

І.Бабель: „Сьогодні полонених ми узяли на світанку біля станції Заводи. Їх були десять. Вони були в білизні. Купка одягу лежала біля поляків – це було зроблено, щоб ми не відрізнили офіцерів від рядових.

- Офіцера, виходь! – скомандував Трунов і дістав револьвер.

З натовпу вийшов худий і старий чоловік, з великими голими кістками на спині, жовтими щелепами і висячими вусами.

- ...Край тій війні,– сказав старий,– всі офіцери утік, край тій війні...

І поляк простягнув сині руки.

- Цими руками я виховав мою родину...

Старий впав на коліна, але Трунов відвів його шаблею.

- Офіцера ваші гади,– сказав ескадронний,– На кого прийдеться – тому кришка, я пробу зроблю...

Він узяв з купи картуз з кантом і натягнув його на старого.

- Сам раз,– пробурмотів Трунов, і встромив полоненому шаблю в горло. Старий впав, смикаючи ногами, з горла його вилився пінистий багрянний струмок.

... Кулемети витягали на горбок, як телят, на мотузках. Поляк дивився на них з селянською цікавістю. Трунов вистрелив полоненому в потилицю. Поляк обернувся, зробив повне коло, повільно підніс руки до потилиці, впав на землю і вмер миттєво.

- Викресли ще одного, давай записку на вісім штук...

Десяти полонених не було серед живих. Я вирішив відслужити Панахиду по полеглих. В Кінармії нікому це зробити, крім мене. Наш загін зупинився в зруйнованому фільварку. Я узяв щоденник і пішов в уцілілий квітник. Там росли гіяцинти і голубі рожі. Я став записувати про покійників, але галас, знайомий галас прервав мене. Черкашин, штабний прихвостень, йшов в похід на вулики.

Митько, рожевий орловець, слідував за ним з чадним смолоскипом в руках. Голови їхні були замотані шинелями. Щілини їхніх очей палали. Міріяди бджіл відбивали переможців і вми-

рали біля вуликів. І я відклав перо. Я жажнувся числу панихид, які чекали на мене“.

В СРСР про цю війну, як і по війну 1940 року з Фінляндією, майже не згадували з тієї простої причини, що обидві війни Червона армія ганебно програла. На заході історики теж не поспішали досліджувати обставини польсько-радянської війни, оскільки архіви були недоступні, а зацікавлення – небезпечним.

Але у Великобританії усе ж виявився історик Норман Девіс, який дослідив цю війну і видав монографію „Білий орел, червона зірка. Польсько-радянська війна 1919-1920 або „чудо над Віслою“ (Norman Devis. White Eagle, Red Star. The Polish-Soviet War 1919-1920 and “the miracle on the Vistula“. Лондон, 1972). Книга вийшла з такою посвятою: „Моєму тестеві, якого доля кинула в самий осередок цього абсурду, але який, слава Богові, вижив“. Саме тесть і спричинився до появи монографії. Якщо б Н. Девіс не одружився з полькою, то не почув би розповідей її батька про таємничу війну. Коли ж він почав вивчати її історію, то зазнав чимало прикромів у професійній кар’єрі, при відвідинах Польщі перебував під щільною контролею служб безпеки, а КГБ диктував з Москви польським історичним інституціям, як вони мають сприймати книгу і її автора.

В ході опрацювання теми виникла ще одна проблема, про яку сам автор пише: „Найважливішою з „білих плям“, які з часом були з’ясовані, було питання України. Мої знання в цьому були явно незадовільними. Війна Речі Посполитої з Радянським Союзом йшла переважно на теренах нинішніх Білорусі та України. У зв’язку з цим польсько-українські і українсько-радянські взаємини становлять інтегральну частину історії цих подій. Тоді я був в цьому мало обізнаний. До того ж, я не був самітній. Майже усі на Заході, в тому числі вчені професори, свято вірили у російський міт, за яким Україна була провінцією Росії, а українці були „малоросами“. Усі підручники і енциклопедії повторювали цю вигадку, а в роки „холодної війни“, коли СРСР був ще великою імперією, важко було уявити собі, що Східня Європа може не відповідати російським чи радянським критеріям. Коли дивилися у майбуття, незалежність України видавалася маренням, а дивлячись у минуле, важко було вважати незалежну Україну 1918-1921 років справжньою держа-

вою. Тільки тепер, у новій перспективі, історія України постає в новому, реальному освітленні“.

Я пропоную пройти полями боїв разом з двома авторами – І. Бабелем та Н. Девісом. Звісно, книга І. Бабеля не є історичною монографією, а суб'єктивним описом, але перевага її у тому, що автор був свідком подій і за свій опис заплатив життям.

І. Бабель: „Ось Польща, ось гордовита скорбота Речі Посполитої! Насильний прихосько, я розкидаю вошивий ватяник в храмі, залишеному священослужителем, підкладаю під голову фоліянти, в яких надрукована осана ясновельможному і пресвітлому Начальникові Держави Юзефові Пілсудському. Жебрачі орди котяться на твої прадавні міста, о Польще, пісня про єднання усіх наймитів гримить над ними, і горе тобі, Річ Посполита, горе тобі, князь Радзивіл, і тобі, князь Сапега, що встали на годину!...“.

Спершу Кінна армія воювала проти Білої армії на Кубані. Польща, раніше поділена між великими імперіями, щойно восени 1918 року проголосила незалежність і почала формування своєї держави. Москва хижо дивилася на спроби утвердження незалежності як в Польщі, так і в Україні, Фінляндії, країнах Балтії. З Україною, яка не мала свого війська, Червоній армії було легше впоратися. Іноді навіть привабливого гасла було достатньо, щоб селяни стали „червоними“. У національно свідомій католицькій Польщі прихильників комунізму майже не було. І Москва почала ретельно готуватися до бойових дій. Готувалася й Польща, у якій провідником став Юзеф Пілсудський – постать сильна, героїчна.

У 1919 році війна була позиційною, хоча обом арміям бракувало війська для утворення щільного фронту. 22 квітня 1919 року польська кіннота майже без бою здобула Вільно, її дивізії рушили на схід, здобули Мінськ, ряд менших міст. Москва вдалася до мирних переговорів, які тривали впродовж усієї зими. Обидві сторони нарощували чисельність військ, Польща марно намагалася отримати допомогу від Англії та Франції. Усе ж 25 квітня 1920 року польське військо розпочало наступ в Україні. Більшовики не мали сил для опору.

7 травня поляки вже маршували вулицями Києва. Ю. Пилсудський у відозві до українців писав: „Військо польське залишиться в Україні, доки владу зможе перебрати правосильний український уряд, У хвилину, коли народний уряд Української республіки утворить державну владу, коли на кордоні стануть збройні загони українців, здатні оборонити каїну від нового нападу, а вільний народ вирішувати свою долю буде спроможний, польський вояк повернеться в межі Речі Посполитої, виконавши почесне завдання боротьби за вільність народів“.

Але над полем цих подій нависла тінь Кінної армії Будьонного, терміново перекинута з Кубані на Черкащину, в район Умані. Польський летун-розвідник був здивований, коли побачив в хмарі куряви колони кіннотників по вісім в ряду, які прискорено мчали на захід- блищали шаблі, їжачилися карабіни. Рухлива, стрімка армія розірвала польську оборону, почала наступ, швидко перейшла Збруч і попрямувала до Львова. З теренів Білорусі повів на Польщу червоне військо Михайло Тухачевський. Ряд неподіванок чекав на більшовиків в Польщі. Передовсім їхня надія на повстання „пролетарів“ проти „панського уряду“ виявилася марною: усі

Вояки Червоної армії під час війни проти Польщі.

поляки боронили свою землю від російського загарбника, не роздумуючи про клясові різниці і соціальне походження. Насаджувані у загарбаних теренах „революційні комітети“ не мали жодного впливу на населення. Селяни бачили в червоних лише грабіжників і гвалтівників.

І. Бабель: „Тоді я відклав газету і пішов до хазяйки, яка сучила пряжу на ганку.

- Хазяйка,– сказав я,– мені жерти треба...

Стара підняла на мене напівсліпі очі і знову їх спустила.

- Господа Бога душу мати,– пробурмотів я і штовхнув стару кулаком в груди,– балакати мені тут з вами...

Білий гусак походжав подвір'ям і чистив пір'я. Я наздогнав його і пригнув до землі, гусяча голова тріснула під моїм чоботом, тріснула і потекла. Крила заходили над вбитим птахом. .

- Господа Бога душу мати!– сказав я, копаючи в гусаку шаблю. – Засмаж мені його, хазяйка“.

Більшовики мали на заході 790 тис. вояків, поляки – 200-220 тис. Корпус червоної кінноти під командуванням Гая (насправді його звали Гайк Бжишкян) на півночі дійшов до Куяв, залишаючи Варшаву далеко за собою.

Ленін послав на фронт Фелікса Дзержинського разом з його катами, даючи наказ, „щоб власники і куркулі були безжально ліквідовані, як можна енергійно і швидко, а селяни дістали можливість брати панські землі“. Але більшовицьке військо своєю жорстокістю не викликало прихильності населення. Селяни не поспішали вбивати „куркулів“. Незалежність була їм дорожча від пролетарської революції.

І. Бабель: „У селі стоїть стогін. Кіннота труїть хліб і міняє коней. Замість змучених кляч кіннотники забирають робочу худобину. Лаяти тут нікого. Без коней немає війська. Але селянам не легше від розуміння цього. Вони юрмляться біля штабу. Позбавлені годувальників, мужики, відчуваючи приплив гірок хоробрости і знаючи, що хоробрости вистачить ненадовго, поспішають без усякої надії нагрубити начальству, Богові і своїй сумній долі.

Начальник штабу в повній уніформі стоїть на ганку. З удаваною увагою він слухає скарги селян. Але його увага не більше як засіб. Як усякий вишколений і втомлений працівник, він вміє в порожні хвилини існування повністю припинити працю мозку. Так і цього разу з селянами...“.

Більшовики наближалися до Варшави, їхня кіннота штурмувала Львів. Власне, Польща була для Леніна тільки етапом війни за відродження імперії в старих її межах. Головним завданням був перехід Червоного війська на терени Німеччини, щоб разом з німецьким пролетаріатом почати соціалістичну революцію в Європі і утвердити там комуністичний режим. Успіх був поруч. Кавалерійський корпус Гая був у десяти днях маршу від Берліна. Четверта армія більшовиків перейшла Східню Пруссію і наблизилася до Гданська. Втрати більшовиків були величезні, але перемога близька. Уряд Польщі готувався до переїзду в Познань. 8 серпня 1920 року М. Тухчевський видав наказ здобути Варшаву. Ю. Пілсудський видав останній наказ 6 серпня, зажадавши перегрупування сил у строки, які можна визнати неможливими, Але його наказ було виконано і польські дивізії рушили до наступу, який виявився напрочуд вдалим: більшовики почали панічно тікати на схід. Дві третини їхнього війська становили вбиті або поранені.

Українське військо на війні проти Росії. Другий зліва – Симон Петлюра.

І.Бабель: „Будьонний в червоних штанях з срібним лампасом стояв біля дерева. Щойно вбили комбрига два. На його місце командарм призначив Колесникова. Годину тому Колесников був командиром полку. Тиждень тому Колесников був командиром ескадрону.

Нового бригадного викликали до Будьонного. Командарм чекав на нього, стоячи біля дерева. Колесников приїхав з своїм комісаром.

- Тисне нас, гад,- сказав командарм з сяючою своєю усмішкою. – Переможемо або здохнемо, Інакше не можна. Зрозумів?

- Зрозумів,- відповів Колесников, вирячивши очі.

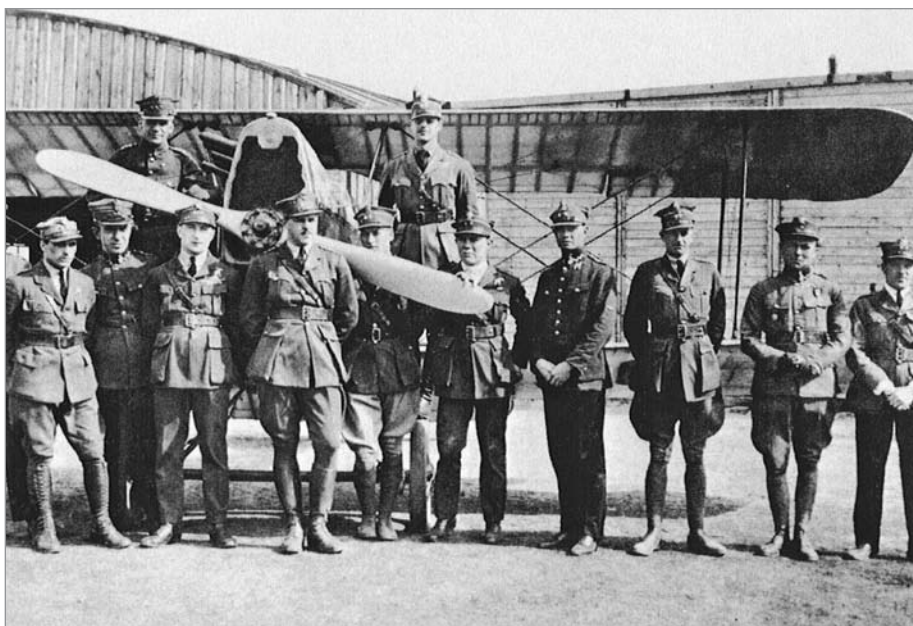

Польське військо у Києві 9 травня 1920 року.

- А побіжать – розстріляю, – сказав командарм, посміхнувся і перевів погляд в бік в начальника особливого відділу.
- Слухаюсь, – відповів начальник особливого відділу“.

М.Тухачевський спробував уникнути поразки, кинувши Кінну армію від Львова на Віслу. Не відразу це вдалося – опір чинив політичний керівник кіннотників Йосиф Сталін, який хотів сам узяти непокірний Львів. 31 серпня Будьонний повів своє військо до Замостя, але генерал Владислав Сікорський бльокував його з обох боків. Чотири дивізії Будьонного зупинилися в кільці, як вагони поїзда на загальній відстані 15 кілометрів. Сильна злива допомогла червоним прорвати кільце і почати відхід в Україну. Польське військо було повільніше і не спромоглося знищити червону кінноту.

І. Бабель: „Ми билися під Лешнювим. Стіна ворожої кавалерії з’являлася усюду. Пружина зміцнілої польської стратегії напружувалася з зловісним свистом. Нас тіснили. Фронт під Лешнювом тримала піхота. Вздовж криво накопаних

Американські летуни з ескадри ім. Тадеуша Костюшка.

Фото з книги Нормана Девіса

ямок схилялося біляве, босе, волинське мужицтво. Цю піхоту узяли вчора від рала, щоб утворити при Кінній армії піхотну резерву. Але злидні наші перемогли. Мужикам дали по одній рушниці на трьох і набої, які не пасували до гвинтівок. Задум довелось кинути і це народне ополчення розпустили додому“.

Поляки переслідували переможених, але Ю. Пілсудський не прагнув війни на чужих теренах. Він знав, що поява польського війська викличе у росіян спалах патріотизму і його військо може зазнати такого ж розгрому як колись військо Наполеона. Бойові дії припинилися. Воюючі сторони перейшли до переговорів. 18 березня 1921 року в Ризі було підписано мирну угоду, за якою до Польщі відійшли чималі терени України і Білорусі, Росія мала виплатити мільйони рублів в золоті за скоєні збитки.

У цій війні несподівано програла Україна. Ще у квітні 1920 року Польща і Україна проголосили свої війська союзними у боротьбі за визволення України і припинення більшовицького просування на Захід. Коли 20-тисячне польське військо рушило на Київ, разом з ним йшли 15 тисяч українських вояків. До них перейшли дві бригади Червоної Української Галицької армії на чолі з генералом Михайлом Омеляновичем-Павленком. Українське військо вели на бій полковники Олександр Удовиченко, Андрій Долуд, генерали Марко Безручко, Юрій Тютюнник (онук сестри Тараса Шевченка Ярини), Андрій Гулий-Гуленко, Олександр Загородський. Але Ризький мир зовсім не враховував інтересів переможеної більшовиками України. На подив польського представництва там з'явилася делегація УРСР на чолі з Дмитром Мануїльським – про таку „державу“ поляки почули вперше. Україну на переговорах трактували як воєнну здобич Росії.

Після розгрому більшовиків під Варшавою почався черговий наступ польсько-українських армій, які, відтиснувши більшовицькі загони, дійшли на Поділлі до лінії Яруга над Дністром – Шаргород-Бар-Літин. Ці акції були припинені 18 жовтня 1920 року, коли польський уряд підписав перемир'я з Росією. Тоді Армія УНР в числі 23 тис. вояків сама продовжила боротьбу проти більшовицьких військ до 21 жовтня 1920 року, коли під ти-

ском переважаючих військ перейшла Збруч на територію польської держави, де була інтернована.

Останній збройний виступ добровольців з-поміж інтернованих у Польщі вояків під командуванням генерала Ю. Тютюнника, відбувся в листопаді 1921 року. Завданням його був рейд у запілля більшовиків, щоб скоординувати партизанські загони, дії яких мали викликати повалення радянського режиму в Україні. Дві групи: подільська (400 вояків) і волинська (800 вояків), перейшли радянський кордон і оперували на Правобережжі. Оточена кіннотою Григорія Котовського, волинська група 17 листопада була розбита у бою під Малими Міньками, а 359 полонених вояків були 21 листопада розстріляні під Базаром. 150 вояків з Волинської групи прорвалися до польського кордону. Так українсько-радянська війна, ведена регулярними військовими формаціями, закінчилася поразкою України.

У бойових діях того часу брали участь ... американські летуни.

І.Бабель: „У цей час ми, четвертий ескадрон, сиділи в лісі. Там, в лісі, ми дочекалися нерівного бою між Пашкою Труновим і майором американської служби Реджинальдом Фаунт-Ле-Ро. Майор і три його бомбометальники виявили вміння в цьому бою. Вони спустилися до 300 метрів і розстріляли з кулеметів спершу Адрійка, а потім Трунова. Усі стрічки, випущені нашими, не завдали американцям жодної шкоди. Літаки полетіли, не помітивши наш ескадрон, що ховався в лісі. Тому, зачекавши, ми змогли забрати трупи“.

Це була Сьома ескадра ім. Тадеуша Костюшка, якою командував майор Седрик Фаунтлероу з Чикаго. Після Першої світової війни американські летуни не поїхали додому, а прийшли до Ю.Піلسудського шукати собі місця. Проте він їх не прийняв, бо не хотів чужинців у своєму війську. Але летуни залишилися добровольцями і успішно воювали проти ворога. Їхні літаки мали кулемети з швидкістю стрільняння через гвинт 200 куль на хвилину, а в повітрі могли перебувати п'ять годин.

У Європі вкоренилося переконання, що Польща за участі України зупинила вторгнення червоних і врятувала від них західні

держави. Це, звісно, відповідає дійсності. Але стратеги історії стверджують, що поразка Польщі у цій війні могла б призвести до повного розгрому більшовиків, тому що проти них стали б усі союзні війська, включно з Америкою. Але сталося інакше. СРСР після смерті Леніна і фізичного усунення інших прихильників ідеї світової революції, почав будувати потужну імперію на своїх власних теренах, готуючись до здобуття світу спільно з тією ж Німеччиною, але вже на іншій ідеологічній основі.

Сергій ФЕДАКА

ПЕТРО СТЕРЧО – ПЕРШИЙ ІСТОРИК КАРПАТСЬКОЇ УКРІНИ

(До 90-річчя від народження)

Видатний історик Карпатської України Петро Юрійович Стерчо народився 14 квітня 1919 року (інколи фігурує неправильна дата 14 квітня) в с.Кузьміні (нині Мукачівського району) у заможній хліборобській родині Юрія

Стерча й Олени Молнар. Початкову освіту отримав у рідному селі, в 1934 році закінчив у Мукачеві горожанку, а потім Мукачівську торговельну академію – в 1940 році (коли її вже було евакуйовано до Братислави), а 1949 року – Українську вищу економічну школу в Мюнхені, згодом ще – університет Нотр-Дам у США. Ще юнаком вступив до українських патріотичних організацій „Пласт” і „Просвіта”, працював в Етнографічному товаристві Підкарпатської Русі.

З листопада 1938 року працював у Хусті у відділі преси та інформації при Президії влади, де займався переважно стенографуванням. Вступив до Карпатської Січі, був активним агітатором під час виборів до Сойму Карпатської України, уповноваженим виборчої комісії с.Вишня Визниця під Чинадієвим. В середині

березня 1939 року зі зброєю боронив своєю державу, але мусив відступити до Словаччини, де стараннями його вчителя А вгустина Штефана та дипломата Вікентія Шандора уникнув репресій і завершив навчання в торговельній академії.

У 1940-1942 роках мешкав у Лінці (Австрія), де вступив до Організації Українських Націоналістів. За її дорученням у 1942-1944 роках викладав у торговельній школі в Бережанах. Наприкінці 1944 року перебрався до Австрії, звідки виїхав до Мюнхену, в американську зону окупації. В 1949 році захистив у Мюнхені дисертацію „Місце і суть грошей у світлі їхніх функцій" і став доктором економіки. У Мюнхені став співзасновником Українського Студентського Товариства „Січ", об'єднання студентських товариств „Зарево", очолював Українську студентську громаду.

В 1950 році виїхав до США через загрозу депортації, в 1955 році набув американське громадянство. Захистивши дисертацію на ступінь доктора політичних наук, почав викладати у коледжі св.Вікентія (Латбор, Пенсильванія). З 1963 року – професор економіки в університеті Дрекслера (Філядельфія). Брав участь у діяльності більшості організацій української діаспори – Карпатського дослідного центру ім.Ю.Ревая, Україно-американської асоціації університетських професорів, громадських комітетах з відзначення 1000-ліття хрещення України, Голодомору 1932-1933 років в Україні тощо. Був головою контрольної комісії Братства Січових Стрільців, членом Проводу ОУН, президії Всеукраїнської Національної Ради, секретаріату Світового конгресу вільної України, ексекютиви Українського Конгресового Комітету Америки, дирекції Українського Американського допомогового комітету.

У США створено головні головні праці історика. Його публіцистику друкували часописи „Свобода", „Новий шлях", „Українське слово", "Народна воля", „Америка", „Розбудова держави", "Український кварталник". До останніх днів він залишався головним редактором журналу „Самостійна Україна". Найбільшим же його твором стала монографія „Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках". Дослідження було написано ще 1954 року, коли автор навчався в університеті Нотр-Дам (штат Індіана), і присвячено 15-річчю Карпатської України. Проте видати її вдалося лише до

наступного ювілею – 1965 року, в Торонто, у видавництві Наукового товариства ім. Шевченка. На порозі 1990-их років кілька примірників цього видання, що різними okazіями потрапили на Закарпаття, були одним з основних джерел відомостей про той спалах нашої державности. У 1971 році цю ж книжку, перероблену і доповнену, видано у Нью-Йорку англійською мовою під назвою „Дипломатія подвійної моралі“.

П. Стерчо написав передмову до першовидання щоденника В.Гренджі-Донського „Щастя і горе Карпатської України“ (у 8-му томі „Творів“ останнього). На останньому році життя П.Стерчо редагував монографію професора Матвія Стахова „Христова Церква в Україні“.

Помер історик в м.Нарберзі (штат Пенсильванія) 18 червня 1987 року, (інколи неточно вказують 18 травня), залишивши двох доньок і сина, які лише через кілька років змогли вперше відвідати Україну. Сучасний продовжувач справи П.Стерча історик Микола Вегеш справедливо назвав ювіляра „родоначальником вивчення соціально-економічного і національно-і культурного розвитку Карпатської України“.

УКРАЇНА МІЖ „ВЧОРА“ І „ЗАВТРА“ 5

Василь ЛАПТІЙЧУК

В НАТО, ТІЛЬКИ В НАТО!

Експертам та деяким іншим поінформованим категоріям українських громадян слід нарешті відверто і правдиво сказати суспільству про те, для чого ж Україні необхідно приєднатися до Організації Північноатлантичного договору. Час зробити це вже настав. Бо або Україна встигне приєднатися до найефективнішої на планеті системи колективної безпеки й зберегти державний суверенітет і територіальну цілісність, або деяких з цих ознак державності впродовж наступних років у неї вже може й не бути.

У сенсі національної безпеки в Україні наразі є лише одна потенційна зовнішня загроза – Російська Федерація. І вступ в Альянс є на сьогодні єдиним ефективним і економічно посильним способом уникнути загрози державної руйнації України з боку Росії. Не слід тішити себе ілюзіями, що, мовляв, погрожують Україні політики, але російський народ при цьому залишається чи то „дружнім“, чи то просто „братським“... Загроза Українській державі виходить не від політиків Росії, а, як і в часи Київської

Русі, як і в добу Козаччини й Руїни, як і в 1917-му чи в 1933-му – з території Росії...

Російська еліта ніколи серйозно не сприймала ймовірності утворення України як окремої суверенної держави. Десяток років внутрішньополітичної боротьби в Росії та масштабного привласнення ресурсів після розпаду СРСР навіяли деяким сусіднім народам ілюзію про самодостатність Росії як держави, а її населення – як нації. У деяких дослідників Росії навіть появився сумнів, а чи не помилялися вони щодо того, що ця держава не може існувати у власному національному просторі, має патологічну залежність від необхідності розширювати як не територію, то вплив, з неодмінним атрибутом – невтралізацією культур народів і держав-об'єктів власної зовнішньої політики.

У ставленні до російського суспільства українцям не слід тішити себе ілюзіями щодо толерантності нашого сусіда. Мовляв, прийдуть там до влади демократи, і все налагодиться. З історії добре знаємо, що демократизм росіянина закінчується там, де починається „українське питання“. Сьогодні маємо численні підтвердження цієї тези, і її легко перевірити в практичній площині – навіть затяті антикремлівські демократи-опозиціонери в РФ враз міняються, коли мова заходить про Крим, Голодомор, Івана Мазепу чи Романа Шухевича та багато інших атрибутів нашої української географії, історії або культури. Це зайвий раз підтверджує аксіому: будь-яка російська влада, навіть учорашня демократична опозиція, незмінно проводитиме в життя „російські національні інтереси“. І вже годі обманювати себе, нібито агресивне експансіоністське мислення притаманне лише урядові, а не всьому населенню Російської Федерації. Лакмусовим папірцем справжнього ставлення громадян РФ до України й українців стали драматичні події в двосторонніх відносинах жовтня 2003 року. Під час „тузлинської“ кризи, коли офіційна влада РФ вперше від 1992 року всерйоз вирішила практичним чином змінити кордон між двома державами (нехай навіть „на воді“, де, за лицемірними оцінками російських „експертів“, його „не існує“), за опитуваннями радіо „Ехо Москви“, на запитання, що вам дорожче – острів Коса Тузла (український острів) чи добросусідські взаємини з Україною, понад 70 відс. російських респондентів відповіли, що краще – острів. Це й є гірка правда про справжнє ставлення росіян до України й українців... Ми ж

і досі, справді, набагато позитивніше ставимося до росіян, ніж вони до нас. Їхня сила – в активній агресії й ненависті, а наша – в невичерпній толерантності?

Російське суспільство історично було державою бідних на чолі з розбещеними головорізами-самодурами. Воно звикло терпіти приниження й рабство, в нагороду за що царі й вожді час від часу давали йому можливість пограбувати інші народи. Лють росіянина історично завжди спрямована або проти власного слабкого й нерішучого царя, або назовні держави. Убивство „ворогів“ за кордоном в Росії традиційно вважається за честь і героїство. Співробітники НКВС-КДБ типу П. Судоплатова й досі хваляться (!), як убивали за кордоном громадян інших держав. У тому числі – й „братніх“ українців. Саме як героя росіяни нещодавно помпезно зустрічали звільненого з ув'язнення в Швейцарії співвітчизника-вбивцю чужоземного авіодиспетчера. Як діти, вони радіють російським державним терористичним актам у Катарі (З. Яндарбієв), у Лондоні (О. Литвиненко) та в деяких інших місцях. Уже найближчим часом РФ може офіційно поповнити список держав-терористів. На моє переконання – вона вже там.

Останні вісім років політичного життя в РФ призвели до чергового переділу власности, низки системних реформ, деякої оптимізації державного управління та зформування нової „еліти“ й національної політики. А отже, своєю чергою, – до консолідації російського суспільства, одним із провідних гасел котрого став традиційний пошук зовнішніх ворогів. Московські правителі у всі часи випускали народну ненависть назовні, тому Росія майже завжди воювала і майже завжди розширювалася. Маючи переважно азійський менталітет, росіяни завжди шукали слабкого противника. З сильним вони заграють, тримаючи ніж за спиною, а камінь (трубу?) за пазухою. Сьогодні, коли Росію, по суті, витіснено з Північної та Південної Америки, Африки, Західної й Центральної Європи, Далекого Сходу, значною мірою – з Близького Сходу, Середньої Азії та Закавказзя, Москві залишається компенсувати таке національне приниження тільки коштом слабших, котрі мають з нею спільні кордони й не встигли приєднатися до оборонного бльоку, здатного зупинити агресора.

Зменшення зовнішнього впливу й втрату підконтрольних територій у другій половині 80-их – на початку 90-их років ми-

нулого століття разом з досить невдалою спробою демократизації призвели до певної дезорієнтації російського суспільства в системі цінностей. „Народ“, у якого „забрали“ частину „однієї шостої“ суші планети, де можна було розмовляти російською без страху виглядати по-ідіотському, відчув дискомфорт. Володимир Путін, котрий насправді є не так царем, як паяцом (незважаючи на успішність у ролі нафтового й газового мільярдера), швидко зорієнтувався, що цьому народові можна сподобатися тільки тоді, коли одних „мочить в сортіре“, а на інших – „нацелівать ракетніє системи“.

Принижена десятиліттям відторгнення від цілих регіонів світу, Москва десь так з кінця 1990-их років зосередилась на Україні, Білорусі та деяких державах СНД. Але саме Україна стала „зовнішньополітичним пріоритетом ч.1“. Хто гадає, що українцям від „єднання“ з Росією стане краще, нехай прочитає історію. Перелік злочинів московської держави проти українського народу починається з часів масового винищення киян часів російського святого А.Боголюбського, проходить через спалений і вирізаний до останньої дитини Батурич часів Петра-самодура, через свідомо й цілеспрямовано організований Кремлем Голодомор за етнічною ознакою й продовжується сьогоднішньою боротьбою з українським народом з метою його ліквідації як українського.

З усіх своїх зовнішньополітичних поразок Росія найболючіше переживає втрату України. Шахрайським шляхом захопивши територію нашої країни в другій половині XVII ст. (при цьому, уже в 1667 році віддавши половину України „по Дніпру“ Польщі за Андрусівським договором, і ще не раз приторговуючи українцями), московські царі стали називати себе „руськими“ й володарями „Великої і Малої Русі“. Відповідно, власну історію Московщина почала виводити не з місцевих боліт і різного роду „чуді“ й „мордві“, а з Київської Русі (одна з історичних назв України).

І тепер у разі збереження Україною статусу незалежної держави з власною історією, мовою, зовнішньою політикою тощо, росіяни мусять якось переписати власну історію, переглянути походження... Що, з уваги на деякі особливості російського менталітету, найближчим часом не є можливим у принципі. Росіяни, замість самоусвідомлення відповідно до власних біологічних та географічних реалій, будуть шукати ворогів, котрі забрали в них

історію й „повигадували“ „на окраїнах“ імперії якісь неіснуючі мови.

Наявність України, котра не підвладна Росії, справді є загрозою національним інтересам Російської Федерації. Можливо, мають рацію деякі західні політологи, що без України Росія не може бути сильною державою. Зрештою, вичерпавши з уже й так виснажених сибірських надр усі вуглеводні, Росія, якщо не встигне написати власної історії, якщо не зможе побудувати орієнтоване всередину суспільство, обійтися без військ на території сусідніх держав та якось прожити без захоплених чужих маяків, може просто розвалитися. Ймовірно першою з корабля-потопельника спробує вискочити Калінінградська область...

Колапс „національного мислення“ в Росії може настати зі вступом України в НАТО. Москва може піти на будь-які жертви, проте того, що українська територія стане недоторканною, виглядає, пережити довго не зможе.

Хоча особисто путіним і медведєвим Україна, в принципі, не потрібна. Про „трубу“ вони й так домовляться. А їхні кошти перебувають у державах, кордони котрих уже надійно захищені. Їм, власне, і війна не потрібна. Чого, щоправда, не скажеш про іванових. Проте якби теперішні зверхники в РФ раптом задекларували терпимість до існування України як суверенної держави в її нинішніх кордонах, їхня популярність різко впала б, і російське суспільство з думкою „зрада!“ хутко обрало б собі інших керівників. Тим більше, „ображені“ рішенням Путіна обрати своїм спадкоємцем Медведєва, а не військового міністра Іванова „силловики“ тільки й чекають подібного моменту.

Українське суспільство значною мірою ще за інерцією відчуває вплив сотень років перебування в національному рабстві, ще живе навіюваний впродовж численних поколінь страх, ще достатньо не сформувався державотворче мислення й державна та громадська відповідальність. Проте крок за кроком воно дорослішає. Надто після президентських виборів 2004 року. Водночас воно й молодшає. З кожним роком школи закінчують тисячі молодих людей, котрі вже не зрозуміють, чому про „любов до партії“ треба розмовляти пошепки й на кухні та чому Україна має бодай якось об'єднуватися з Росією або, наприклад, Казахстаном чи Північною Кореєю. Вони вже не погодяться на один канал телебачення і одну

газету, на цензуру, заборону свободи слова та вільного політичного вибору (російські реалії). Україна очищується, як очищується джерело, в якому скаламутили воду. Кожен рік України без Росії списує десятки років перебування нашого народу в ролі матеріалу для зміцнення північно-східнього сусіда.

У Кремлі розуміють цю фатальність, і тому з кожним роком його позиція щодо Києва стає жорсткішою. Адже з'ясувалось, що українці всього за кілька років, як мішуру, скинули з себе те, що царі й більшовики понад три з половиною сотні років наліплювали. Від абстрактних залякувань розділенням української території російська еліта перейшла до погроз Україні ядерними ракетами... Кінець десь уже наближається. Не виключено, його назва – приєднання України до Північноатлантичного альянсу.

Але просто так Росія Україну „не віддасть“. Наразі вона має достатні ресурси, а в Україні не бракує потенційних яничарів. Палітра сьгоднішніх планів Москви щодо України починається від „поділу по Дніпру“ (як у 1667 році) аж до спроби анексії Кримського півострова або просто (покищо) утримання нашої держави в стані внутрішньополітичного хаосу й зовнішньополітичної невизначености. До більш сприятливої ситуації, над якою вони працюють не покладаючи рук. Головний напрям цієї роботи – вплив на внутрішньополітичну ситуацію України з метою не допустити її членства в НАТО та підпорядкування російським інтересам. При цьому головна ставка робиться на українських політиків, котрі – з різних причин – не дуже популярні в самій Україні. Так склалося історично: коли народ відмовляв якомусь „гетьманові“ в довірі, той біг на поклін у Москву й повертався в Україну в супроводі російських багнетів. У сьгоднішньому демократичному світі – це політики одноразового використання. Що збанкрутіліша політична сила, то голосніше вона репетує про „загрозу з боку НАТО“.

„Проросійські“ партії в Україні – це такі собі політичні камікадзе. Не об НАТО, а об тверезий глузд українського народу розбилися й канули в небуття такі „антинатовські“ партії, як Прогресивна Соціалістична партія України (Наталії Вітренко), Соціал-Демократична партія України (об'єднана) (Віктора Медведчука), котрі тупе „ні НАТО“ виставили як головний принцип власної політичної й суспільної діяльності в Україні. На межі політичного банкрутства КПУ (Петро Симоненко). Десь попідтинню ходять і

підвивають „руські блокі“, котрим, щоб було зрозуміліше, слід уже носити нарукавні пов'язки „поліцай“ або наймит“. Аналітикам Партії Регіонів слід би вдарити на сполох. Вони прямують до того ж кінця. Сучасна українська аксіома: будь-яка політична сила, котра на терені України захищає інтереси іншої, ворожої до нашої, держави, скочується у небуття.

Росія ніколи й не приховувала своїх нездорових апетитів щодо України. Але досі про це говорили лише кремлівські блазні, а тепер „ракетними системами“ погрожує сам президент. Момент істини десь недалеко. Відмова РФ виводити свої військові кораблі з Севастополя або, відповідно до наказу міністра оборони РФ, застосування російськими окупаційними вояками щодо українських громадян вогнепальної зброї на утримуваних незаконно українських маяках у Криму й Херсонській області (у разі, наприклад, чергової спроби органів влади виконати рішення суду) можуть призвести до початку „гарячої“ фази в українсько-російських відносинах. Після мобілізації українських оборонних засобів і допомоги – не сумнівайтесь – з боку країн-членів НАТО російську агресію буде зупинено. Російські „ракети“ при цьому залишаться там, де вони й перебувають, аж поки НАТО чи ЄС не виділить коштів на їхню утилізацію (це коли росіяни повністю виснажать природні копалини).

Єдина причина вступу України в НАТО для українців – загроза з боку РФ. Єдина сила, котра невпинно, системно й наполегливо штовхає Україну в оборонний блок – Росія. Немає сумніву, що невдовзі росіяни знайдуть спосіб, як переконати більшість населення України про доцільність приєднання до Організації Північноатлантичного договору. Як уже одного разу – у жовтні 2003 року – змогли враз об'єднати майже всіх українців перед загрозою втрати частини території. Здається, тільки патологічні „наймити“ шукали, як усе ж допомогти „російським багнетом“.

Не виключено, що вже через кілька років, після приєднання України до НАТО, речники Партії Регіонів доводитимуть (як зараз усі вони доводять, що саме завдяки їм громадянам виплачують заощадження часів СРСР), мовляв, це вони своїм голосуванням у 2003 році за Закон України „Про основи національної безпеки України“, підписами під Універсалами та стимулюванням нашої лінивої демократичної влади сприяли якомога швидшій

атлантичній інтеграції. А при особистій зустрічі з американцями нагадуватимуть, що саме вони (90 відс. депутатів ПР у Раді) голосували за відрядження українських вояків в Ірак...

Українцям не слід забувати, що поряд з рабськими генами страху, покори, продажности й меншовартости у них тече козацька кров, немало якої пролито саме задля нашої сьогоднішньої незалежності й суверенітету. Правоохоронцям – не переходити від популяризації архівів НКВС-КДБ 1930-их до літературно-критичного аналізу творів дисидентів 1970-их, а зайнятись цікавою й дуже важливою справою. Матеріалу – повно. І куди поділися українські карикатуристи „Перця“ – де шовіністи-паяци з в'язками ракет і з висолопленим у бік України язиком (російським); де блазні-агресори, котрі ніяк не наїдяться української землі; де українські наймити й поліцаї?

І з огляду на публічні погрози завдати по Україні ракетно-ядерного удару, слід негайно розглянути можливість припинити модифікацію російських ракет СС-18 (РС-20) у Дніпропетровську. Вони ж, якщо вірити ВВП, можуть бути націлені на нас та на інші миролюбні країни світу. „Тополь М“, котрі росіяни можуть виготовляти тільки по 6 штук річно, нам не загрожуватимуть.

А країнам-членам НАТО слід бути готовими надати Україні рішучу й безкомпромісну допомогу в її спробі проводити суверенну зовнішню політику. У тому числі, й у разі спроби Кремля нав'язати українцям чергову „дружбу, рівність і братерство“ за допомогою багнетів і ракет. А ще „натовцям“ слід нарешті провести люстрацію серед своїх українських промоутерів й іміджмейкерів. Бо віз і нині там...

Про автора:

Василь Лаптічук – експерт київського Інституту Росії.

Олег ЧОРНОГУЗ

КОРОТКИЙ КУРС „РУССКОГО ЯЗИКА“

Почну з загально відомого: в будь-якій колонії, яка раптом стала самостійною і незалежною державою, ще довгий час панує мова колонізатора: Індія, Маляйзія, більшість країн Африки. Учорашня п'ята колона, яка не може примиритися з рівністю з учорашнім рабом, усіяко чинить опір, продовжуючи висувати імперські теорії, про так звану меншовартість корінного населення, неспроможність до самостійного життя, неповноцінність мови корінного населення до протокольних записів чи науково-промислової групи неологізмів, які народжувалися на лінгвістичній базі мови окупанта, залишаючи мові корінного населення оспівувати тільки навколишнє середовище, своє „золоте минуле“, і той день, коли корінний мешканець був господар своєї землі, а не рабом. Був не рабом, жив без зайти, окупанта, гнобителя.

Кожний экс-колонізатор, втрачаючи ґрунт під ногами, всіяко намагається утриматися на колись загарбаній землі: вдається не

тільки до висміювання мови, звичаїв, одягу, традицій корінного населення, а й до фальсифікації історії, агітації, як нібито конкретних фактів. Мовляв, подивіться, чого досягла ваша „бананова республіка” за часи нашого панування - вирости міста, заводи, фабрики, ви збагатилися на історичні пам’ятники, ми вам залишили автостради й залізниці, збудували аеродроми. Досі ставимо пам’ятники тим, хто утвердив вас, як о кромішню націю, при цьому не згадуючи про її майже докорінне винищення. І найстрашніше – це підкуп: посадами, грішми, маєтками. Підкуп тих, кого в народі одразу охрещують зрадниками, політичними повійми, яничарами, манкуртами, безбатченками.

До тих, які за „шмат гнилої ковбаси і рідну матір прода-си” сьогодні можна віднести різних чорноволів-молодших, симоненків, лавріновичів, волг, сітковичів, голубів, мірошніченків, колісніченків і сотню-другу яничар.

До цього списку, безперечно, треба віднести і західньо-українську „Шмату” (так називається стаття в Інтернеті і в газеті „Вечерні весті”), екс-секота в спідниці Галину Стеців, яка свого часу ховалася під псевдо „Тереза”, а нині під прибраним прізвиськом чоловіка - Ганна Герман. За списком продажности зараз є народним депутатом та ідеологом Партії Регіонів, мета якої – розчленувати Україну на регіони і повернути, принаймні, частину нашої Батьківщини в лоно вчорашньої імперії, знову поставивши нас, українців, на коліна і накинувши нам на шию імперське ярмо.

У цьому Партія Регіонів, як і п’ята колона (комуністи, прогресивні (читай – агресивні – О. Ч.) соціялісти й інші вороги українського народу) досить чітко і пляномірно проводять свою колонізаторську політику, яка ділиться на три основні етапи:

Викинути гасло, мовляв, іде насильницька українізація російськомовного населення України. Насправді цього й близько нема, хоча постає питання: а чому має йти насильницька русифікація?

Після досягнення першого пункту – це друга російська мова в Україні офіційна. Тобто державна.

Русифікація всієї України, і сумна і відома усім аксіома: нема української мови, нема українського народу, нема української держави. Далі – віддання України Москві.

Одним з трубадурів цієї імперської ідеології імені Затуліна – Корнилова є Галина-Ганна Герман-Стеців, яка, безперечно, увійде в історію нашого народу як зрадниця в українського народу, поруч з батуриносом, гетьманами Брюховецьким, Тетерею і їм подібними покидьками.

До цих сумних і відомим усім роздумів, мене спонукав виступ цієї, з дозволу сказати, мадам, від чорної першої п'ятниці початку липня 2008 року, коли экс-гебіст Тереза заявила про другу державну мову в Україні – російську, яку Партія Регіонів увела в свою регіональну конституцію, і цю політичну страву, в цьому політичному меню, як кремлівське замовлення, збираються подати на розгляд Верховної Ради.

Для мене російська мова – це не мова Буніна і Толстого, як для гітлерівських головорізів німецька – це не мова Канта і Шіллера.

Для мене російська мова в Україні – це смерть України.

Для мене російська мова в Україні – це злочин без кари. Це як смерть десятків тисяч моїх безневинних земляків у перші дні війни в парку імені Горького моєї рідної Вінниці за вказівкою ката Сталіна.

Для мене російська мова – це за спиною ще живого Богдана Зіновія Хмельницького розподіл України на регіони - Лівобережну і Правобережну: між Польщею і Московією.

Для мене російська мова – це засудження й анатема Собору Російської Православної Церкви на „київські новіє книгі” П. Мотли, К. Ставровецького, С. Полоцького.

Для мене російська мова – це спалення усіх оригіналів українських літописів, письмової спадщини Київської Русі, трактатів Хмельницького, Виговського, як нашої історичної пам'яті, а в натомість кілька копій переписаних німцем Федором Міллером та Мусінім-Пушкінім.

Для мене російська мова – це указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою і вилучення текстів з церковних книжок.

Для мене російська мова – це злодійство серед білого дня перед усім цивілізованим світом: прибрати чужу назву сусідньої держави, і закріпити її на всіх мапах світу – „Московську державу” на „Русскую імперію” (1713 рік).

Для мене російська мова – це розпінання України на всіх хрестах і дорогах. Це кайдани і каналські роботи, це поголівне знищення українського населення таких міст, як Батурин, Перевалочна, зруйнування Січових залог і жорстокі Перські походи московським царем- імператором, тисячі смертей і мільйони козацьких кісток під фундамент нової столиці Московії – Петербургу (та ж епоха Петра I).

Для мене російська мова – це наказ Петра III переписати з української мови на російську всі державні постанови і розпорядження.

Для мене російська мова – указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво - Могилянській академії (1753 рік).

Для мене російська мова – це суцільна зрада українського народу „старшим братом” на всіх етапах нашої спільної історії. Коліївщина, коли після „дружнього банкету” з московським генералом Гуровим, який нібито прийшов на допомогу українцям, зв’язали сонних Залізняка і Гонту і здали на катування полякам (1768 рік).

Для мене російська мова – це снаряди, багнети і мушкетні постріли московських військ генерала Теккелі у груди запорозьких козаків, які зустріли хлібом і сіллю своїх нібито братів по вірі, і по крові, і підступна, по-московськи зрадлива смерть Запорозької Січі (1774 рік).

Для мене російська мова – це заборона Синоду Російської Православної Церкви друкувати та використовувати український буквар (1769 рік).

Для мене російська мова – закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях і суцільна кров, кров українців від багнетів московських „братів” (1775 рік).

Для мене російська мова – це „завоевание Сибири и покорение Крыма” (Олександр Грибоедов „Горе от ума”) устами московських поетів і пензлями художників.

Для мене російська мова – це „смірись Кавказ – ідьот Ермолов” (Олександр Пушкін).

Для мене російська мова – це депортація великих і малих народів Московською імперією. В „Сибір неісходімую”.

Для мене російська мова – розгром Кирило-Методіївського Братства і посилення ще у більш жорстоке переслідування української мови і культури. Заборона кращих творів українських письменників.

Для мене російська мова – це вічне заливання гарячого сала за шкіру українця.

Для мене російська мова – це суцільна кров, яку з українця спускав „старший брат”, набагато молодший за своєю метрикою народження, і тією кров'ю ми писали свою історію. Щоб потім, читаючи її, постійно пити бром і розмірковувати на тим, чому це називається дружбою двох братніх народів.

Для мене російська мова – це і закриття навіть недільних українських шкіл для дорослих у Московській імперії(1862 рік).

Для мене російська мова – це указ московського головного жандарма Московської імперії Валуєва не давати цензурний дозвіл на друкування україномовної духовної і популярної освітньої літератури, оскільки „ніякої окремої малоросійської мови не було і бути не може”. От тільки невідомо чому і як утворилося в світі так, що понад 30 мільйонне населення (мабуть, більше, ніж тоді було „великоросів” від Дону до Вісли) розмовляло саме українською мовою і в нас, українців, не було інквізитора Сталіна і ніхто нас насильно не українізував за всю історію нашої Русі – України.

Для мене російська мова – чітке роз'яснення міністра освіти Росії Д. Толстого – „кінцевою метою освіти всіх іногородців незаперечно повинно бути обрусіння”(1870 року).

Для мене російська мова – це Емський указ Олександра II про заборону українських вистав, співів українських пісень і друкування нот з українським текстом (1876 рік).

Для мене російська мова – це чергова заборона викладання навіть у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою (1881 рік).

Для мене російська мова – це заборона українських вистав в українських губерніях Московської імперії (1888 рік, Олександр III).

Для мене російська мова – заборона перекладати російську літературу на українську (1982 рік).

Для мене російська мова – це заборона друкувати й українські книжки для українських дітей (1892 рік)

Для мене російська мова – це закриття прем'єром Столипіним усіх українських культурних центрів, товариств, видавництв, заборона читання лекцій українською мовою, заборона створення будь-яких не московських клубів (1910 рік).

Для мене російська мова – це постанова 7-го дворянського з'їзду в Москві про виключно російськомовну освіту і неприпустимість вживання інших мов у школах Московської імперії (1911 рік).

Для мене російська мова – це заборона відзначати 100-літній ювілей Т.Г.Шевченка і про ліквідацію української преси (1914 рік).

Для мене російська мова – це кампанія русифікації в Західній Україні, заборона українського слова, освіти, церкви (1914-1916 роки).

Для мене російська мова – це чергове загарбання України московськими більшовиками (1918-1920 роки).

Для мене російська мова - це кров і смерті й виколювання очей московськими багнетами навіть мертвим українським студентам під Крутами (1918 р.)

Російська мова для мене – це постріли в скроню без суду і слідства головорізами Муравйова на вулицях Києва тільки за те, що кияни розмовляли українською мовою і дехто ходив у вишитих українських сорочках(1918 р.).

Російська мова для мене – це принесене в Україну канібальство московськими сатрапами (1921 рік).

Російська мова для мене – це знищення золотого фонду українства – наших прославлених на весь світ хліборобів, які закінчили своє життя у тайзі і тундрі.

Російська мова для мене – це постріли трійки у скроню кожного українця за його право розмовляти і писати українською мовою.

Російська мова для мене – це голодомор і геноцид і етноцид мого народу (1933 рік).

Російська мова – для мене це Червоний кривавий терор в Україні організований Сталіним, Леніним.

Російська мова для мене – це гарматне м'ясо з моїх рідних братів, яких Червона московська імперія кидала без одягу, харчів і зброї в пащу гітлерівського до зубів озброєного окупанта (1943 рік).

Російська мова для мене – це мільйони біженців на Захід до приходу других советів в Україну (1943 рік).

Російська мова для мене – це постійна депортація малих і великих народів з рідних земель.

Російська мова для мене – це суцільна асиміляція народів Московської імперії: червоної, білої, загарбницької.

Російська мова для мене – це 300-літнє з величезним гаком безжальне винищення мого українського народу московським зайдою.

Російська мова для мене – це виселення з рідної землі мільйонів українців на землі вічної мерзлоти тільки за те, що вони хотіли волі і незалежності. (1945-1948 роки).

Російська мова для мене – це Сибір і Колима.

Російська мова для мене – це Соловки і Сандормох.

Російська мова для мене – це мордовські табори української інтелігенції. Це смерть Василя Стуса і Валерія Марченка.

Російська мова для мене – це скривавлені багнети на теренах різних народів світу.

Російська мова для мене – це „мочить чеченців в собствених сортирах“.

Російська мова для мене – це розстріл приспаних газом у Норд-Ост 18 річних чеченок і куля кожній з них персонально в скроню.

Російська мова для мене – це блюзнірство чи то танцюристи з поламаною ногою чи головою якоїсь Могилевської, яка дозволяє собі безапеляційно по Валуєвські заявляти в телепрограмі „Свобода слова“, що в „Києве нікогда не разговарівали на українском языке“. Це може заявляти особа, яка в руках ніколи не тримала найелементарнішого підручника історії. Навіть московського.

Російська мова для мене – після цих вищеназваних і не названих указів уже мова фашиста, расиста, шовініста, окупанта і людиноненависника й мого найзапеклішого ворога. А кожний служба – екс-українець – негідник і покидьок, щоб мені там не доводили Корнілови, Затуліни з Бабуріним разом узяті.

Російська мова для мене – це заяви екс-президента РФ Путіна про наведення ракет на Україну.

Російська мова для мене – це постійні погрози жириновських, затуліних, лужкових, бабуріних про превентивні атомні удари по Україні; їхні заяви про Крим, як „ісконно русскую землю“, і місто Севастополь „іконно рускій“ „город русской славы“.

Російська мова для мене – це суцільне знущання і зневага мого народу встановленням пам'ятників гнобителям України, руйнівникам Запорозької Січі і знищення автономії України в роки незалежності і нібито соборності України.

Російська мова для мене в Україні – це мова гнобителя, окупанта, загарбника.

Російська мова сьогодні в незалежній Україні, якщо вона соборна і незалежна, для мене – це смерть моєї мови, це смерть мого народу, це смерть моєї незалежності, це смерть України і це її останнє поневолення. Останнє і вічне. Як вічною буває тільки смерть.

Ось такий „короткий курс русского языка”, після якого над нашими чорноземами може злетіти чорний ворон з моторошним криком – ккря!

Про автора:

Олег Черногуз – член Національної Спілки письменників України, автор багатьох збірок сатири і гумору, мешкає в Києві.

Василь БАРЛАДЯНУ–БИРЛАДНИК

СЕЛО – КОЛИСКА НАШОЇ КУЛЬТУРИ І НАШОГО МЕНТАЛІТЕТУ

---

*Село на нашій Україні –
Неначе писанка: село
Зеленим гаєм поросло;
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво, а кругом
Широколистії тополі;
А там і ліс, і ліс, – і поле.
Сам Бог витає над селом.*

Т. Шевченко

Будь-які свідчення чужинців про Україну та українців викликають у нас зрозумілу, природну зацікавленість. Звернемося до деяких з цих свідчень. У 1768-1770 роках, подорожуючи Центральною та Східньою Європою, англійський дипломат Джо-зеф Маршалл у своїй „Книзі мандрів" про українців і Україну писав таке: „Сучасне населення України – це цивілізований народ,

найкращі хлібороби в усій Російській імперії“, а сама „Україна є найбагатішою її провінцією“, причому не тільки „завдяки щедрій природі, родючості ґрунту, але й завдяки гарному господарюванню її населення... Я не зустрічав жодної країни, яка була б так подібна до найкращих провінцій Англії“ (1, с. 426-427).

На початку літа 1846 року вперше і востаннє відвідав Україну один з найвідвертіших її ворогів – Вісаріон Белінський. Перебуваючи у Харкові, 27 червня він написав дружині листа, в якому зауважив: „Верстов за 30 до Харкова я побачив Малоросію, хоча ще й перемішану з брудним москальством. Хати хохлів скидаються на будиночки фермерів – охайність та краса невимовні... Вони готують пресмачно та страшенно чисто. І це селюки! Діти дуже втішні, тоді як на руських дивитися не можна – гірші та брудніші за свиней... Малоросія – країна поетична і оригінальна вищою мірою. Малоросіяни обдаровані незрівняним гумором; у житті їхнього простого народу так багато людяного, шляхетного. Любов становить чільну стихію життя... Трудно знайти щедріше джерело поезії, аніж малоросійське життя“ (2, с. 3).

В енциклопедичному словнику Брокгауза та Єфрона в статті „Малороси“ про українців читаємо: „І за темпераментом, і за характером вони відрізняються від великоросів багатьма рисами своєї розумової та моральної ментальності, своїм ставленням до релігії, до жінки, до родини, до власності тощо. Вони мають особливі чоловічі та жіночі строї, їх поселення (з хат) мають інший вигляд, ніж у великоросів, воли у них мають більше значення, ніж кінь, їх „грумада“ є не тим, що великоросійський „мир“, їх пісні, думи, поговірки, казки просякнуті іншими почуттями, думками та спогадами“ (3, с. 485).

Все це писалося про українців у той час (XVIII–XIX ст.), коли 95 відс. з них займалися хліборобством. За комуністичної влади у відповідності до загальносвітових, але перевернутих тоталітарним режимом процесів урбанізації до 1989 року селяни становили вже лише 33 відс. Можливо, переселення у міста змінило риси українців як яскраво виражених типових представників землеробської культури? Але етнопсихологи помітили, що, опинившись у містах, землероби зберігають тисячолітню культуру й менталітет села. Це особливо важливо зазначити, оскільки у середині ХХ ст. світова історична наука визнала Україну батьківщиною індоевропейських

народів та місцем, де відбулося формування землеробської культури людства. Щодо білорусів та росіян, то незаангажованими істориками визнано, що вони від мисливства та рибальства перейшли до підзольного землеробства тільки в першій половині XIII ст. після Р. Х.

Отже, сучасна історична наука свідчить про різність цих трьох народів. Для того, аби впевнитися, що білоруси, росіяни та українці є справді різними народами з фізичної, духовної та моральної точки зору (хоча їх штучно зараховують до числа східньослов'янських народів, які нібито до XIV ст. складали один давньоруський народ), спробуємо за допомогою конкретних прикладів проілюструвати правоту бодай автора статті в „Енциклопедичному словнику“.

Коли автор згаданої статті говорить про темперамент, характер, розумові здібності, родинну та релігійну мораль, ставлення до власности, він торкається того, що ми називаємо менталітетом. А коли він говорить про села, хати, усну народну творчість, громаду, волів, одяг, то ілюструє видимий прояв культури, внутрішній зміст якої – теж менталітет.

В країнах, де ніколи не було сіл – США, Канаді, Австралії тощо, нації історично склалися з емігрантів, котрі на нових землях або втрачали власні національні риси, або відокремлювалися у відносно автономне культурне існування, „інкрустоване“ у загальний полікультурний масив нової нації, („чайна-тавни“, італійські, ірландські, єврейські квартали або райони). Безумовно, певні спільні риси представники цих країн під впливом соціальних та історичних чинників виробили, проте власне національних культур у традиційному сенсі слова там не існує. Є лише те, що культурознавці називають цивілізацією (від *civil* – місто), тобто той комплекс технічного влаштування життя, без чого людина не може нормально існувати. Це те, що її гріє, возить, пов'язує з іншими людьми тощо. Такі суспільства зазвичай називаються споживацькими, вони можуть досягати значних успіхів у розвитку високотехнологічної цивілізації, але фактично залишаються позакультурними суспільствами.

У підвалинах будь-якої культури лежать найпростіші здобутки, з яких виростають наступні більш досконалі досягнення. Основу культури, її початки, на перших щаблях розвитку створює весь народ. Цей колективний автор власно творить не лише культуру.

Адже на нижчих щаблях розвитку культура в повному значенні цього слова невід'ємна від того, що ми називаємо цивілізацією. Однак, утилітарні речі з розвитком культури починають нести також і символічно-культурне навантаження, коли проста сорочка стає сорочкою-вишиванкою, а чепіги плуга оздоблюються красивим різьбленням тощо. Такий синкретизм, коли в одному предметі збігаються прекрасне й корисне, ми й досі зустрічаємо в культурі українського села.

Село до недавніх часів було головним місцем мешкання українців. У XVIII–XIX ст. в селі мешкало 95 відс. українців, а ще в 1930-ті роки їх чисельність там доходила до 90 відс. В сучасній Україні 67 відс. українців живуть у містах. Проте ця обставина, за умови грамотного плянування економіки, не може негативно вплинути на фізичне, духовне й моральне здоров'я нації.

Перед початком більшовицько-фашистського зіткнення в межах Другої світової війни Ю. Липа, передбачаючи вплив українців у міста, в праці „Українська раса“ писав: „Перед усім у нас немає потреби повертатися до давньої структури села. Село як громада не має вже такого значення, як раніше. Немає тепер необхідности засновувати багатолюдні села в балках, долинах і на берегах річок (аби легко добувати воду). Нині всюди може бути побудований хутір – двір українського селянина... Цінність нового села – в його служінні нації-роду. Воно буде центром здорових родин... Інакше кажучи, ті, хто продовжує почесну традицію й трудиться на святій землі, – ті створюють зміст нового села. Зате всі останні хай кидають села. Звичай та закони покажуть, хто з синів і дочок залишиться, всі останні хай не заважають. Тоді нове село буде мати те обличчя, яке воно повинно мати, – кровне джерело нації-роду. В цьому його значення та сила“. Адже, як стверджував свого часу В'ячеслав Липинський, старі традиції є лише тим, що має бути підставою для створення нової традиції, як того вимагає час: „У козацьких шароварах на мотоциклі не поїдеш“.

Зростання питомої ваги міського населення в Україні не веде до переносення джерела культури, менталітету та здоров'я нації з села в місто. Характер українця XXI ст. не можна буде збагнути, не розуміючи суті нашого села, оскільки наші фізичні, духовні, релігійні та соціальні коріння – в селі, з усією його розгалуженою системою предметних проявів та культурних значень.

Павло Алепський, що переїздив через Україну в 1654-1655 роках, з захопленням писав про українські сади, „яким не було числа і в яких було багато вишень, абрикос, горіхових дерев, шовковиць та виноградної лози“. Він засвідчує, що „кожна хата в козацькій землі потопає у саді, а земля засаджена капустою, морквою, ріпою, петрушкою тощо“. У цій любові до садів та взагалі всілякої зелені (згадаймо хоча б кручені паничі, барвінок, акацію, тополь) бачимо тісний зв'язок українців з природою та їх схильність до краси. У цьому виявляється також така наша національна риса, як безкорисливість – адже декоративні дерева та квіти прибутків не дають. Близькість українців до краси й природи наближають їх до Творця природи, який „витає над селом“.

Українське село ще від часів Трипілля, коли починається наша історія, мають в основному вигляд „гуртового“ поселення, багатолюдного та зосередженого на невеликому просторі. Його форма – це неправильне коло чи еліпс. Оскільки від трипільських часів до прийняття християнства та сьогодні наш народ був та залишається сонцепоклонником, то села у пляні забудовувалися так, нібито вони є земними відбитками Сонця. У селі багато вуличок, крутих й переривчатих, які часто кінчаються біля воріт окремої хати. Це є свідченням індивідуалізму: українець не любить одноманітності, він селиться там, де йому подобається. На місці побудови хати впливають ще й повір'я: хата будується там, де ляже собака. Якщо кішка лягає на „нечистому“ місці, то собака – лише на „чистому“.

Усі дослідники трипільських поселень знаходять певні аналогії між їх плануванням та плянуванням українського села. Свого часу лігурійці визначили вигляд французького, пікти – британського, а трипільці – українського села. Є багато даних, що не лише форми українських сіл, зовнішній та внутрішній вигляд хат, але й головні дороги дісталися українцям від їх трипільських пращурів.

Росіяни та білоруси будують свої деревні в основному одновуличними, що розтягуються на довжелезну відстань. Ізби будуються одна напроти одної без будь-якої огорожі. Це є свідченням колективізму цих народів. Гуртове та хаотичне плянування українських сіл говорять про індивідуалізм та прив'язаність до громади, що можна назвати солідаризмом. В Україні, ясна річ, є й одновуличні села, але лише там, де цього вимагають рельєфні умо-

ви – у долинах рік, в горах та у степових балках. Крім гуртових сіл, в Україні відомі також і розкидані хутори сміливих та ініціативних хліборобів, що розорювали незаймані землі, збільшуючи тим самим площі орної землі, яка переходила у власність українських селян.

Московсько-комуністичні поневолювачі намагалися знищити традиційний вигляд українського села, в особливості – хутори, яким, як передбачав Ю. Липа, належало майбутнє. Насаджуючи колективне господарювання, ці правителі вимагали, аби селяни жили поруч один одного, щоб вулиці в селах були прямими. У такому селі поліцейний нагляд за його мешканцями полегшувався. У 1960-1980-ті роки радянська тоталітарна держава, що прагнула до загальної уніфікації шляхом нівелювання усього національно-особливого, змінювала вигляд не лише сіл, але й будинків, в яких, як в містах, оселялось декілька родин. Такі села позбавляли селян індивідуалізму, перетворювали в звичайних наймитів, позбавляли прихильності до землі, до краси садиб з садами та квітами, тобто вбивали в українцях поетичність і високу духовність.

У традиційному українському селі на відміну від російського вся садиба була обгороджена плетеним „плотом“, „тином“ чи дерев'яним „парканом“. В огорожі вчені вбачають бажання виокремити себе з числа інших, прагнення проявити індивідуальні риси, намагання підкреслити своє „я“, вказати на самостійність своєї родини та підкреслити приватність майна. Про тяжіння до приватної власності говорить і плянування українського двору на всій етнічній території України. Комплекс господарчих будівель разом з хатою – комори, стодоли, клуні, шопи, возові чи літні кухні – складають замкнений чотирикутник, куди можна потрапити лише через ворота. Як засвідчують археологи, такі двори українці також успадкували від давніх трипільців.

Центром українського села в усі часи була церква, яка завжди будувалася на найвищому місці. Поряд з нею будувалися школа, управа, одна-дві крамниці й притулок, де знаходили собі захист самотні й хворі, за яких піклувалася громада. Для української церкви властиво те, що дзвіниця будується окремо, бо це була ще й звичайна вартова вежа, з якої наші пращури стежили, чи не наближається ворог до села. Дзвони скликали не лише на богослужіння, але й до бою. Українські сільські церкви у своїй більшості мають хрестоподібний

фундамент, що робить їх подібними до зороастрійських та наших дохристиянських храмів. Хрест – це символ зафіксованого положення Сонця в небі – обличчя Творця Всесвіту. В зороастрійських та наших древніх храмах у пляні в центрі хреста горів священний вогонь – символ Сонця . А ми були й залишаємося поклонниками саме цього вогню, про що говорять страсна свічка, обпалена в страсний четвер, купальські вогні або сонячні зображення разом з хрестами на церквах Києво-Печерської Лаври тощо.

Вдачу українця, його душу розкриває й сама хата. Її тип є достатньо однорідним на всьому етнічному просторі, хоча будівельний матеріал при цьому застосовувався різний. Етнографи зафіксували, що у 1924 році в Україні хат з дерева було 50 відс., з глини – 33 відс, з каменю – 6 відс. Українська хата, на відміну від російської та білоруської ізби, обмазувалася глиною й білилася, що теж говорить про любов до краси. Є ще одна суттєва риса, що відрізняє українську хату від польського будинку, білоруської та російської ізби. Українські хати мають чотирихильні дахи, і якщо криті соломною чи очеретом, то лагідно, охайно, снопик до снопику. Це споріднює наші хати зі словацькими, угорськими та румунськими будинками, тобто будинками народів, які теж населяють колишні трипільські землі. Польські будинки, білоруські та російські ізби мають двоххильний дах, а коли й криті соломною, то жужмом . В Україні двоххильні хати подекуди теж зустрічаються, але тільки там, де українці межують з поляками, білорусами або росіянами.

Спорідненість польської, білоруської та російської архітектури не випадкова. У „Повісті минулих літ“ читаємо: „Були дав брата – ляхи Радим і Вятко. Один сів на Вятці, а другий на Сожі“. Від Радима пішли радимичі, пращури теперішніх білорусів, а від Вятка – вятичі, пращури акаючих та якаючих росіян. Археологія, антропологія, палеолінгвістика та етнографія нагромадили багато доказів спорідненості росіян, білорусів та поляків. Але, крім лінгвістичних, не існує жодного доказу спорідненості цих народів з українцями.

Російська та білоруська ізби до недавнього часу були чотиристінними чи п'ятистінними й опалювалися по-чорному. Українська хата, навіть найбідніша, була шестистінною, обпалювалася по-білому, і зі зростом заможности мешканця кількість її стін зростала. З двору до шестистінної хати входили з сіней, прямо

була кухня, в бік вулиці – кімната. У хатах середняків у бік городу з'являлася комора, тобто хата ставала семистінною. З подальшим ростом заможносту комору будували окремо, а комору, до якої входили з сіней, перебудовували в світлицю. Кімната ж перегороджувалася стіною (восьмою) і таким чином утворювалася спальня та менша кімната. У спальні була піч, яку палили з кухні, піл (лежанка), в кімнаті мисник на внутрішній стіні, вздовж передньої й бокової стін – лавки. А в кутку, де сходяться лавки, було покуття – святий куток. Там стояв стіл, на стінах – ікони, перед якими висіла вічно запалена лямпадка. Підлога в кімнаті та ванькирчику (спальні) застигалася доріжками домашнього ткання. На іконі, що була в кутку, був вишитий рушник. Саме перед нею горіла лямпадка.

Світлиця мала інший вигляд і не завжди обпалювалася. Під стіною, що відокремлювала світлицю від кухні, завжди стояла розписана чи різьблена скриня. Стіни покривали килими. Майже неодмінним елементом був портрет Тараса Шевченка, облямований вишитим рушником. Вздовж стін стояли лавки, на підлозі лежали доріжки. В кутку, між крайнім вікном та боковою стіною – теж покуття – святий і почесний кут, у якому садовили дорогого гостя. Сволок у кімнаті й світлиці обов'язково був різьбленим. Піч, передня стіна та стіна з боку вулиці розписувалися.

Цікаво, що розписи теж споріднюють українську хату з трипільською. І тоді, і тепер вони мали й мають магічний та космогонічний характер. Та й в трипільських хатах, там де в теперішніх наших хатах покуття, на підлозі був рівноконечний хрест – місце для священного вогню. І саме в цих кутках археологи знаходять скульптурні зображення Богині Великої Матері. Розписи, вишиті рушники, килими, священні покуття – все це докази давнього розвитку нашої національної культури та ментальності, що попри численні біди, розвивається безперервно, за думкою історика Ю. Шилова, ось уже якихось 14 тисячоліть. Українська хата була вогнищем високої національної культури у такому культурному середовищі, як село, вихідці з якого засновували наші давні міста чи переселялися до них пізніше.

Як бачимо, особливості нашого села є доказом культурної й соціальної самобутності та оригінальності нашого народу, його характеру. Нам можуть зробити закид, що в більшості міст України лунає переважно російська мова, а мова, як відомо

формує менталітет і є виразом культури. Але ще минулого століття російські вчені, серед яких такі наукові авторитети, як М. Трубецької, Д. Святополк-Мірський та інші визнали, що первинна мова теперішніх росіян „згоріла разом із протопопом Аввакумом“ та що сучасна російська мова є останнім киево-могилянським варіантом церковнослов'янської мови. Інакше кажучи, тієї мови, якою говорили предки сучасних росіян, сьогодні не існує. Києво-могилянський варіант церковнослов'янської мови як основи сучасної російської мови створювався на базі української і був мовою навчання, науки та освічених мешканців міст, що йшли своїм корінням у культурні традиції нашого села.

Освічені представники нації є, як відомо, найбільш репрезентативними носіями культури та духовності свого народу. Тому говорити про давній вплив на нашу культуру російської культури буде не коректно. Радше можна говорити про значний зворотній вплив української культури на російську. Адже російських сіл в Україні майже немає, є лише питомо незначна кількість етнічно російських старообрядницьких сіл та переселенських „населених пунктів районного підпорядкування“. А старообрядці, як і протопоп Аввакум, ні релігійно, ні мовно, ні культурно з сучасними росіянами нічого спільного не мають, тобто для російської культури в Україні ґрунту не існує. А наші міста, мешканці яких розмовляють українською книжною мовою XVII–XVIII ст., розвиваються й живуть тією культурою, коріння якої в лежить в українському селі. Добре відомо, чиї села навколо міст, тим і належать міста, тобто в Україні всі міста українські. А сучасна книжна мова неодмінно повернеться до наших міських співвітчизникам, тому що іншої мови у носіїв української культури й бути не може.

Про автора:

Василь Барладяну–Бирладник – публіцист, філолог, поет, прозаїк, правозахисник, колишній радянський дисидент і політичний в'язень.

Арсен ПАЛАМАР

СЕЛО ВИМИРАЄ...

У нашого села славне минуле, важке сучасне, та чи буде в нього майбутнє? А майбутнього, мабуть, таки не буде. Історії село вже не потрібне ні в економічному, ні в соціальному аспекті. Європейська спільнота, до якої прагнемо і ми, давно й невідворотно відмовилася від безперспективного з усіх поглядів села й успішно замінює його ошатними містечками, зрештою, фермерськими „дворянськими гніздами“ з суперсучасною інфраструктурою і професійною обслугою. До цього вже в нинішньому столітті маємо прийти й ми, раз і назавжди розпрощавшись зі своїми ясеново-кропив'яними селами, бо інакше європейці сприйматимуть Україну не як цивілізовану державу, а як резервацію, заповідник болота і хащів, у яких проживають нещасні тубільці типу австралійських аборигенів.

Процес відмирання нашого села пішов... Його ніхто не зупинить, ніякими поверненнями „боргів“, дотаціями чи бізнес-проектами села не відродити. Бо настав такий час, коли цього нікому вже не треба – ні владі, ні громаді. Процес для нас, українців, болісний, навіть

катастрофічний, оскільки село – це колиска нації, нашої духовности й ментальности, і якщо поламати цю колиску, цю останню основу нашої ментальности, то що зостанеться від нас самих як самобутньої нації? Та оскільки процес неминуче невідворотний, то все ж набагато розумніше було б наперед готуватися до його викликів і відповідно змінюватися самим, аніж у розпачі заламувати руки над розбитим коритом.

Звісно, відмирання села, європеїзація селянства, як і всі еволюційні епохальні процеси, що відбуваються з нами чи ми самі здійснюємо їх, на жаль, триватимуть не одне десятиліття або й століття. Уявляєте, скільком поколінням українських селян доведеться шукати винних, бідкатися, нарікати на щербату долю, поки вони заживуть як нормальні, цивілізовані люди.

„Слава Богу, тато вмерли...“

Нинішні наші села ніби знову опинилися в прифронтових зонах, ніби над ними знову пролітають бурі канонад та бомбардувань. І в центрі, й на околицях бовваніють розбиті хати – потрощені дахи, сліпими зіницями зіяють чорні пройми вирваних вікон і дверей. Навколо тих хат повалені, не до кінця розтягнуті сусідами тини тонуть у бур'янах та хащах. З кожного сільського кутка скалить зуби запусіння.

Такі лихоліття на долю нашого селянина випадали аж надто часто: пожежі, дві світові війни, сталінські репресії, грабіжницька колективізація. Та тільки-но біда миналася, він негайно хапався до роботи: відбудовував хату, зводив ще кращу, опікувався господарством. Де тільки та снага і сила бралися! Трагічною ж прикметою нинішнього розору села є те, що його люди вже не мають бажання відновлювати родинні гнізда, не мають волі до життя в селі, до протиборства лихові. Байдужість і безнадія знесли серця.

З усього видно, що цей руйнівний процес з кожним роком тільки набиратиме темпів. Село змирилося з тим, що в нього не буде майбутнього, і мовчки, тихо вигибає. Село повернулося обличчям до цвинтаря... Як свідчить статистика, за роки незалежності з карти України зникли понад дві тисячі сіл – це дві середні за розміром області.

І тут треба відверто сказати, що головна причина занепаду села не стільки в зовнішньому, фізичному його нищенні, скільки в внутрішньому – моральному, духовному, культурному. З зовнішніми руйнівними сила-

ми воно могло мужньо й переможно боротися, але проти внутрішнього розору, проти деградації людських душ стало безсилим. Саме півстолітнє околгоспнення душі села, нищення його вікових традицій, культури, моралі, національних почуттів довели його до депресивної байдужості, а безробіття, безперспектив'я, злидні, брехливість, аморальність і безвідповідальність нинішньої влади тільки поглибили безнадію та вихлюпнули всі ті недуги на поверхню.

То ж не жарти: до війни галичани уявлення не мали про самогон, наркотики, СНІД, на ціле село було не більше одного злодія, одного п'яниці й однієї повії. Як не парадоксально, але своєю „наявністю“ вони навіть виконували позитивну морально-виховну функцію, бо батьки, показуючи на них пальцем, мали можливість на їхніх прикладах повчати дітей, якими їм не слід бути в житті. Нині в селі сотні злодіїв, п'яниць, повій, самогонників, чимраз більше наркоманів, ВІЛ-інфікованих, і щонайменшої позитивної виховної ролі вони не відіграють, бо нікому вже й показувати, якими не слід бути. Навпаки, тепер zdeгравовані односельці крутять пальцем коло скроні, киваючи вслід тим останнім порядним людям, котрі з ними не п'ють, не крадуть, не схильні до гульок...

Село Угринів на Тернопіллі. Андрій П. – 60 років. Був одружений в сусідній області, мав дочку. Дружина померла. Повернувся до маминої хати. Запив. Мати дорікала: „Слава Богу, тато вмерли і не бачать нашої ганьби...“. Кажуть люди, що він і мамі „поміг“ померти, аби не дорікала. Животіє сам у старій, аварійній хаті. Не пере, не варить. До церкви його не пускають, бо від нього смердить. Тепер він сам кожному зустрічному повторює: „Слава Богу, мама вмерли...“. Має велику компанію пияків, які не шкодують йому самогону...

Є в Угринові жінка – ще молода. Знайшла собі коханця, котрий нещодавно вернувся з тюрми. Разом з ним звела зі світу свого безробітного чоловіка, та так вправно, що ніхто й не запідозрив. П'ють на пару і б'ються. А грошей бракує навіть на самогон. Зате в Підгайцях (райцентр) є напівлегальний бордель, тож мати водить туди старшу доньку на „заробітки“. І це нікого вже не бентежить. Бо в селі чимраз більше жінок-п'яниць. Особливо старших віком. Як у буряківничих ланках присмокталися до самогону, так не перестають цмулити донині. Безнадію і злидні заливають...

До війни була в Угринові заможна родина – багатії на весь повіт. По війні їх розкуркулили, репресували. На батьківському обійсті залишився молодший брат. Людина морально знищена, про власну

господарку не дбав. Стара батькова хата валиться, вікна забиті дошками. Це і все, що зосталося від родини статечних господарів.

Молодь, зрозуміло, не хоче брати приклад з таких „реліктів“, не хоче й чути про життя в селі. Бере курс на заробітки – в Польщі, Чехії, Португалії. Бо що доброго успадкувала вона від „роздержавленого“, розгубленого і спитого старшого покоління? Безробіття, злидні, обвальний занепад культури, моралі, людської гідності. Тваринницькі фармські приміщення розтягли по цеглині. Будинок культури – і той аварійний, бібліотеку пропили. В селі кепкують, що й сільську раду пропили. Для молоді сьогодні тут місця не залишилося. І про європеїзацію села говорити нема з ким. Такої деградації людини наш край не пам'ятає з часів прийняття християнства.

„Село неначе погоріло, неначе люди подуріли...“

Тудорів – віддалене, глухе, оточене лісами село Гусятинського району. Ледве не щодня, тільки-но над обрієм зажевріє світла смуга світанку, як на її тлі на польовій дорозі від села до лісу з'являються чорні фігурки дивних істот. Рухаються вони якимось неприродно: то зігнуті в три погібелі, то перехилені на один бік або кумедно випростані під тягарем об'ємистих мішків та сумок, вони здалеку нагадують якихось химерних калік, що групами чи поодиночі йдуть світ за очі і зникають у темряві лісу. Відразу в пам'яті зринають незабутні рядки зі шкільного уроку літератури про калік-журавлів, котрі розгрузлою польовою дорогою йдуть у безвість у пошуках кращої долі, а насправді – чергової фата-моргани...

Оті химери – то каравани сільських торбоносів. Студенти, яких батьки з важеними сумками продуктів випроводжають до міста, старші люди з запасами домашнього добра на продаж. Навесні та влітку переважно жінки носять сумки з назбираними лікарськими травами, квітами, лісовими і садовими ягодами, молокопродуктами. Восени і ближче до зими вже чоловіки скидають на плечі лантухи з „дарами полів та городів“. Автобус до села давно не ходить. А до найближчої асфальтівки – 12 кілометрів. У торбоносів нелегка дилема: візьмеш „товару“ мало – мало й вторгуєш, візьмеш більше – не донесеш.

У цьому селі все носять на плечах, як у доісторичні часи: корми худобі з поля у веретах, хмиз із лісу на дрова, товар на міський ринок. Торгівля дарами природи – єдиний вид заробітку. Перспектив на працю в селі – щонайменших. Уся колгоспна нерухомість – фермерські

приміщення, конюшня, тракторна майстерня, пилорама, сушарка – давно розтягнута дощенту. Газ до села не довели – забракло коштів. Поля заросли бур'янами, у селі нема чим обробляти землю. Тому люди відмовляються від наділів, обмежуються самими городами, як було за колгоспного ладу, хоча останнього давно нема. Утримувати корів та свиней нерентабельно – перекупники диктують ціни втричі нижчі від реальних.

Зараз селянинові стало збитково вирощувати худобу на м'ясо. Коли ще живеш біля траси, то, заплативши немалі гроші, відвезеш м'ясо до міста на базар. Та не дуже й заробиш, бо потрапиш в лапи перекупників. А не захочеш віддати, то наймуть продажних праводавів-перевертнів, котрі швиденько заберуть і тебе, й те м'ясо. От і виходить, що перекупники-пройдисвіти грабують нас двічі: спершу за безцінь відбирають продукцію у селянина-виробника, а потім втридорога продають її нам, городянам. І влада на цей рекет ніяк не реагує, по суті, сприяючи злочинцям.

У глибинному Тудорові ні худоби, ні молока не здати, то й вирізують селяни своїх корівок. Тому над селом лунає переважно козяче мекання.

Сільські дороги – суцільні баюри, клюб „світить“ вибитими вікнами, понад 20 садиб стоять пустою. Трудяться лише старі люди, щоб допомогти дітям у містах. Батьки свідомо випихають молодь з села. Хворі пенсіонери до лікарів майже не звертаються.

Зранку село ще тверезе, а увечері п'яне. Чоловіки до обіду ніби щось роблять, а до пізньої ночі „п'яними соловейками“ виспівують навколо сільського буфету повстанських пісень – пропивають ті копійки, які жінки торгували на міських базарах за петрушку. Жінки вже не мають сил боротися з пияцтвом, – руки в них у мозолях та ранах, плечі у синцях від тяжких торб.

„Село неначе подуріло...“. Європа просто згоряє від нетерпіння прийняти таку „культуру“ до свого союзу. Аякже, біжить!

Чи усвідомлює нинішня влада всю глибину деградації народної душі?

Було колись „потьомкінське село“

У роки перебудови Вербівець мав честь красуватися в ранзі „потьомкінського села“. Радянський режим постійно хворів на такі демагогічні замашки: брав річний бюджет району (на цей раз Лано-

вещького) і кидав його на благоустрій „показового“ села, щоб довести всьому світові „переваги колгоспного ладу“. То нічого, що для влади інші села району на той час ніби переставали існувати, зате яку грандіозну показуху можна було влаштувати і скільки горілки випити во славу розвиненого соціалізму!

Спершу Вербівець газифікували, заасфальтували дороги і тротуари, на головних вулицях встановили ажурну металеву огорожу, далі – більше: під лісом, на пагорбі спорудили двоповерховий банно-пральний комбінат з величезним залом для розважальних заходів, навпроти – млин, пекарню, ще далі – дитсадок, сільську їдальню, де відбувалися весілля, торговий центр, медпункт, пожежну станцію, будинок культури, стадіон, сільський парк (!), на видних місцях аж два пам'ятники полеглим на війні односельцям. Зрозуміло, і матеріально-технічна база колгоспу була ідеальною: машинний двір з критими гаражами, автозаправка, ремонтна майстерня, пилорама, новенькі фермерські приміщення, молочно-товарний комплекс, механізований зерносклад, дві водонапірні башти...

А тепер уявіть, якщо зможете: нині з усього цього багатства вижили тільки школа, церква, медпункт і обидва пам'ятники визволителям. Та ще одна водонапірна башта. Від колгоспних господарських приміщень і сліду не залишилось. Єдина новинка – це корчма. Як символ нашого сьогодення. Відкрита в приміщенні колишнього торгового центру.

Колгоспна техніка давно знищена, здана в металобрухт. Землю ще якимось обробляють, але далеко не всю. Худобу як вирізали 15 років тому, то й не відновлюють, тож органічних добрив нема, а мінеральні селянам не по кишені. Вирощують сякий-такий суржиковий урожай, не дай, Боже, великий, бо куди його діти? І чим більший урожай, тим менше хліборобові заплатять за зерно. Українську економіку розумом не збагнути! Тому кілька німечин так званих фермерів полишили свою справу.

Якісь чесько-литовські ділки взяли в селі в оренду 500 га вільної землі і вирощують соняшник та сою – для ковбасників і тих ковбас, в яких лише 5 відс. м'яса. Платять ділки своїм десяти наймитам по 300 грн. на місяць. Для безробітного селянина і це благодать. А решта що заробляє?

Про це я мав намір довідатися в сільській раді, але ні голови, ні секретаря не застав на місці (ще дорогою сюди вербівчани попередили, що їхнє керівництво проблемами-бідами села майже не

переймається і цілими днями на роботі не буває). Зате завжди „на посту“ землепорядник Михайло Князький, який у сільраді і за керівника, і за сторожа. Сам називає себе зеком на волі, бо працює за половину зарплати. А до пенсійного стажу потрібно повний оклад мати. Отже, мусить чоловік працювати два роки за один. До пенсії йому шість років. Тобто дванадцять...

Приміщення сільської ради – колишня контора правління колгоспу. Після відомої всім нам епохи Великого дерибану колгоспів за господарством залишилися великі борги перед державою. Тепер село спадкоємець тих боргів. І доки не поверне – фінансування нема. І не буде, бо люди – обкрадені, обдурені, озлоблені – нічого нікому повертати не збираються. У таких відносинах з державою і доживають колишні „зразкові“ колгоспники віку, точніше, поволі вимирають. „Наше село забуте Богом і людьми, – зітхає Михайло Князький. – А влада дурна...“.

Як же так? Ще недавно – село зразкової культури і побуту, а нині забута Богом руїна? Все пояснюється просто. „Зразкову культуру“ адміністративно-командна система накинула йому штучно, силоміць, на непідготовлений ґрунт. Як тільки тоталітарна система щезла, село стало таким, яким воно є насправді. Це великий урок для всіх нас: доки люди самі недозріли до відповідного рівня культури, влаштовувати їм потьомкінську показуху – марна справа. Перед нами живий приклад. Вербівчани не змогли подбати про подальший розвій культури села, неспромоглися навіть у загальних рисах зберегти той рівень, який мали.

Господар того, що вкрав

Є кілька причин, чому вербівчани так організовано й оперативно розвалили всі „переваги соціалізму“. Перша: показуха фінансувалася старим режимом. Коли дотацій не стало, село втратило можливість і бажання підтримувати „ту брехню“ власними силами. Друга причина: в усі часи раб ненавидів своє ярмо. Ненависть та тільки чекала слушної нагоди для вибуху. Свіжий приклад: останній голова господарства, покидаючи село, залишив порожнім свій розкішний особняк. Місцевій школі якраз потрібне було затишне приміщення для дошкільнят, та рада села не підтримала педагогів. Невдовзі від особняка зосталася руїна.

Усе закономірно. Колгоспна система пів віку вчила людей красти. Цілі покоління селян виростили в атмосфері „легітимації“ крадіжу, змалку готувалися до нього. Несунами були діди, батьки, діти й онуки. Крали як могли: хто автами і тракторами, хто підводами, а хто мішками та веретами. Шоста частина світу керувалася гаслом „Не вкрадеш – не проживеш“. Матері – синів, дружини – чоловіків мали за невдах, якщо ті не вмiли спритно красти, махлювати, вибріхуватися, і гордилися ними, коли ті вмiли. Та що матері, коли сама влада тягла туди ж. Пригадайте, які села офіційна пропаганда розхвалювала на всі лади як незаперечні приклади соціалістичних „переваг“. В основному ті, жителі яких розбудовували свої садиби невідомо за які кошти і яким чином роздобуті матеріяли, хоча всі здогадувалися, що за крадені. Змушеного промишляти крадіжем колгоспника вона лицемірно величала „господарем землі“, „ковалем свого щастя“. Насправді ж він був господарем лише того, що накрив. Що зумів „накувати“ собі нечесним способом. І тільки.

Так комуністичний режим спотворив, скалічив душу української хліборобської нації, відкинув її духовний, моральний розвиток ледве не до скитських часів. Це був духовний геноцид українства, тяжкий злочин проти людства, який ще далеко не закінчився. То за що тепер дорікати вербівчанам?

І все ж гірко дивитися на руйнацію села. Тільки підходиш до нього – ліворуч автобусна зупинка з розваленим павільйоном, всередині якого ростуть кущі; праворуч – ветеринарний пункт і швейна фабрика без вікон та дверей, приміщення пилорами без даху. В центрі села вже згадуваний банно-пральний комбінат скоро нагадуватиме Колізей – одне з чудес світу місцевого значення. На пекарні дах сповзає на фасад, наче кашкет п'яниці на ніс. Стадіон без лавок, гостьова трибуна аварійна. На центральних вулицях від металеві огорожі залишилися окремі фрагменти. У провулках кілька десятків хат з забитими дошками вікнами. Коли запитую перехожих, де раніше був господарський комплекс колгоспу, вони вказують рукою лише напрямом – десь за околицю. Бо там тепер вирощують ячмінь на пиво .

Дуже оригінально виглядає сільський парк. Суцільні хащі, навіть собаки його обминають. І лише у віддаленому кутку дивом зберігся білий казковий теремок. Невже в селі нікому силікатної цегли не треба?..

Біля школи вас зустрине поглядом яскраво-зелених очей бронзовий Тарас Шевченко. Бронза з часом вкривається патиною. На рівних поверхнях погруддя атмосферні опади її стирають, а в глибоких складках очей не дістають, тож зелені очі набирають моторошного виразу і, мабуть, світяться вночі. Раніше навколо десятирічки сяяли оригінальні ліхтарі, символізуючи світло знань. Тепер це залишки металобрухту. Ажурна, чавунного литва огорожа закладу теж далеко не ціла.

Директор школи Володимир Герасимчук розповідає: коли в селі в основному все вже було роздерибанено, знайшовся негідник, колишній випускник, котрий ночами став виймати з вікон рідної школи шибки і розбирати огорожу. Злодія „вирахували“ і делікатно попросили так само вночі, щоб ніхто не бачив, повернути крадене. Той брутально відмовився. Довелося викликати міліцію. Правоохоронці змусили зухвальця серед білого дня віднести чавунні секції огорожі на старе місце. Відтоді школа має спокій.

На одне весілля – три похорони

Зі стін Верboveцької десятирічки вийшли відомі люди – академіки Григорій Штонь і Леонід Серединський, заступник керуючого банком „Авалъ“ Яків Смолій, два декани університетів, десятки вчителів, лікарів, інженерів, економістів. Але все це в минулому, невесело констатує директор. Раніше в школі було 530 учнів, нині – 150. Наступного року не буде і 20 випускників, а першачками стануть лише п'ятеро діток. У „показовому“ селі мешкали 2.5 тисячі людей, нині – менше тисячі. Виїздять цілими сім'ями і вже ніколи не повернуться. Весілля стали рідкістю. Якщо в містах смертність населення ще ніби тримається на рівні народжуваності, то серед старіючих селян вона втричі вища. Верboveць – не виняток. Така ситуація нині майже в усіх селах України.

„Ми належимо до розряду країн з низьким рівнем народжуваності і високим – смертності, – ділиться тривожними думками Володимир Іванович. – Бо хто в нинішньому селі має народжувати? За статистикою, якою я цікавлюся, народжуваність у нашому Вербівці перебиває смертність ледве на третину. Лише за останні сім років тривалість життя вербівчан, і без того невисока, знизилася ще на п'ять років. Кожна десята дитина помирає. Нині в Україні маємо ледве три мільйони дітей до десятирічного віку, а треба щонайменше

десять мільйонів. Що буде з нашими кадрами через двадцять років? Учителі, на жаль, вже не можуть закликати учнів відмінно вчитися, готуватися стати господарями своєї долі, коли старші брати і сестри цих дітей з дипломами нидіють без роботи. Про яке світле майбутнє мова?“

То чому так загрозливо вимирають селяни? Злидні, погане харчування, постійна пригніченість від невдач, розчарувань і безнадії, невміння дбати про власне здоров'я. Все так. Але є й інша причина. Разом із вимиранням спостерігається й виродження села – глибинні зміни на генному рівні його жителів. Уже впродовж 30–40 років майже в кожній хаті варять самогон. За даними вітчизняних генетиків, через вживання в родині цього напою протягом 50 років народжуються лише фізично і розумово хворі діти. А щоб відродити спиту націю, потрібно щонайменше 500 років цільової реабілітації і сухого закону. Кого в Україні це бентежить?

Чому саме ми, українці, стали жертвами виродження? Бо за статистикою, 95 відс. східних слов'ян природно схильні до вживання алкоголю і лише 5 відс. не сприймають його. Для порівняння: у японців не сприймає алкоголь 35 відс. населення, а в китайців – ще більше. То ж які перспективи з огляду на ту безнадію, яка нині охопила село і штовхає селянина шукати розради в оковитій?

Попрощавшись з директором школи, я рушив центральною вулицею Вербівця до автобусної зупинки. Раптом дорогу мені заступив, грубо схопивши за рукав, здоровенний п'яний чоловіча, як з'ясувалося згодом – колишній, зовсім ще не старий сільський хірург, який безнадійно спився і тепер бомжує. На мої слова, що мушу поспішати, почув злобну відповідь: „Нині ти далеко не зайдеш...“, від чого стало моторошно.

А на зупинці підстерігало ще одне видовисько. Вибоїстою дорогою стара дебела селянка з онукою років одинадцяти тягли доволі тяжку „кравчучку“, завантажену трьома мішками капусти. Мішки дріяві, до візка не прив'язані, на ямах верхній мішок постійно сповзав убік, головки капусти падали на дорогу. Стара раз по раз поправляла мішки, запихала в них загублені качани, а мала жалібно скаржилася, що їй важко тягти оту „кравчучку“. Подумалось: ну чому ото люди такі безпорадні? Невже не можна було наперед запастися кількома мотузками й зав'язати ті мішки та прикріпити їх до візка? Аж тут стара, наче розлючена ведмедиця, накинулась на дитину з москальськи-

ми матюками та дикими погрозами... Зрозуміло: яке життя – така й культура. Отака наша самобутність та європеїзація...

Село само не реформується

Я довільно вибрав три далеко не найгірші села на Тернопільщині. На жаль, така деградація селянства панує сьогодні в усіх регіонах країни. У південно-східних цей процес навіть ще трагічніший, бо західняки спрадавна глибше шанували землю і працю на ній. Страшні наслідки руйнівної політики держави, що вчила і вчить громадян красти й брехати, повсюдно простежуються на жалюгідному становищі розгромленого колгоспної системою і нинішньою псевдодемократією селянства.

Чому стався такий всеукраїнський дерибан колгоспної власності? Найперше – держава ніколи не платила і не платить селянинові за його працю. Друге – квота, недорозвинена реформа не дала господаря землі. І нарешті – 80 відс. селян опинилися за межею бідності. Оскільки ж господаря нема, а жити якось треба, та й хочеться, то нічийну власність просто мусиш розбирати. Так завжди на світі велося.

Колись український хлібороб і колосочок у полі підбирав, а нині його нащадки з байдужим серцем залишають під снігом сотні тонн зерна, картоплі, буряків. Бо не бачать, для кого старатися. Земля державна, господарка громадська, робота „договірна, платні вже не перший рік катма. Зерно за безцінь видурять перекупники, цукор розкрадуть партійні та мафіозні шельменки. Це для них старі та хворі сільські пенсіонери повинні в студеному полі, під дощем і снігом, накласти рештками свого здоров'я? У нас демократія? От є понад сто партій політиканів – нехай менше балакають, а вийдуть дружно в поле та покажуть, як треба вручну збирати урожай.

Здається, зовсім не важко придивитися через межу, тобто кордон, як господарюють польські, чеські, словацькі, угорські селяни, та й собі робити так само. Наші західняки ще 60 років тому були такі ж! На жаль, у нас зробити цього нема кому. Не те, що ніхто не вміє, а просто не хоче вміти. За роки незалежності проведено лише „паперове“ паювання землі, що за статистикою становить лише 10 відс. видимості земельної реформи. В результаті українці нині господарюють неначе за первісного ладу: кожен із сапкою на своєму клаптику, на село – дві пари конячок, на кілька сіл один старий комбайн, навколо якого метушаться злодії. А все тому, що не маємо мудрого керівництва.

У таких випадках кажуть: розумний вчиться на чужих помилках, дурень – на власних. Наші керівники належать до третьої категорії „учнів“ – не вчать ні на чужих, ні на власних помилках. Не хочуть. А відомо ж: як людина чогось не хоче, то це ще гірше, ніж не може. Село тим часом нидіє...

За роки незалежності ніхто не спитав селянина – реально-го господаря землі, що він думає про земельну реформу, про зміни економічних відносин на селі. Чи хоче і чи може він взяти землю і що він хоче та може з нею робити? Головна причина інертності селян має конкретне пояснення. Коли проводилася насильницька колективізація, селянин віддав державі все, що потрібно для налагодження процесу сільгоспвиробництва. Тепер, коли колгоспів не стало, селянин чекає, коли держава поверне йому необхідне для налагодження приватного господарства. Він навіть згоден не стягати з неї відсоток за багаторічне користування його землею та її плодами. Держава бідна, не має що дати? А хто їй винен? Невже селянин?..

Верboveцький землевпорядник Михайло Князький неспроста так непоштиво висловився про нашу державу. Люди села дуже добре відчують зневажливе ставлення до себе. Вони щодня на власні очі бачать, як державні ігрища в реформи обертаються для села великим економічним, соціальним і культурним провалом. Повернення назад, до сапи, кінської тяги і ручної праці – це кінець української хліборобської культури і слави.

Отож з нинішнім сільським способом життя потрібно щось робити. І негайно! Це означає, що сільську людину треба рятувати – від економічної кризи і від духовної деградації. Для порятунку нації.

Покинута напризволяще село самотужки не реформується. За браком сил. Бо що може здеморалізоване, зневірене, пенсіонерсько-самогонне село? Допомогти йому вижити, а відтак вийти з кризи на світлу (з твердим покриттям) дорогу поступу та європеїзуватися має держава. Стара держава його в безвихідь завела, а нова, хай буде така ласкава, зобов'язана вивести. Вона не має права байдуже спостерігати, як село занепадає.

Саме держава зобов'язана запропонувати селянам нові форми господарювання – колективні, приватні чи акціонерні. Справу необхідно організувати так, аби кожен селянин знав, що має робити зі своїм паєм, до кого приєднуватися, яке діло починати. Чи залишитися у спілці, чи створювати окреме об'єднання власників, чи става-

ти фермером. Якщо цього не зробити, то всі зітхання над недолею села – злочинне лицемірство.

Держава сама має посприяти у створенні акціонерних товариств, колективів власників, машинно-технологічних станцій, фермерських господарств, заготівельних пунктів, фондових бірж, Селянського кредитного банку – всієї інфраструктури, необхідної для вирощення врожаю, вироблення тваринницької продукції та збуту її за взаємовигідними цінами. Самі селяни цього не зроблять. Та влада, котра пасивно вичікує, поки село реформується, мабуть, підступно сподівається остаточного його вимирання. Нарешті, держава повинна гарантувати селянинові, що ні в нього, ні в його дітей та онуків приватну землю ніхто не відбере.

Якщо держава не дасть такої допомоги і гарантій, наша земля не матиме господаря, а буде колгоспний батрак. І це вже таки гарантовано, бо державники, котрі повсідалися у великих та маленьких кабінетах, не мають і, з усього видно, найближчими роками не матимуть чіткої ідеології розвитку українського села. А без цього нині й борщу не звариш.

Повернення боргів селу – фікція

Першим, основним і воістину доленосним принципом державної ідеології реанімації українського села мав би бути наступний справедливий розподіл плодів праці хлібороба.

Не так важливо виростити врожай, як його чесно поділити. Революції, повстання, бунти починалися не там, де сіють, жнуть і молотять, а там, де ділять намолот. Найсправедливіший принцип розподілу намолоту запропонував ще у XVIII ст. французький економіст Франсуа Кене. Його схема-константа така: $3+1+1=5$. Тобто весь урожай ділиться на п'ять рівних частин, які розподіляються між трьома споживачами: селом, державою і промисловістю.

Поступ суспільства забезпечується лише за умови, коли три частини врожаю залишаються власністю села, а держава і промисловість використовують по одній.

Українське село ніколи не знало такого справедливого розподілу. А після Голодомору й поготів. Колоніальна влада свідомо послугувалася константою $1+3+1$, тобто грабувала наше село і нашу землю. Ми мали нещастя жити в країні, де цей грабіж був узаконений

впродовж віків, що й призвело українське село до занепаду. То, може, тепер порозумнішаємо?

Проведімо справедливий розподіл урожаю на прикладі „середньостатистичної“ області. Урожай зернових – мільйон тонн. Ділимо на п'ять рівних частин. З них три частини – 600 тис. тонн, або 60 відс., мали б відтепер (і до кінця перехідного періоду) залишатися у власності селянства. Лише одна частина йде в державні засіки і одна – переробній промисловості. Ось такий принцип мав би бути покладений в основу турботи держави про українське село.

Держава зобов'язана подбати про створення мережі агробірж, вигідних ринків збуту зерна, іншої продукції, про захист сільського виробника від поборів податківців та перекупників. Хто нині може повірити в таке?

Держава мала б подбати про паритет цін на продукцію села. У суспільстві, де фермер змушений віддавати весь вирощений урожай, аби придбати один трактор чи комбайн, соціальна справедливість неможлива.

Український парламент мав би оперативно, без традиційних шарпанини і чвар прийняти пакет реформ – адміністративну, бюджетну, податкову, банківсько-кредитну, сільського самоврядування, підтримки сільськогосподарського підприємництва та фермерства, а уряд – забезпечити їх безумовне виконання. Як це давно зроблено в передових країнах.

Парламент мав би ухвалити законопроект про сільські ради. Донині центр владних повноважень зосереджується на рівні районів та областей, віддалених від потреб конкретної людини. Село безправне, безсиле і злиденне. Невже так важко запозичити досвід тих же Польщі, Словаччини, Угорщини, де надання повноважень саме сільським і містечковим радам дало змогу впродовж якихось десяти років розвинути малий і середній бізнес, місцеву промисловість і змінити на краще обличчя сіл та містечок, бюджети яких нині перевищують бюджети наших районів. Те саме стосується податків. У Польщі держава закладає посильний податок для селянина у ціну пального і техніки. Держава зацікавлена чимбільш продати селянинові пального, бо більше отримає надходжень до бюджету, а він зацікавлений купувати більше пального і техніки, бо ефективнішою буде робота, а отже, вищим дохід. Розумні люди приймають розумні, гуманні, взаємовигідні рішення, всі задоволені, і не треба посилати на села

озброєні загони податкової міліції „вчити законслухняності“ нещасних селян, які ховаються в бур'янах від драконівських податків...

Дуже бажано, або наші люди знали, чому західний світ багатіє, а ми, українці, бідніємо. Весь секрет у тому, що західний світ уже сто років керується константою Кене. І не тільки в галузі сільського господарства, а й у всіх сферах розподілу благ. Західний трудівник і зарплату отримує в розмірі тих самих 60 відс. вартости (в середньому) виробленої ним продукції. А що заробляємо ми? Що заробляють наші безробітні селяни?..

Якби в Україні сталося таке диво, то це була б чесна, не демагогічна, не популістська, як маємо зараз, турбота про наше багатостраждальне село, про те, щоб наш хлібороб уперше за сотні років став можливим, щоб можливими стали його діти та внуки, котрі проживають у містах. Це була б турбота про добробут усього народу, фізичне й духовне одужання українства, піднесення його культури та авторитету в світі.

Тут деякі аж надто високовчені економісти і політики з купленими дипломами закинуть мені, що мої побажання наївні і в наших умовах нездійсненні. В такому разі, шановні, перестаньте наївно теревенити про відродження села і піднесення добробуту народу взагалі. Український селянин стільки знущань натерпівся в кріпацтві, гулагах, колгоспах, що, далєбі, своїм терпінням і приниженням заслужив право бодай на час перехідного періоду на справедливий розподіл плодів його праці.

Що ми хлібороби від Бога – то висока честь, але потрібно також зрозуміти, що для успішного державотворення самої селянської психології замало. Потрібна владна національно-патріотична еліта європейського рівня культури. Інакше нами й надалі правитимуть „безбатченки різних народів“, партійно-комсомольські люмпени, злодійкуваті і ненажерливі, як згряя вовків в овечій кошарі, вічно стурбовані лише тим, як гребти під себе, аби мати все, чого ніколи не мали: золоті погони, мільйони долярів, вілли в Пущі-Водиці, яхти в Криму, багато орденів і хмільних розваг, порівняно з якими якісь там кризи, реформи, зубожіння народу – десяте діло. Чи потрібна таким ідеологія європеїзації села?

Погортайте передвиборні програми демократичних партій про „аграрний прорив“. Враження – набір порожніх декларацій. „Селяни стануть володіти реальними ділянками землі“. А чим „реально“

вони будуть їх обробляти? „Перейдемо до розробки типових бізнес-проектів, які будуть фінансуватися інвесторами“. Цікаво, хто ті інвестори, з яких країн, чи не з Росії та Ізраїлю часом? „На основі успішного сільгоспвиробництва (уже успішного?) та державної підтримки (коли вона буде? Чи, може, без неї виробництво стане успішним?) наблизимо якість умов життя у селі до рівня міста“ (це ми не раз чули ще за старого режиму). Оце така ідеологія відродження і розквіту українського села? А нема ідеології – не буде й відродження.

Дерибан тільки починається

Сьогодні на селі відбуваються справді катастрофічні процеси, які загрожують національній безпеці країни. З розвалом колгоспів величезні матеріальні цінності, створені довголітньою тяжкою працею мільйонів українців, у тому числі ціною Голодомору, були бездумно знищені.

Та ще страшніше почнеться найближчим часом – дерибанний продаж землі. Під базікання політичних лобістів про право селян на землю і про приватну власність на неї земля з годувальниці вироджується в спекулятивний капітал. Раніше селянин прагнув отримати землю, щоб обробляти її, а тепер – щоб продати і на виручені кошти купити авто, придбати квартиру в місті, ще більше загострюючи проблему цін та інфляції. Багато хто ці гроші просто пропиватиме.

Усі ці фактори нині впливають на посилення песимістичних настроїв серед селянства, їх образи на державу-мачуху. Рівень і якість їхнього життя впали нижче рівня часів „культу особи“. Люди не знаходять виходу з ситуації. З ким не поговориш, усі добре бачать тільки недоліки та негаразди, але не знають, де шукати виходу. Як писав колись Василь Стефаник: „Селяни п'ють і нарікають. Нарікають і п'ють“. Люди розгублені, вони точно знають, як не повинно бути, але не мають уявлення, як повинно.

Насторожує той факт, що в суспільстві не ведеться ніяких роз'яснень з приводу приватизації землі і створення фермерських господарств. Таке враження, що в Україні нікому нічого не треба. Не так давно радник Президента, доктор економічних наук Павло Гайдуцький підготував законопроект фермерської реформи. Проект не знайшов підтримки. Коли ще жила матеріальна база колгоспів,

свідомість селян була не готова (до реформи), тепер, коли свідомість уже дозріла, матеріальна база вмерла. А за прагненням відмінити мораторій на продаж землі криється аж ніяк не турбота про народний добробут, лише банальна ненаситність нових товстосумів.

Цим національним, а ще більше інтернаціональним шельменкам наші селяни потрібні радше як дешева й безправна робоча скотина – досить освічена, але безправна, на голодному пайку, бо тоді вона покірніша. Їхні розмови про приватизацію та фермеризацію – лише локшина на вуха наївних, а насправді їм потрібен дерибан нашої землі для спекуляції або „штампування зелених“ на експлуатації своїх же співвітчизників шляхом спювання їх у єдиному руслі з державним заливанням нації горілкою та пивом. Вершиною устремлінь наших „диких багатих“ є не розвиток масової фармеризації, а навпаки, люмпенізація „диких бідних“ та придушення масового підприємництва в аграрному секторі шляхом масового нестворення умов для його виживання.

І це ще не всі наші тривоги та негаразди. Вербівчани (і не вони одні) знають, що в швейцарських банках зберігаються карти володінь ще довоєнних землевласників, їхніх односельців. Якщо Україна вступить до Євросоюзу, панські нащадки матимуть законне право на повернення їм родових володінь, і в нас нема закону, аби захистити своїх людей. Селяни знову можуть стати наймитами в чужих панів „на власній не своїй землі“.

У це не хочеться вірити, але факт, що село не має правового, політичного, економічного захисту. Досі нема незалежної селянської профспілки. Парадокс, але велика хліборобська нація не має потужної Селянської партії. Донедавна була німецька Аграрна партія України, однак відомий академік-дояр, сварливий чоловік з переляканими очима, згвалтував її, злочинно перетворивши в огризок політичного блоку власного непопулярного імені. Це ганьба для всього українського народу.

Усе це означає, що Помаранчева революція – не остання. Ще не одної демократичної революції потрібно, аби в Україні щось суттєво змінилося на краще.

Признаюся до гріха, якого щирі патріоти українського села вважатимуть мені за смертельний: не маю надії на відродження села і необхідність подальшого розвитку сільського способу життя в Україні. В умовах багатовікового колоніального гніту село виконувало і, сла-

ва Богу, доволі успішно, історичну місію оберіга української нації, її незнищеного патріотичного духу та волелюбних устремлінь – і за це кожен українець йому глибоко вдячний. Але після здобуття незалежності місія села кардинально змінилася: тепер воно стає індикатором, за яким світ визначає рівень цивілізованості нації. Багатостраждальне село нарешті зійшло з невільницького хреста, але воскресіння вже не буде. Настав час сільському способові життя поступитися місцем способові міському. Бо в його теперішньому стані він перетворюється на гальмо подальшого цивілізаційного поступу українства. Вчорашнє село, попри райську красу його природи, солов'їні гаї, вишневі садки і голубі ставки, це ще й вічне прокляте бездоріжжя, болото, бруд, гній, відсутність сучасних джерел культури, зв'язків зі світом, елементарних комунальних вигод. Сільський спосіб життя отупляє людину – і на те нема ради. В таких умовах нинішні й майбутні покоління українців проживати вже не хочуть і не будуть.

Вони прагнуть жити щонайменше в сучасних, європейського типу містечках, поблизу автотрас, у просторих світлих котеджах, де є всі блага цивілізації, хочуть мати власні автомобілі, комп'ютери, ноутбуки, доступ до інтернету, прямий зв'язок зі світом, тобто все те, чим забезпечені їхні європейські ровесники. Молоді дипломовані підприємці, котрі плянують придбати великі земельні володіння і стати фермерами, мріють про власні „дворянські гнізда“, оточені садом і квітниками, поряд гаражі для авт членів сім'ї та агротехніки, приміщення для найманих сезонних робітників, дитячий майданчик, а сама садиба неодмінно має бути сполучена з ближньою автострадою добротною асфальтівкою. Для західного світу це вже норма.

Україна європеїзується тоді, коли вестернізацію її національної колиски – села здійснить інтелігенція в третьому бодай поколінні. Можливо, все буде й не зовсім так, але що наш народ своїм тяжким минулим заслуговує на те, аби його наступні покоління жили людськи, – то це точно.

На жаль, з огляду на наш флегматичний менталітет, тугодумство та нерішучість, це буде не скоро. Змушені в умовах неволі консервувати свої звичаї та традиції, ми і занепад дорогого серцю села будемо консервувати не одне десятиліття, поки воно зовсім не осиротіє та по самі вікна й дахи не потоне в бур'янах. На це вже зараз вказує факт відсутності державної ідеології трансформації та європеїзації села,

відсутність стратегії продажу землі і тактики розвитку фермерства. Нема ідеології – не буде діла.

Українська нація, зводячись з колін, не може обійтись без духовного і культурного поступу селянства. Молоді покоління хліборобів, готуючись до вступу в активне життя, хочуть відчувати, що вони потрібні тут, на рідній землі, що весь успішний уклад спрямований на утвердження їх людської гідності, впевненості в завтрашньому дні. На превеликий жаль, сільська молодь цього не відчуває. Навпаки, багато з того, що вона бачить на селі, викликає в неї роздратування, байдужість або пекучий сором, від якого один порятунок – еміграція. А села старіють, занепадають, вимирають.

Сьогодні Україна має власного геніяльного співця свого забур'яненого, відмираючого села. Це художник Іван Марчук, наш земляк, єдиний українець, внесений до списку „100 геніїв світу“. Ніхто на планеті не малює такі пейзажі: покинута людьми стара біленька хатина під стріхою, що за європейськими мірками не тягне навіть на добру клуню, над нею темною хмарою – столітні ясени, а довкола, по самі віконця – бур'яни, бур'яни... (Таких осиротілих хаток чимраз більше в його рідній Москалівці, що недалеко від Вербівця.) Художника можна зрозуміти: в живописній красі цих хащів він знаходить милу його серцю поезію, казкові спогади далекого дитинства. Та проблема в тому, що в його „казкових хатинах“ молоде покоління українців сьогодні вже не хоче жити. Так ось, в одному з недавніх газетних інтерв'ю Іван Марчук розповів, як запросив на гостину знайомого німця. Поважний, учений чоловік довго мовчки розглядав його картини, а потім і каже: „Я ніяк не можу зрозуміти, що оце коло хати такі бур'яни?..“.

Європа не може зрозуміти такої України. А чи Україна зрозуміє таку Європу?

Про автора:

Арсен Паламар – український журналіст і письменник, автор декількох популярних публіцистичних книжок, зокрема „Життя наше дурне“, живе на Тернопільщині.

Сергій ФЕДАКА

КАРПАТСЬКІ КОРЕНІ КОБЗАРЯ

Тенеалогія Тараса Шевченка, уродженця Черкащини, сягає корінням у наш Карпатський край. Незважаючи на всенародну увагу до цієї постаті, багато в житті і творчості Кобзаря все ще лишається загадками. Одна з них - походження його матері, її роля у становленні синового таланту. Її прізвище – Бойко – не може не хвилювати наших краян, адже бойками звать велику етнографічну групу українців, що проживають по обох схилах Східніх Карпат. Але прізвище може походити і не від етнічної назви, а від особистого імені Бойко. Якщо ж частина поетових предків – бойки, то звідки вони взялися на Дніпрі?

Батько Кобзаря Григорій (1781-1825) був стельмахом і чумаком. Перше ремесло успадкував його старший син Микола (1811-1870) і навчав потім цьому Тараса. Як стельмах він працював по навколишніх селах і в сусідніх Моринцях познайомився з Катериною Бойко (1783-1823). Вони побралися 1802 року. З матір'ю у Шевченка були пов'язані найкращі спогади дитинства. Думки про її вітчизну не могли не турбувати поета. Рідні свідчили, що Тарас,

буваючи в маминих батьків, любив слухати їхні перекази і легенди. Що він міг почути ?

Бойківщина лишалася для Тараса Шевченка землею десь на краю світу. Чи не туди він прагнув дістатися, коли ще малим вирушив світ за очі, але був повернутий додому чумаками? А все ж дух Карпат був поетові близьким. Самі бойки частіше звать себе просто верховинцями, а свій край Верховиною. Територія Бойківщини складає 8 тис. кв. км. Найбільші поселення цього краю: на галицькій стороні – Самбір, Дрогобич, Борислав, Болехів, Долина, Калуш; на закарпатській – Міжгір'я, Нижні Ворота, Воловець. Бойки різняться від сусідів-долинян говіркою, одягом, кухнею, архітектурою. В „Енциклопедії українознавства“ відзначено 20 фонетичних особливостей бойківської говірки. Саме в їхньому одязі домінують оспівані Дмитром Павличком „два кольори мої, два кольори: червоний – то любов, а чорний – то журба“.

Бойківщина разом з Гуцульщиною є епіцентром такого народно-поетичного жанру, як коломийка, двовірш з 14 складів у кожному рядку (чи при іншій формі запису - чотиривірш з 8, 6, 8, 6 складів у рядках). Часто гадають, ніби коломийки - це суцільний гумор. Проте Іван Франко відзначав, що в них „жарти пересипаються з висловами глибокого чуття, чистий запал мішається з іронією, ніжність – з брутальними погрозами й прокляттями, зовсім як у дійсному житті“. Таке поєднання протилежностей дуже близьке Т. Шевченкові, недарма його Перебендя „заспіває, засміється, а на сльози зверне“. Марієтта Шагінян у своїй докторській дисертації „Тарас Шевченко“ писала, що „своїм Перебендею Шевченко мов би привідкриває таємниці власної ритмічної майстерности, показує, наскільки свідомо і зовсім не за фолкльорним трафаретом користується народним чергуванням ритмів“.

До коломийкового вірша вдавалося багато українських клясиків – перш за все тісно пов'язаних з карпатським регіоном. Т. Шевченко ж ніколи не був у Карпатах, проте у нього коломийкова стихія є найпотужнішою, порівняно з усіма іншими наддніпрянськими поетами. Коломийковий вірш був популярний серед попередників Кобзаря – українських романтиків 20-40-их років XIX ст. Проте у Т.Шевченка ця форма має зовсім не літературний характер, вона настільки органічно-природна, що явно йде звідкись з самих глибин поетової ментальности, від перших вражень дитинства. Адже ди-

тина перш ніж опанувати окремі слова, засвоює ритм материнської мови, її мелодику, інтонаційний малюнок. До кінця 1840-их років 14-рядковий вірш був основним розміром поезії Т. Шевченка, час від часу перебиваючись-урізноманітнюючись іншими метрами. Лише згодом другим універсальним розміром в поета стає 4-стопний ямб. Досить навмання розгорнути „Кобзар“, щоб потрапити на коломийку. Така близькість проявляється не лиш у формі, а й у змісті. На цьому ґрунті існують перегукування з віршами його молодших сучасників, закарпатських будителів. Наприклад, в Олександра Митрака є така коломийкова поезія: „Добрі тому багатому, Кто родився паном, Добрі тому щасливому, Кто не був Іваном“ (і т. д.). А в одному з перших творів „Кобзаря“ – „Думці“ читаємо: „Добре тому багатому: Його люди знають; А зо мною зустрінуться – Мов недобачають“. У розвиток цього мотиву О. Митрак пише: „Других людей щастя пестить, Як мати родная, А бідного ненавидить, Ги мачуха злая“. Цілком аналогічна думка проводиться у Т. Шевченка: „В того доля ходить полем – Колоски збирає; А моя десь, ледащиця, За морем блукає“ Подібність віршів пояснюється тим, що обидва автори опиралися на реальні народні коломийки. Ціла низка їх подається у збірнику Івана Сенька „Як зачую коломийку“ Священик Митрак постійно чув такі коломийки від своїх парафіян. Т. Шевченко ж міг успадкувати їх від своєї матері. Прямі згадки поета про неї теж несуть сліди коломийкової образности. Особливо багато коломийкових мотивів у поемі „Катерина“.

Тарас Шевченко поєднав у своїх трудах і діяннях дух і спадщину наддніпрянських гайдамаків і карпатських верховинців, чи не вперше він так міцно злучив століттями розділені українські регіони, подолав своїм генієм державні, конфесійні, діалектні кордони і силою Слова утвердив соборність України. Підвалини такої свідомости заклала його мати, селянка-тружениця Катерина Якимівна Бойко.

Про автора:

Сергій Федака – доктор історичних наук, професор Ужгородського державного університету, письменник, публіцист.

Кость ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ

СЛІД ТАРАСА НА ЕСТОНСЬКІЙ ЗЕМЛІ

Відомий шевченкознавець Петро Жур у книзі „Труди і дні Кобзаря“ („Люберецька газета“, 1996) залишив короткі рядки хроніки 1842 року: „5 жовтня. Шевченко вирушив з Петербургу на пароплаві „Фінлянд“, який пішов до Ревеля та в інші балтійські порти“. І далі: „Жовтень-перша половина листопада 1842 року. Шевченко, який захворів в дорозі, перебуває у Ревелі“. Ревель, Коливань – це російські назви столиці Естонії. Коли не стало Російської імперії місту повернули першу назву – Таллін.

Тарас Шевченко про свою морську подорож писав до свого харківського шанувальника Пилипа Корольова 18 листопада 1842 року: „Позавчора вернувся в Петербург. Мене носив проклятущий пароход у Шведчину й Датчину. Пливши в Стокгольм, я скомпонував „Гамалію“, невеличку поему, та так занедужав, що ледве привезли мене в Ревель, там трошки очуняв“. Мабуть, під впливом цієї подорожі Т. Шевченко писав у „Гамалії“:

*Пливуть собі, а з-за хвилі
Сонце хвилю червонить,
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.*

Для поета море не було милим. Його слова про „прокляту-щий парохід“ дають підстави до припущення, що Т. Шевченко мав „морську хворобу“, викликану непризвичаєністю до морського плавання. Хоча 20 липня 1840 року він проводжав художників Василя Штернберга та Івана Айвазовського до Кронштадту, куди можна було дістатися тільки морем. Але Кронштадт – поруч з Петербургом... А влітку 1848 року Т. Шевченко був учасником плавання в Аральському морі на шхуні „Константин“. Але Арал – не Балтика...

Усі гості Ревеля йшли до міста Портовою вулицею, яка тепер має назву Уус-Садама. Був на цій вулиці також Т. Шевченко.

29 жовтня 2004 року в цьому місці відбулись урочистості з нагоди висадження Шевченківського дуба, яке здійснив Конгрес українців Естонії на відзначення 190-річчя з дня народження Т. Шевченка. Дерево висаджене недалеко від Центру української культури та Морських воріт Талліна. Окрім місцевих українців, у церемонії посадки дерева взяли участь дипломати Посольства України в Естонії, представники урядових структур, парламенту, міської управи, громадських організацій. Українська громада в Естонії нараховує понад 35 тис. осіб. Серед етнічних меншин в Естонії українці за кількістю стоять на другому місці після росіян.

У часи Т. Шевченка в Ревелі теж були українці, які залишили добрий слід в історії. Невідомо, чи мав зустріч поет з Миколою Закревським, який народився у Києві, а влітку 1831 року оселився неподалік від Талліна, де був учителем в повітовому училищі. 1 січня 1834 року його перевели на посаду молодшого вчителя російської мови, історії і географії в Ревельську гімназію, де він працював до 23 вересня 1847 року. Отже, у дні перебування Т. Шевченка в Ревелі М. Закревський був в цьому місті.

Обидва мали спільних знайомих. Професор-славіст Осип Бодянський, який походив з Полтавщини, у своєму щоденнику 1850 року писав про зустріч з М. Закревським, який 5 листопада 1847

року переїхав до Москви, але згодом повернувся в Ревель, де провадив велику дослідницьку працю з українознавства. Завдяки О. Бодянському, приятелю Т. Шевченка, в 1858 році, в друкарні Московського університету, вийшла у світ праця М. Закревського „Літопис та опис Києва”.

Дослідженням М. Закревського багато уваги приділяв Михайло Максимович, перший ректор Київського університету.

На естонській землі українську культуру представляли учений Олександр Котляревський, брат Лесі Українки Михайло Косач. Перший переклад з української мови на естонську з'явився в 1860-ті роки. Це був творчий переказ оповідання Марка Вовчка „Козачка”, здійснений видатною естонською поетесою Лідією Койдулою і опублікований під назвою „Олеся” в газеті „Еесті постімеес” в 1869 році. Пізніше естонською мовою були перекладені твори Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Т. Шевченка.

В свою чергу поет Павло Грабовський переклав збірку „Поети Фінляндії та Естляндії”, видану 1898 року в Петербурзі.

У наші дні в Талліні активно діє українське земляцтво, засноване в 1988 році, концерти дає фолкльорний ансамбль „Журба”, хор товариства „Просвіта”, відкрита школа вихідного дня.

На фестивалі „Балтика-98” почалася тривала дружба естонського колективу „Мунуксед” з острова Муху і „Журби”, які відтоді разом співають естонською і українською мовами. Хором української пісні товариства „Просвіта” керує естонський хормайстер Гарда Алет.

Можна вважати збігом обставин те, що Т. Шевченко не потрапив до Західної Європи, а опинився в Естонії. Але подальший розвиток українського життя в цій країні засвідчує, що випадковостей не буває, дух українського пророка започаткував цей благодотворний процес.

Лідія КОРСУН

СІНГАПУРСЬКЕ ДИВО

Вітер мандрів заніс мене цього разу на іншу півкулю світу, що розташована поблизу екватора. Скористалася пропозицією нью-йоркського туристичного агентства „Лодестар” (ним, до речі, керує колишній харків’янин), а саме 15-денним маршрутом „Південно-Східня Азія”. Завдяки її співпраці з азійськими туристичними агентствами та нашому високопрофесійному провідникові („нашому Юрієві), група змогла досить ґрунтовно ознайомитися з чотирма країнами: Гонконгом (Китай), Сінгапуром (однойменні держава, місто та острів), островом Балі (Індонезія) та столицею Таїляндю Бангкоком. Кожна з цих країн неповторна. Але справжнім відкриттям став Сінгапур, він справив найбільше враження. Чому? Про це й буде моя розповідь.

Країна екстраординарних досягнень

Ця маленька країно-місто за розмірами менша, ніж Київ, і лише трохи більша за кількістю населення – має 4,4 млн. мешканців. Займає територію острова Сінгапур та ще 59 маленьких острівців навколо, межує з Індонезією та Маляйзією.

Зразкове місто зразкової цивілізації і добробуту. Країна, де панує Закон. Країна, уряд якої користується репутацією чесного, некорумпованого, компетентного. Країна, де майже немає корупції. Місто зразкової чистоти. Немає бомжів і жебраків. Місто суцільної суспільної злагоди між різними національностями та релігіями (тут мешкають китайці-буддисти, маляйці, які сповідують іслам, індійці – прихильники індуїзму – та християни-європейці).

Країна високих новітніх технологій і освіти. Країна, в якій заради громадського порядку і особистої безпеки мешканців існують найсуворіші умови в тюрмах, фізичні покарання і смертна кара. Країна, яка може назвати імена політиків, яким притаманна моральність. А поняття „політика“ асоціюється не зі словом „бруд“, як у більшості країн західного світу, а зі словом „справедливість“. Країна, котра продемонструвала світу можливість за короткий час (30 років) домогтися величезних успіхів. Унікальна країна, яка довела, що розвиток подій залежить не тільки від обставин, а й від особистості. Країна, де гармонійно співіснують Захід (його технологічний прогрес) та Схід (його філософія миру та людяності).

Держава, де діють і державний капіталізм (ринкова економіка), і соціалізм (соціальні програми в галузі освіти та житла), і авторитаризм. Я б сказала образно: освічений монархізм, якщо мати на увазі диктатуру сучасного високоосвіченого керівника держави зі здоровим глуздом, високою мораллю, глибоким державним розумом, залізною волею, практичною кмітливістю та, найголовніше, –відданістю не собі, а народу. Таким і є в Сінгапурі Лі Куан Ю, про якого далі.

Ось деякі статистичні дані.

Внутрішній валовий продукт (ВВП) – один з найвищих у світі. Він в 1,3 раза перевищує ВВП України (повторюся: це на території, меншій за Київ) і лише в 5 разів менший, ніж ВВП величезної Росії. Обсяг валового національного продукту на душу населення в 1959 році (початок правління Лі Куана Ю) становив лише 400 дол., у 1990

році, залишаючи свій пост, він довів цей показник до 12,200 дол., а в 1999 році він зріс до 2,2000 дол.. За конкурентоспроможністю економіка Сінгапуру в 2007 році зайняла сьоме місце серед 131 країни світу. За швидкий ріст економіки Сінгапур називають „східноазійським тигром“. Економіка ринкова. Податок низький. Створена урядом економічна система прозора й ефективна.

Один з видів Сінгапуру.

За відсутністю корупції Сінгапур перебуває на першому місці в Азії та в числі першої десятки у світі. Це одна з найменш криміногенних держав. Для туристів – найбезпечніша країна світу.

Місто-держава Сінгапур – одне з найчистіших у світі.

Сінгапур очолює ряд країн Азії -- Гонконг, Південна Корея, Китай, Тайвань, які обрали „третій“ шлях розвитку і демонструють переконливі успіхи. Всупереч західній, англосаксонській, моделі демократії, „третій“ шлях означає перевагу здорового глузду, патріотизму і творчої практики над будь-якими теоріями та ідеологіями.

Політичний устрій

Сінгапур – республіка, в якій президент виконує представницькі функції. У парламенті країни – 93 депутати. Де-факто повнота влади в руках уряду на чолі з прем'єр-міністром. У внутрішній політиці – жорстка регламентація суспільного життя. В економіці – орієнтація на широкий розвиток приватного підприємництва при збереженні контролюючих та регулюючих функцій держави. У зовнішній політиці – повага і дружба з країнами-сусідами. В ООН Сінгапур входить як співчлен Британської співдружності.

З 1956 року – незалежна держава. З 1959-го до 1990 року посаду прем'єр-міністра обіймав Лі Куан Ю – провідник Партії народної дії. Його називають батьком держави, ініціатором та керівником блискавично швидкої модернізації Сінгапуру. З 2004 року прем'єр-

міністром є його син Лі Сянь Лун, а Лі Куан Ю працює на посаді міністра-ментора (міністра-наставника).

На червоно-білому прапорі Сінгапуру розміщено п'ять зірок, що символізують ідеали держави: демократія, мир, прогрес, справедливість, рівність.

У Сінгапурі – чотири офіційних мови: китайська, маляйська, тамільська та англійська. Державна мова англійська, тобто всі державні органи користуються нею. Вивчення англійської мови в школах (китайських, маляйських тощо) – обов'язкове. Викладання у вищих навчальних закладах – англійською.

З історії

Острів Сінгапур було відкрито європейцями на початку ХІХ ст. Тут жили близько сотні рибалок, переважно китайського походження. Представник Британської Ост-Індійської компанії Томас Рафлз (1781–1826) заснував тут порт і місто, яке з 1824 року стало належати Британській короні. Його вигідне географічне розташування швидко перетворило Сінгапур на опорний пункт Британської імперії на Далекому Сході.

Протягом століття Сінгапур залишався Британською колонією, допоки вона сама не відмовилася від нього в 1965 році. Відтоді й починається новітня історія Сінгапуру і його фантастичного злету.

Перші враження від знайомства

Найперше враження – від летовища „Сінгапур“: це грандіозна споруда супермодерної архітектури. Ідеальна чистота. Килимові доріжки, у залах – комп'ютери для вільного користування. Три найбільші у світі летовища належать Сінгапуру, Гонконгу та Сеулу. Вони змагаються між собою за якість обслуговування. Ще одне підтвердження: Схід виходить вперед і встановлює світові стандарти (летовище ім. Кеннеді в Нью-Йорку у світовому рейтингу займає лиш 20-те місце).

Серед перших вражень можна назвати чудову погоду під час різдвяно-новорічних днів: + 28 градусів за Цельсієм. До екватора лише 130 км, а до Австралії – якась година-друга літаком.

Центр міста. Та це ж Манхетен! Хмаросяги виблискують дзеркальною поверхнею та змійками в'ються, підносячись до не-

бес. Є споруди, що формою нагадують екзотичні тропічні плоди. Архітектура, проспекти, моли, різдвяні декорації вулиць – теж нагадує Захід! Все модерне, все з майбутнього! Тріумф урбанізації. Сінгапурський Хрещатик зветься Орчад-ровд, але в п'ять разів ширший, по обидва боки – столітні дерева. Тут і торговельні центри, і готелі, і нічні клуби, ресторани, концертні зали – все, як і годиться для великого сучасного європейського міста.

Правда, на другий день екскурсій з'явилося інше враження, коли нас повезли в етнічні райони. Ось де навіталися національним розмаїттям. Це спеціально збережені історичні етнічні квартали: Чайна-тавн, Індійський, Маляйський та Арабський – маленькі острівки тих країн, звідкіля прибули предки мешканців сьогоденного міста. Товари в крамницях, одяг продавців і відвідувачів, оформлення, запахи, барви, прикраси – все, все до найменших дрібниць – це клясичний національний кольорит. Своєрідні етнографічні музеї. Розумно! Як і все, що там робиться.

Поряд з нашим готелем – помпезний, але, на тлі модерної архітектури, антикварний готель „Рафлз". Це єдиний об'єкт у центрі міста, що пов'язаний з історією. Йому рівно 100 років. Збудовано та названо на честь засновника міста – Томаса Рафлза, пам'ять про якого тут дуже шанують. Нам, туристам, дозволили його оглянути. З назвою цього готелю пов'язана історія з літературною клясикою, якщо згадати, що тут зупинялися королеви Великої Британії Вікторія та Єлизавета II, прем'єр-міністр Вінстон Черчилль, актори Чарлі Чаплін, Єва Гарднер, Мерилін Монро, письменники Джозеф Конрад, Сомерсет Моєм, Редьярд Кіплінг, Пабло Неруда та інші. Двоє перших у своїх творах описували це місто, а Д. Конрадові навіть пам'ятник спорудили. У ресторані готелю виступав і наш співвітчизник, киянин Олександр Вертинський (у 1920-их –1930-их роках). Тут він написав відоме танго „Магнолія". Тут зупиняються багатії і знаменитості. Мережа дорогих готелів під цим іменем покрила всю Європу.

Парк Орхідей. Лиш один з багатьох десятків, який увійшов до плану екскурсій. У ньому 60 тисяч цих ніжних, вишуканих різнобарвних поетичних квіток! Наш гід не міг зібрати і витягти звідти групу, а картки пам'яті у наших фотоапаратах буквально танули на ходу. Країна-естет обрала своїм символом орхідею!

Те, чого не побачили, але були на відстані "протягнутої руки"

Два дні замало, щоб побачити все, приготоване для туристів. Під час забудови сучасного міста його було поділено умовно на три частини: економічну, адміністративно-наукову та туристичну. До останньої належить курорт острова Сентоза (півгодини на автомобілі від центру). Там справжній рай для відпочинку. Заборонено рух автомобільного транспорту, обладнано 50 км велосипедних та пішохідних доріжок, музичні фонтани, парк метеликів, кінотеатр віртуальної реальності, показ унікальних рожевих дельфінів та інші дива III тисячоліття. А в районі Джуронг будується „Зразкове місто XXI століття“, теж зі зразковими пляжами, парками, супермодерними спортклубами, ресторанами та центрами розваг. Все, чого немає в інших. А ще ні в кого іншого немає зоопарку без кліток (огляд тварин з вікон міні-поїздів), найбільшого тропічного океанаріюму, парку з тисячами екзотичних птахів і китайського міста VI ст. зі „справжніми“ імператором, придворниками, воїнами тощо. Все це було на відстані „протягнутої руки“, але ми задоволилися лише розповіддю нашого гіда. Прилітати сюди треба надовше.

Про стрибок „азіатського тигра“ та Лі Куан Ю

Ще до зустрічі з Сінгапуром нас суворо попередили: читайте об'яви, в яких місцях парку чи майданчика можна палити. За порушення – кара 350 дол. (співвідношення американського доляра до сінгапурського - 1:1,6). Порушення будь-яких правил збереження санітарного стану міста карається : за викинутий на тротуар недопалок – 600 дол., за порушення правил переходу вулиці – 350 дол. Поліцейські, які стежать за порядком у місті, одягнені у цивільний одяг. Ось чому місто чисте і пахне милом.

З наведення порядку в місті, прийшовши до влади в якості прем'єр-міністра у 1959 році, розпочинав 35-річний випускник Кембриджу юрист Лі Куан Ю (народився в 1923 році). На той час були серйозніші проблеми в місті-державі, зокрема міжетнічні конфлікти між маляйцями та китайцями, але Лі Куан Ю все ж розпочав з порядку на вулицях міста. Цей процес проходив водночас із втихомиренням конфліктів між етнічними групами та створенням своєї армії.

Ще в 50-ті роки ХХ ст. портове місто Сінгапур було клоакою, де процвітала наркомафія, проституція, злидні та сутички на етнічному ґрунті. Острів типового „третього світу”. Острівець, на якому відсутні будь-які свої природні ресурси. Навіть будівельний пісок і питну воду завозили з сусідньої Маляйзії. І ось за 30 років країна-місто стало зразком для країн Азії і світу.

Лі Куан Ю докладно описує свій досвід державотворення і будівництва квітучої нині країни на 700 сторінках своїх мемуарів „Сінгапурська історія: 1965–2000. З „третього світу” – в перший“. Цей твір читається з захопленням, як роман. Назву лише кілька способів, як Лі Куан Ю разом зі своїми соратниками з Партії народної дії, що прийшла до влади демократичним шляхом у 1959 році і керує донині, вдалося здійснити в соціально-економічній сфері „стрибок тигра”.

Найголовніше – створили прості, чіткі та зрозумілі всім закони. А по-друге, вимагали і вимагають цілковитого їх дотримання ВСІМА без винятку. Тобто Лі Куан Ю постійно насаджував принцип верховенства закону та рівності перед законом, включно з найвищими чиновниками і родиною.

Наприклад, існує закон, що забороняє продаж наркотиків. За його порушення – смертна кара. Кілька років тому було виконано рішення суду про смертну кару 25-річного австралійського громадянина, котрий привіз у Сінгапур 0,5 кг героїну. Заступництво австралійського уряду не допомогло. З боку сінгапурської влади пролунала відповідь на прохання про помилування: „Він знав про наш закон”. І сьогодні крадіжки, насильство, наркотики (навіть за 15 г героїну), корупція та розпалювання міжнаціональної ворожнечі караються смертю через повішання. З 1991 до 2004 року здійснено 400 смертних вироків.

Інший приклад. Прибулий американець-тінейджер за звичкою, яка ніколи і ніким не карається на території США, продемонстрував там своє мистецтво графіті – щось розмалював. Арешт, десять ударів палицею по голих п'ятах і негайна депортація на ношах, тому що від болю ходити не міг. Коли міжнародні організації підняли лемент, у відповідь почули те саме: „Закон один для всіх, у тому числі й для гостей країни”.

Наступний надзвичайно важливий крок – перемога над корупцією. Знову допомогли чіткі, недвозначні закони, прості,

зрозумілі всім правила. Наступний крок – жорстко розправилися з мафіозними угрупованнями. Значно підняли платню суддям. У 1990 році платня судді найвищої категорії становила 1 млн. сінгапурських долярів за рік. Державним чиновникам підняли зарплату до рівня топ-менеджерів великих приватних компаній. Урядовці Сінгапуру отримують найвищу у світі платню. Прем'єр-міністер - 50 тис. дол. США щомісяця. (Для порівняння: президент США – 33 тис. дол). Спочатку Незалежний комітет з боротьби з корупцією передав до суду сотні справ, включно зі справами на близьких родичів Лі Куана Ю. У підсумку одні міністри – в тюрмі, інші втекли з країни. Пишуть, що після запровадження цього закону було зафіксовано лише один випадок, коли урядовець вищого рангу (міністр національного розвитку Де Цзінван) був зловлений під час отримання хабара. Після розмови з Лі Куан Ю він... повісився.

Лі Куан Ю описує в своїх мемуарах, що і як він зробив для підняття економіки. Спочатку потрібно було дати роботу і, таким чином, нагодувати до двох мільйонів мешканців. На час отримання незалежності (1965) роботи не було, лише в порту на перепакуванні вантажів. Правда, 40 тис. осіб працювали на військовій базі Великої Британії, яку та вирішила ліквідувати. Лі умовив британців (колонізаторів!) протримати її ще три роки.

А тим часом поставив на транснаціональні компанії (ТНК). Виділили частину острова під спеціальну економічну зону (район Джуронг), створили там умови для виробництва і запросили інвесторів. Ті відгукнулися не одразу. Лише наприкінці 1960-их років прибули з Гонконгу і Тайваню дві компанії та заснували перші фабрики. А в 1970 році тут з'явилася перша серйозна американська компанія – „Дженерал електрик“.

Саме тоді було подолано масове безробіття. „Все, що у нас було на той час, – пише Лі Куан Ю, – це працелюбні люди, добра базова інфраструктура та уряд, який вирішив бути чесним і компетентним“. А чому ринули до Сінгапуру інші інвестори? Тому, що зі „шкіри лізли“, аби інвестори були задоволеними. Створили спеціальне Агентство економічного розвитку. Інвестори мали справу не з кількома міністерствами, департаментами, відділами, а тільки з одним чиновником Агентства економічного розвитку, який відповідав абсолютно за все в організації роботи та сприянні

тій чи іншій чужоземній компанії. Його робота оцінювалася та оплачувалася рівнем успіху інвесторів. Лі пише: „Якби одним словом сказати, на чому побудована наша сьогоднішня економіка, то це було б слово „довіра“. Іншими словами, дотримання усних домовленостей, чесність та відсутність бюрократії.

Далі – освіта для всіх, особливо молоді. Її посилали на навчання до найкращих університетів Європи, до США. Таким чином виховали власних підприємців, науковців. Прийняли програми соціального напрямку. Середня освіта – безплатна. Вища державна – дешева, приватна – платна. Багато навчаються за кордоном, негайно повертаючись додому після закінчення університетів. Усім одруженим видається державна квартира і кредит на 30 років. Оплачене житло стає їхньою власністю. Пристойними пенсіями забезпечено всіх.

Ми звернули увагу, що в місті відсутні автомобільні затори на дорогах в години „пік“. Знову завдяки практичному закону: на автомобілі, куплені за кордоном, запроваджено мито 250–300 відс. та податок на 10 років наперед. Так сінгапурська влада бореться з перевантаженням автошляхів та загазованістю. Тому власних автомобілів мало. Міський транспорт – двоповерхові автобуси. Вони дешеві, зручні і працюють з точністю годинникового механізму. Дешево в робочий час таксі, а у вечірній час оплата різко зростає.

Чим живе Сінгапур нині? Сьогодні ця країна – провідник у галузі високих технологій: електроніка і точне приладобудування, виробництво оптичних інструментів і лінз, комп'ютерна техніка, судно- та літакобудування, сучасні бурові платформи для нафто- та газовидобутку, металургія і нафтохімія. (Дрібничка, але показова для бренду „Зроблено в Сінгапурі“. Одна наша туристка з Нью-Джерзі в місцевій компанії „Ploh“ встигла замовити „сет“ пухової постелі, бо колись в Англії спробувала її, і вона стала мрією. Це я веду до того, що „сінгапурське“ – значить, найкраще!).

Порт Сінгапуру займає четверте місце в світі за вантажообігом (після Роттердаму, Йокагами та Кобе). Після фінансових центрів Нью-Йорку та Лондону Сінгапур посідає третє місце і за цим показником.

Ще три-чотири десятка років тому майже половина мешканців була безграмотною – не вмiли читати і писати, а Сінгапур сьогодні

– найбільший науковий центр Південно-Східної Азії, в якому 170 науково-дослідних інститутів, де розробляються сучасні технології. Місто має два першокласні університети та два політехнічні інститути.

Одним з найбільших досягнень Лі Куана Ю й те, що він домогся міжнародної та міжрелігійної злагоди в суспільстві. Він створив єдину сінгапурську націю, зберігши всі національні особливості. Кажуть, що самі мешканці під час останнього перепису населення називали себе спочатку сінгапурцями, а тоді вже китайцями, маляйцями і т. д. (на цьому прикладі ганебно виглядають маніпулювання наших, українських, політичних „вождів” з їхнім штучним поділом України на Схід та Захід).

А найбільша стратегічна заслуга Лі Куана Ю – в тому, що він наполегливо відстоював право йти своїм шляхом, а не копіювати західну демократію. В боротьбі за самостійність свого розуміння державотворення він переміг і завоював повагу світу.

Світова оцінка батька нації Лі Куан Ю

У колишньому СРСР про нього не писали, бо Радянський Союз не підтримував його політики. Тим часом Лі Куан Ю для свого „сінгапурського дива” брав раціональне і від капіталістів, і від комуністів. Америка, здається, дещо заздрить. А світ оцінює за заслугами, називаючи його „найяскравішим політичним лідером ХХ століття”, „найвидатнішим політичним діячем другої половини ХХ ст”.

Державні діячі, які дбають про свої народи, знайомі з книгою Лі Куан Ю. Ось відгуки деякого з них.

Колишній прем'єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер: „Будучи прем'єр-міністром, я читала, аналізувала кожен виступ Лі Куана Ю. Він умів розвіяти пропагандистський туман і з унікальною ясністю висловити свої погляди на основні проблеми сучасності та шляхи їхнього вирішення. Він жодного разу не помилився”.

Колишній прем'єр-міністр Японії Кіічі Міядзава: „Це історія людини, яка практично одна перетворила маленький острів у велику державу. Це перший у світі підручник з будівництва держави”.

Колишній президент США Джордж Буш-старший: „Лі Куан Ю – один з найяскравіших і найздібніших державних мужів, з якими

мені доводилося зустрічатися... З цієї книги ми багато дізнаємося про спосіб мислення одного з найдалекоглядніших державних діячів ХХ ст."

Лі Куан Ю довів, що на розвиток подій впливають не тільки і не стільки обставини, скільки індивідуальності.

Сінгапур – Україна...

Ще в літаку я не уявляла точно, де розташований Сінгапур. Не чула й такого імені – Лі Куан Ю. І раптом хвилююче відкриття – історія „сінгапурського дива"! Воно витіснило всі інші, і тому, згадуючи дводенне перебування там, я в стані говорити тільки про це диво і феномен його автора. Відлітаючи з летовища „Сінгапур", у книгарні зробила знімки обкладинок англomовних книг-мемуарів з портретами видатного нашого сучасника. А вдома – пошук в Інтернеті і... злива інформації. Хвилювало одне: чи знають про ці книги „борці" за долю народу – перші особи держави Україна? Спочатку наївно здавалося, що ні, не знають. Бо в іншому випадку захопилися б ідеями та діяли, переймали все найцінніше, зрештою, посоромилися б демонструвати світові боротьбу за особисті та корпоративні інтереси.

І що з'ясувалося? Знають! Більше того, на початку 2007 року українська урядова делегація на чолі з тодішнім віце-прем'єром Миколою Азаровим побувала в Сінгапурі з метою обміну досвідом. Другій особі тодішнього уряду ніби все дуже сподобалося, він урочисто пообіцяв, що книгу „Сінгапурська історія" буде перекладено українською мовою в тому ж році, а його уряд наслідуватиме гарний приклад... Переклад все-таки з'явився: *Лі Куан Ю. Сінгапурська історія. К., Книжкове видавництво Олексія Капусти. 2007. 542 с.*

Що було далі, ми знаємо. І те, що нині робиться в державі, теж бачимо: наші можновладці відірвалися на ще більшу відстань від зразка поведінки, дії, чеснот, волі героя сінгапурського дива.

Сінгапур- Нью-Йорк, січень 2008 року

РЕКЛЯМИ

Українська Федеральна Кредитова Кооператива

„САМОПОМІЧ“

Філадельфія – Трентон

Ukrainian Selfreliance

Federal Credit Union

Philadelphia – Trenton

Serving the needs of the Ukrainian Community since 1952

**For *HIGH* interest rates on CDs
LOW rates for mortgages and Loans,
and *Outstanding Financial Services***

JOIN OUR CREDIT UNION

Main Office:

1729 Cottman Avenue, Philadelphia, PA 19111

Tel.: 215-725-4430 Fax: 215-725-0831

Toll Free: 1-888-POLTAVA (1-888-765-8282)

Branches:

910 Henrietta Ave., Huntingdon Vly., PA 19006 (215) 379-0400

2307 Brown Street, Philadelphia, PA 19130 (215) 232-3993

477 Jeremiah Avenue, Trenton, NJ 08610 (609) 656-0802

www.ukrfcu.com

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА в Америці (НТШ-А)

вітає читачів

“Альманаху Українського Народного Союзу”

НТШ-А – це найстарша діюча українська наукова установа на зразок академії наук. Засноване у Львові 1873 р., НТШ в Америці служить українській науці від 1947 р. Окремі осередки праці НТШ-А діють у Вашингтоні, Філадельфії, Чикаго, Дітройті і Пітсбурзі. Централя – в Нью-Йорку. Дійсними членами НТШ-А є науковці з різних спеціальностей.

НТШ-А веде наукову працю, зокрема в галузі українознавства:

- спонзує наукові проєкти, конференції, доповіді, видання (різними мовами);
- надає стипендії науковцям і студентам (під іменем індивідуальних жертводавців та їхніх фондаций);
- має велику бібліотеку, цінні архівні матеріали;
- влаштовує щосуботні доповіді та конференції для громади у Нью-Йорку;

Журнал перекладів української літератури та двомовні каталоги бібліотеки подані на сторінці НТШ-А на інтернеті www.shevchenko.org

Shevchenko Scientific Society, Inc.

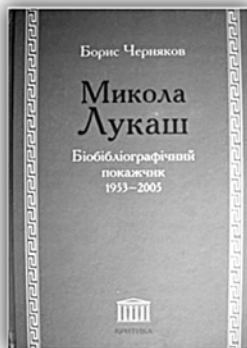
63 Fourth Ave., New York, NY 10003-5200

Tel.: (212) 254-5130 Fax: (212) 254-5239

e-mail: info@shevchenko.org

Праця НТШ-А уможливлена пожертвами і тестаменстами від членів нашої громади. НТШ-А є звільнене від податків і дає потрібні посвідки за пожертви.

З наших нових видань:

**Борис Черняков. Микола Лукаш. Біобібліографічний покажчик
1953-2005. Київ, Критика, 2007. 577 ст. \$25.00**

**UNA Branch 20 „Zhoda“
in Warren, MI**

*Celebreting 91 years of service to the
Ukrainian-American Community*

„Keep every Ukrainian-American
informed so they would join
the century – old UNA“.

God Bless America!
God Bless our beloved Ukraine!

**Tamara Kuropas, President
Roman Kuropas, Financial Secretary**

**„БРАТСТВО св. ЙОСАФАТА“
217-ий Відділ УНСоюзу в Рочестері, Н. Й.**

вітає

**Головний Уряд і все членство УНСоюзу
Адміністрацію видавництв „Свобода“ та The Ukrainian Weekly
Бажаємо дальших успіхів у праці для української громади
та нашої дорогої Незалежної України.**

За Управу Відділу:

Оксана Маркус

Фін. секретар

Ірена Ґрасман

секретар

Стефан Приймак

Почесний предсідник

Анна Сохоцька

Предсідник

**Братство засноване у 1908 році, як перша громадська організація.
Його члени заініціювали Українську Католицьку Парафію
св. Йосафата та перший Відділ УНСоюзу в Рочестері, Н. Й.**

**402-ий Відділ УНС ім. Тараса Шевченка
в Етобікок, Канада**

*вітає „Свободу“ з 116-літнім ювілеєм, Головний Уряд і все
членство Українського Народного Союзу, та бажає
багато успіхів у дальшій праці для добра українського
народу в діяспорі і в Україні.*

За Управу Відділу:

АННА БУРІЙ, секретар

PHONE: (908) 862-6455

FAX: (908) 862-5003

Big Stash's

1020 S. WOOD AVENUE
LINDEN, NEW JERSEY
(one block off Route 1)

**STANLEY & KRIS
RAWRYSZ**

**BAR & RESTAURANT
CATERING FOR ALL OCCASIONS
BANQUET & MEETING FACILITIES AVAILABLE**

УКРАЇНСЬКЕ СПОРТОВО-ВИХОВНЕ ТОВАРИСТВО „ЧОРНОМОРСЬКА СІЧ“

ВІТАЄ

ЧЕРГОВИЙ ВИПУСК РІЧНОГО АЛЬМАНАХУ УНСОЮЗУ

УСВТ „ЧОРНОМОРСЬКА СІЧ“ У ВИПАНІ, яке було засноване 21 грудня 1924 року в Ньюарку бувшими Січовими Стрільцями, які після поразки у Визвольних Змаганнях прибули до Америки. Цей січовий осередок пройшов різні етапи своєї діяльності, але фізична культура і спорт завжди віді-гравали важливу роль. Тисячі українських громадян українського походження на протязі 8-ми декад побували в рядах цього Т-ва в кожночасних Управах, або в різних спортових дружинах і ланках: бейсболу, кошиківки, гокою, копаного м'яча, відбиванки, плавання, тенісу, шахів і інших ділянок спорту. Свідками їх успіхів являються сотні нагород, трофеїв здобутих у різних Американських Лігах і УСЦАК. За видатну і успішну спортово-виховну працю УСВТ Ч. Січ, між іншими відзначили пропам'ятними плякетами три президенти Америки: Роналд Реґен, Бил Клінтон і Джордж Буш. В сучасності в Т-ві активні ланки: копаного м'яча, відбиванки, плавання, тенісу і шахів, в яких виступає коло 200 спортовців юнацтва і старших. УСВТ Ч. Січ вже 45 років видає єдиний поза Україною двомовний журнал „НАШ СПОРТ“. 39 років проводить літні Спортові Школи в сучасності на Союзівці.

40-РІЧЧЯ СПОРТОВОЇ ШКОЛИ Ч. СІЧІ НА СОЮЗІВЦІ

Святкове відзначення 40-річного Ювілею Спортової Школи відбудеться в суботу, 25 липня 2009 р. на оселі Українського Народного Союзу – Союзів-ці в Кергонксоні. Програма святкувань буде устійнена на початку 2009 р. і проголошена в українській пресі. В програмі передбачено відзначення зас-лужених працівників, інструкторів і опікунів. Сподівані теж гості, колишні учасники й учасниці Спортової Школи.

C

Chupa Insurance Agency

REAL ESTATE & INSURANCE

240 EAST 6th STREET

NEW YORK, NY 10003-9998

TELEPHONE: 212-674-5340

FAX: 212-979-1769

BARBARA CHUPA, Lic. Insurance Broker

*Greetings from Branch 292
of the
Ukrainian National Association
in Warren MI*

IRENE PRYJMA, Secretary

GEORGE RUB, President

MICHAEL KALYNYCH, Auditor

Founded in 1944

United Ukrainian American Relief Committee, Inc.

Злучений Український Американський Допомоговий Комітет

1206 Cottman Avenue, Philadelphia, PA 19111

Tel. (215) 728-1630 Fax (215) 728-1631

e-mail: uuarc@bellatlantic.net web site: www.uuarc.org

MEMBER OF THE UNITED WAY
REGISTERED WITH THE AGENCY FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT
OF THE UNITED STATES GOVERNMENT

**Злучений Український Американський Допомоговий Комітет
вітає всю українську громаду**

ЗУАДК, як харитативна неприбуткова установа, переводить многогранні акції, спрямовані на допомогу жертвам стихійних лих, дітям в сиротинцях і інтернатах, колишнім в'язням, людям похилого віку за програмою „Бабуся і Дідусь“ та пересилкою контейнерами нового та вживаного одягу, інвалідських візків та медичного приладдя.

ЗУАДК орудує майже виключно пожертвами від української патріотичної громади, тож просимо не забувати про гасло ЗУАДК-у
БРАТ БРАТОВИ!

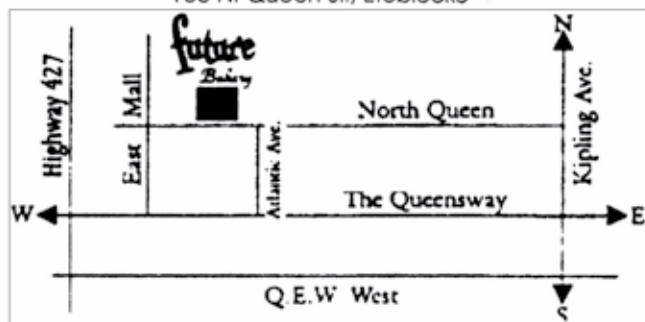
ЕКЗЕКУТИВА ЗУАДК-у

"Try a slice of the **future** today!"

Factory Outlet

106 N. Queen St., Etobicoke

Tel.: (416) 231-1491

ЗАХОДЬТЕ І ПЕРЕКОНАЙТЕСЬ!

*Скуштуйте нашого хліба, маківників, сирників, калачів!
Зайдіть до нас на сніданок чи на каву.*

*Переконайтесь, що смачніших не знайдете! У нас
можете купити найвищої якості сири, сметану, гусянку,
кефір*

ST. LAWRENCE MARKET, 95 FRONT ST. EAST, TEL.: (416) 366-7259

FARMER'S MARKET LOCATIONS

•Kitchener • Guelph • Cambridge • Hamilton

SUMA (Yonkers) Federal Credit Union

ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА СУМА – ЙОНКЕРС, Н.Й.

125 CORPORATE BOULEVARD, YONKERS, NEW YORK 10701-6841 TEL: 914-220-4900 • FAX: 914-220-4090

Branch Offices:

UKRAINIAN YOUTH CENTER • 301 PALISADE AVENUE, YONKERS, NY 10703-2999

UKRAINIAN HALL • 16 TWIN AVENUE, SPRING VALLEY, NY 10977

UKRAINIAN RESEARCH CENTER • 39 CLOVELLY ROAD, STAMFORD, CT 06902

UKRAINIAN HERITAGE CENTER 555 GEORGE STREET, NEW HAVEN, CT 06511

TEL: (914) 220-4900 • FAX: (914) 965-1936

TEL: (845) 356-0087 • FAX: (845) 356-5335

TEL: (203) 969-0498 • FAX: (203) 316-8246

TEL: (203) 785-8805 FAX: (203) 785-8677

ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТНА СПІЛКА СУМА (ЙОНКЕРС), НЮ-ЙОРК

є найкращим місцем для зберігання Ваших ощадностей із 41-літнім досвідом роботи на благо своїх членів та громади.

Ми пропонуємо:

- Різного роду ощадні рахунки: звичайні, „мані маркет“, сертифікатні – від 3 місяців до 5 років, пенсійні, безкоштовні чекові рахунки.
- Низьковідсоткові позички: „моргеджі“ на будинки, кондомініуми, кооперативні помешкання, на землі під забудову (vacant lands), будівельні (construction), під заставу будинків (Home Equity), на купівлю автомобілів, студентські.
- Різноманітні карткові послуги: ATM, VISA – кредитні, дебетні.
- Пересилка грошей у всі країни світу.
- Зберігальні скриньки.
- Вікно-каса для автомобілів.
- Багато місця для паркування автомобілів.

Ласкаво просимо! Приїжджайте!

Головний офіс:

125 Corporate Blvd

Yonkers, New York 10701

Tel: 914-220-4900 Fax: 914-220-4090

1-888-644-SUMA

E-mail: memberservice@sumafcu.org

Відвідайте наш веб-сайт: www.sumafcu.org

Філії:

<p>Філія в Йонкерсі, Н.Й. Ukrainian Youth Center 301 Palisade Ave. Yonkers, NY 10703 Tel.: 914-220-4900 Fax: 914-965-1936 E-mail: palisade@sumafcu.org</p>	<p>Філія у Спрінг Вали, Н.Й. Ukrainian Hall 16 Twin Ave. Spring Valley, NY 10977 Tel.: 845-356-0087 Fax: 845-356-5335 E-mail: memberservice@sumafcu.org</p>	<p>Філія в Стемфорді, КТ Ukrainian Research Center 39 Clovelly Road Stamford, CT 06902 Tel.: 203-969-0498 Fax: 203-316-0498 E-mail: stamford@sumafcu.org</p>	<p>Філія в Нью-Гейвен, КТ Ukrainian Heritage Center 555 George St. New Haven, CT 06511 Tel.: 203-785-8805 Fax: 203-785-8677</p>
--	---	--	---

EACH MEMBER ACCOUNT FEDERALLY INSURED TO \$100,000 BY THE NATIONAL CREDIT UNION ADMINISTRATION

**EYECARE, MD OF NEW JERSEY, P.A.
MARTA LOPATYNSKY, M.D.**

Comprehensive Eye Care Services

- Laser Vision Correction for farsightedness, nearsightedness and astigmatism
- Sutureless refractive cataract surgery
- Medical, laser, and surgical treatment of eye diseases
- Complete eye examinations
- Corneal transplants
- Corneal Topography
- Visual field testing

Insurance/Billing

- Medicare participation
- Participation with numerous private insurance carriers, HMO's and PPO's
- Pament Plans available for Laser Vision Correction.

261 James Street, Suite 2D, Morristown, NJ 07960
973-984-3937 • Fax: 973-984-0059 • www.eyecaremdofnj.com

Established 1918

SURMA

**11 East 7th Street
New York, N.Y. 10003**

Tel. (212) 477-0729

Fax (212) 473-0439

www.surmastore.com

UNION FUNERAL HOME
LYTWYN & LYTWYN

1600 STUYVESANT AVENUE   UNION, NEW JERSEY 07083

THEODORE M. LYTWYN, *Manager*

NJ License No. 3212

1600 STUYVESANT AVENUE, UNION, NEW JERSEY 07083

(908) 964-4222 • (973) 375-5555

FAX: (908) 964-7569

**The Lytwyn Family serving the Ukrainian
 Community for over 80 years.**

Call us with any questions or concerns.

Theodore M. Lytwyn, Manager

NJ License 3212

Steven Lytwyn

NJ License 3340

Charles Castiglione

NJ License 4245

**ФІРМА МІСТ
РАЗОМ З ВАМИ
ВІД 1989 РОКУ!**

**Допоможіть Вашим рідним в Україні.
Скористайтеся послугами корпорації "Міст".
Ми доставимо Вашу пачку або гроші
швидко та надійно.**

**Фірма "Міст" гарантує
надійний сервіс
та найкращі ціни**

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ

в Україну та по цілому світу

- Жодних доплат при отриманні грошового переказу
- У будь-якому з 1400 відділень банків по всій Україні
- Ми доставляємо гроші безпосередньо до рук адресата*

*зауважить готівку

ПЕРЕСИЛКА ПАЧОК

**Кораблем, авіа або авіа-експрес
в Україну, Росію та в країни СНД**

- Щоденна висилка контейнерів
- Підбираємо пачки з дому

ДОСТАВКА КОМЕРЦІЙНИХ ВАНТАЖІВ

та автомобілів

**в контейнерах до України, Росії, Прибалтики, Грузії
та інших країн СНД**

ДОСТАВКА ПОДАРУНКІВ

**Привітайте Ваших рідних подарунками, квітами
або тортом через фірму "Міст"**

**дзвоніть безкоштовно:
1-800-361-7345
www.meest.net**

Meest Corporation Inc.
97 Six Point Rd.,
Toronto, ON M8Z 2X3
Tel (416) 236-2032
1 (800) 361-7345

Karpaty Export-Import
121 Runnymede Rd.,
Toronto, ON M6S 2Y4
Tel (416) 761-9105
1 (800) 265-7189

Meest Parcels
5889 Bathurst St.
North York, Ontario
Tel (416) 224-8054

***In volatile times - saving at
Self Reliance New York
Federal Credit Union
offers you***

***security
value
convenience***

and peace of mind!

*Confidentiality, professionalism, ultimate value, and
service to the Ukrainian American community since 1951!*

MAIN OFFICE: 108 SECOND AVENUE NEW YORK, NY 10003

TEL: 212-473-7310 FAX: 212-473-3251

KERHONKSON: 6325 Route 209 Kerhonkson, NY12446

Tel: 845-626-2938 Fax: 845 626-8636

UNIONDALE: 226 Uniondale Ave Uniondale NY 11553

Tel: 516 565-2393 Fax: 516 565-2097

ASTORIA: 32-01 31ST Ave Astoria, NY 11106

Tel: 718 626-0506 Fax: 718 626-0458

LINDENHURST: 225 N. 5th Street Lindenhurst, NY 11757

Tel: 631 867-5990 Fax: 631 867-5989

E-mail:
info@selfreliancenyc.org

Visit our website:
www.selfreliancenyc.org

Outside NYC call toll free:
1-888-SELFREL

PETER JAREMA FUNERAL HOME, INC.

**A FAMILY
CONCERN SERVING
ALL COMMUNITIES**

Established 1906

**Louis I. Nigro, Manager
Brett T. Nigro, Director**

129 E. 7th Street, New York, NY 10009

Phone: (212) 674-2568

Fax: (212) 388-0428

ОКРУЖНИЙ КОМІТЕТ ВІДДІЛІВ ПІВНІЧНОГО НЬЮ-ДЖЕРЗІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

15 ВІДДІЛІВ, 1,910 АКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

УНСоюз існує, щоб Вам служити!

У всіх справах забезпечення просимо звертатися до секретарів.

Список відділових секретарів округи Північного Нью-Джерзі

Відділ	Секретар	Відділ	Секретар
25	Оксана Тритяк (973) 292-9800 x 3071	134	Юрій Лазірко (973) 546-8783
27	Христина Бродин (973) 376-1347	142	Родні Годфрі (732) 381-1212
37	Ольга Осередчук (908) 276-6228	171	Геновефа Куфта (201) 436-7005
42	Юліян Котляр (973) 772-5265	172	Лонгин Старух (845) 626-2058
70	Анна Яцевич (908) 928-0553	214	Анна Твардовська (908) 688-8323
76	Михайло Козюпа (973) 887-2776	234	Євген Осціславський (908) 782-5451
133	Михайло Богдан (908) 709-7296	287	Дана Шимчик (732) 363-0384
		340	Євген Макар (908) 654-9568

Управа Округи Північного Нью-Джерзі

Стефан Вельгаш – голова, **Стефко Вох** – заступник голови, **Володимир Гончарик** – касир, **Неоніля Сохан** – секретар, **Рома Гадзевич** – пресовий референт англ-мовний, **Михайло Богдан** – організаційний референт, **Христия Котляр** – вільний член. *Контрольна Комісія:* **Євген Осціславський**, **Христина Бродин**, **Лідія Цяпка** – члени.

Український Інститут Америки

3 нагоди Нового 2009 року Український Інститут Америки вітає своїх членів, приятелів та широку українську громаду.

Від 1948 р. Український Інститут збага-чував нашу країну своїм цінним вкладом в ширення знання про багату культуру, історичну і мистецьку спадщину українського народу.

Розташований на 5-й авеню в Нью-Йорку в сусідстві світової слави Метрополітального Музею, на звісній „музейній милі“, престижний, пам'ятковий будинок Інституту є одним з найцінніших скарбів української громади в Америці. Він служить як унікальний форум для різних імпрез, зустрічей та конференцій на українські культурні, політичні і економічні теми, що притягають і збагачують людей різних професій і різних походжень. Постаня України як незалежної

держави зродило в американській і світовій спільно-тах пильну потребу кращого знання про цю країну, а зі зростом культурних, ділових і політичних зв'язків зросла також потреба кращого взаємопізнання. Маючи свої ко-ріння в обидвох культурах, Український Інститут знаходиться внайкращому стані-вищі, щоб служити мостом у виконанні цих обопільних потреб.

Інститут є повністю відданий дальшій розбудові цієї активної, динамічної установи, що є націлена на задоволення нових потреб нашої громади і всієї спільноти. Ми вдячні всім наших членам і приятелям за їх постійну і щедру підтримку і очікуємо зустрічі з Вами в Інституті в новому році.

Вітаємо український народ з 18-ою річницею Незалежности України.

Дирекція Українського
Інституту Америки

2 East 79th Street NYC, New York 1002 1

Тел.: 212.288.8660 Факс: 212.288.2918 brama.com/uia

**Просимо зазначити цю дату
та замовити місця
на СОЮЗІВЦІ – на Зїзд Сеньйорів**

**Неділя, 14-19 червня 2009 р.
Тиждень Сеньйорів на СОЮЗІВЦІ**

Реєстрація – неділя пополудня та понеділок ранком.

Побут на Союзівці включає: 5 нічлігів, харчування починаючи від понеділка зі сніданком до п'ятниці включно з обідом. Бенкет, податки та чайові, доповіді та розвагові програми.

На бенкет заохочуємо приходити у вишиванках.

Просимо привезти різні датки на ліцитацію.

Члени УНС

Одна особа \$425 – двоє в кімнаті по \$355 від особи
Один вечір одна особа \$100 – двоє в кімнаті по \$82 від особи.

Не члени УНС

Одна особа \$475 – двоє в кімнаті по \$373 від особи
Один вечір одна особа \$110 – двоє в кімнаті по \$90 від особи.

Весь дохід з ліцитації призначений на Клюб Сеньйорів.

Сам бенкет і програма \$35 від особи

Просимо реєструватися на Союзівці вчасно. Тел. **845 626-5641.**

За дальшими інформаціями звертайтеся до Оксани Тритяк

Тел. **973 292-9800 X 3071.**

*Тиждень Клубу Сеньйорів є
приємним, цікавим і головно доступним!*

ГОСТЯМ РАДІ !!!

Plast Foundation, Inc.

144 SECOND AVE., NEW YORK, N.Y. 10003

ПЛАСТОВА ФУНДАЦІЯ В НЬЮ-ЙОРКУ

працюючи для добра Пластової
молоді станиці в Нью-Йорку
вже понад 40 років

– вітає –

*Своїх Членів,
Начального Пластуна,
Пластові Проводи,
Пластову Молодь,
Членів Пласту,
Управу Пластприяту,
всіх наших Фундаторів,
Добродіїв і Жертводавців*

Дирекція

” САМОПОМІЧ” (Н.Дж.)
Федеральна Кредитова Кооператива

SELF RELIANCE (NJ)
FEDERAL CREDIT UNION

Вітання та Найкращі Побаження
Членам Українського
Народного Союзу!

CLIFTON (PRINCIPAL) OFFICE

851 Allwood Road
Clifton, NJ 07012
(973) 471-0700
Fax: (973) 471-4506

PASSAIC Office
229 HOPE AVE.
(973) 473-5965

Toll Free: 1-888-BANK UKE
www.bankuke.com

JULY 17-19, 2009

***SAVE THE DATE for the biggest and the best
festival in the USA!***

Featuring spectacular stage shows * top-named performers from Ukraine * the finest Ukrainian entertainers in North America * vibrant music & song * dazzling dance * unique arts & crafts * delicious traditional foods * varenyky-eating contest * tournaments * scores of vendors * fun-filled activities for kids * breathtaking mountain views * friendly Soyuzivka hospitality & amenities (Olympic-size pool, volleyball, restaurant dining) & much more....

**Soyuzivka Heritage Center * 216 Foordmore Rd Kerhonkson NY 12446 * Tel. (845) 626-5641
vendor information (203) 274-5579 * email-soyuzivka@aol.com * www.soyuzivka.com**

1964

2008

**SUMA (YONKERS) FEDERAL
CREDIT UNION**

**ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА
КООПЕРАТИВА СУМА**

**44 Years of Service to Our Members
and Ukrainian Community**

1-888-644-SUMA

E-MAIL: SUMAYONFCU@AOL.COM

Main Office:

125 Corporate Blvd

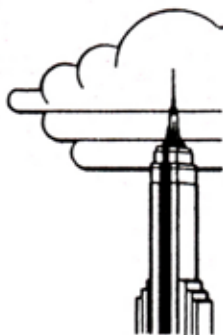
Yonkers, NY 10701

1-914-220-4900

**Visit one of our offices in
Stamford, Spring Valley & Yonkers**

**Expanded office hours, safe deposit boxes,
drive-thru window, 24 hour ATM, all types of
loans and more....**

IRENE D. ROGUTSKY, D.D.S.

The Empire State Bldg.
350 Fifth Avenue, Suite 5222
New York, N.Y. 10118
(212) 947-1665

ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“

**16-ий Відділ Українського Народного Союзу
в Спрінг Валлей, Н.Й., заснований 1913 р.**

щиро вітає

ЕКЗЕКУТИВУ, РАДНИХ І ВСЕ ЧЛЕНСТВО УНСОЮЗУ, „СВОБОДУ“ і THE UKRAINIAN WEEKLY

та бажає Вам

**якнайкращих успіхів у вашій праці для Добра Батька-Союзу
ЩАСТИ ВАМ БОЖЕ!**

За управу Відділу – д-р Василь Лучків, секретар і Контролер УНСоюзу

Cardiovascular Consultants – NJ

GEORGE DEMIDOWICH, MD

340 East Northfield Rd., Livingston, NJ 07039 **(973) 994-0880**

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

**„СВОБОДА“ І „УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖНЕВИК“
ПРОДОВЖУЮТЬ ПРАЦЮ НАД
РОЗМІЩЕННЯМ В ІНТЕРНЕТІ СВОЇХ
УНІКАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ АРХІВ**

МИ ПЛЯНУЄМО ЗАВЕРШИТИ ЦЕЙ ЕТАП У 2009 РОЦІ.
В ЦЬОМУ РІЦІ НА ВЕБ-САЙТІ „СВОБОДИ“ ТАКОЖ
З’ЯВЛЯТЬСЯ АЛЬМАНАХИ УНС., ЯКІ ВИДАЮТЬСЯ
З 1901 РОКУ, А ТАКОЖ ПОВНА КОЛЕКЦІЯ
ВІДОМОЇ „ВЕСЕЛКИ“ – ЖУРНАЛУ ДЛЯ ДІТЕЙ.
СЛІДКУЙТЕ ЗА РОЗВИТКОМ ЦЬОГО ПРОЄКТУ НА НАШИХ
ВЕБ-СТОРИНКАХ:

„СВОБОДА“ – WWW.SVOBODA-NEWS.COM

THE UKRAINIAN WEEKLY – WWW.UKRWEEKLY.COM

ЗМІСТ

ДО 70-РІЧЧЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Дмитро ДОРОШЕНКО. УГОРСЬКА УКРАЇНА	19
Кость ЛЕВЧЕНКО. ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХВІД РУСИНСТВА ДО УКРАЇНСТВА	35
Петро ЧАСТО. СЮЖЕТИ ОДНОГО ЖИТТЯ	40
Микола ВЕГЕШ. ВЕЛИЧ І ТРАГЕДІЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	47
Богдан ЯКИМОВИЧ. ГЕРОЇЧНА І БЕЗСМЕРТНАКАРПАТСЬКА СІЧ	57
Христина ВОЛИЦЬКА–ФЕРЕНЦЕВИЧ. ПЛАСТ – У СВЯТІЙ БОРОТЬБІ	63
Олекса МИШАНИЧ. КАРПАТОРУСИНСТВО: ЗЕРНО – ВІД ПОЛОВИ...	69
Михайло ТИВОДАР. КРАЙ НАШ – УКРАЇНСЬКИЙ ЗА ДУХОМ	80
Юрій БАЛЕГА. ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОСТАП ВИШНЯ	90
Марко БАРАБОЛЯ. ПРОЄКТ АВТОНОМІЇ	93
ПОЕТИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	
ЗОРЕСЛАВ (Севастіян САБОЛ)	103
Василь ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ	106
Іван ІРЛЯВСЬКИЙ	108

До 300-РІЧЧЯПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ

Гнат ХОТКЕВИЧ. ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА	111
Кость ЛЕВЧУК. НА ПОЛІ ПІД ПОЛТАВОЮ...	125

ТАК ПОЧАЛАСЯДРУГА СВІТОВА...

Олександр БОЙКО. УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯНАПЕРЕДОДНІ ІІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	133
Анджей КАЛІНІН. ВІЙНА – ВЕЛИКЕ ЛИХО УКРАЇНИ	146

ЮВІЛЕЇ

- Ярослав СВАТКО. СТЕПАН БАНДЕРА:ВИСНОВКИ ДО СТОРІЧЧЯ 155
- Микола САВЧУК. 400 РОКІВ ТОМУ 168
- Левко ХМЕЛЬКОВСЬКИЙ. 1919 РІК:В СОЮЗІ З ПОЛЬЩЕЮ
ПРОТИ РОСІЇ 172
- Сергій ФЕДАКА. ПЕТРО СТЕРЧО – ПЕРШИЙ ІСТОРИК
КАРПАТСЬКОЇ УКРІНИ (До 90-річчя від народження) 184

УКРАЇНА МІЖ „ВЧОРА“ І „ЗАВТРА“

- Василь ЛАПТІЙЧУК . В НАТО, ТІЛЬКИ В НАТО! 187
- Олег ЧОРНОГУЗ. КОРОТКИЙ КУРС „РУССКОГО ЯЗИКА“ 195

„СЕЛО! І СЕРЦЕ ОДПОЧИНЕ...“

- Василь БАРЛАДЯНУ–БИРЛАДНИК. СЕЛО – КОЛИСКА НАШОЇ
КУЛЬТУРИ І НАШОГО МЕНТАЛІТЕТУ 203
- Арсен ПАЛАМАР. СЕЛО ВИМИРАЄ... 212

ДО ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ДНІВ

- Сергій ФЕДАКА. КАРПАТСЬКІ КОРЕНІ КОБЗАРЯ 231
- Кость ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ. СЛІД ТАРАСА НА ЕСТОНСЬКІЙ ЗЕМЛІ 234

ПОДОРОЖІ

- Лідія КОРСУН. СІНГАПУРСЬКЕ ДИВО 237

РЕКЛЯМИ

248